

СЛОВ

ЧАСОПИС ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК,
КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

ГОДИНА XXI

БРОЈ

65

НОВЕМБАР

2025.

-

СЛОВО
НИКШИЋ
НОВЕМБАР, 2025.

РИЈЕЧ УРЕДНИКА

Веселин Матовић: *Хиџокризија* 5

ЈЕЗИК**ДАНИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА – 2024/2025**

РТВ Никшић: *Двадесет година борбе за име српског језика у Црној Гори*..... 13

Митрополит Методије (Остојић): *Издаје се преболе, али се самоиздаје углавном не преживљавају*..... 24

Лидија Томић: *О разирађивању српске језичке и књижевне традиције у Црној Гори*..... 27

Весна Тодоровић: *Српски језик и ми*..... 33

Јелена Газдић: *О српском језику и изучавању србисџике у Црној Гори*..... 38

Драга Бојовић: *Слово - двадесет година, и још колико?!*..... 41

ДАТУМИ**СТО ГОДИНА ОД ОБНОВЕ ЊЕГОШЕВЕ****КАПЕЛЕ НА ЛОВЋЕНУ (1925 – 2025)**

Митрополит Данило (Дајковић): *Њеџошу не преба маузолеј*..... 47

Димитрије М. Калезић: *Наша историја и наша генерација (Поводом ишћања насталих око Њеџошевог сјоменика)*..... 55

Протојереј Божидар Мијач: *За Њеџошеву капелу на Ловћену*..... 64

Радмило Вучић: *Неисцрпни Њеџош*..... 70

Саво Мићовић: *О Њеџошевом сјоменику на Ловћену*..... 79

Стеван Слијепчевић: *Њеџош и капела*..... 89

Божо Ђ. Михаиловић: *Скујшићини Ојшићине Цетиње (писмо)*..... 97

Комнен Бећировић: *Извршном вијећу Црне Горе; Чеду Вуковићу, књижевнику (писма)*..... 101

Милутин Мићовић: *Њеџош и Ловћен* 103

БЕЛЕТРИСТИКА

Бећир Вуковић: <i>ѿоезија</i> (из збирке <i>Куће бескућника</i>).....	115
Вишња Косовић: <i>ѿоезија</i>	121
Славица Кнежевић: <i>Заборави Беоѿраг</i> (Одломак из романа <i>Грађа за роман</i>	125
ПРЕВОДИ	
Гагик Тигранович Давтјан: <i>ѿоезија</i>	139
Делба Владимир Михајлович: <i>Хуаѿске ѿиѿ ѿуре</i>	147

ЕСЕЈ

Радоје Головић: <i>Заѿаг или чојсѿво?</i> <i>Цивилизацијски избор Црне Горе и Србије</i>	163
Душан Крцуновић: <i>Преименовање као ѿсеудоним</i> <i>насиља (Мизолоѿија 4)</i>	174
Будимир Дубак: <i>Расѿре сјеме ѿосијаше ѿрко</i>	179
Миомир-Бели Ковачевић: <i>Француска револуција –</i> <i>боѿоборачки ѿкреѿ дуѿоѿ ѿрајања</i>	184
Радомир Батуран: <i>Мисао и вера Исидоре Секулић</i>	189

КРИТИКА

Мило Ломпар: <i>Драма националне свесѿи</i>	199
Зоран Костић: <i>Пулсирање ѿосѿања и ѿосѿојања</i> (Стваралачко Посебство Андрије Радуловића)....	207
Милутин Мићовић: <i>Стваралачки ѿоѿрес –</i> <i>о ѿјесниѿиѿву Савве Радулович</i>	214
Драга Бојовић: „Грађа за роман“ или <i>ѿрађа из живоиѿа</i>	219
Радоје Фемић: <i>Завјейѿни каракѿер лирскеѿ исказа</i> (<i>Радислав Гардашевић, Моја тапија, збирка</i> <i>ѿоезије</i>).....	221
Драго Перовић: <i>Књиѿа о бјексѿиѿву од исѿине</i> <i>и ѿрадиције</i>	225
Ненад Урић: <i>Од Невесињске ѿушке до Солунскоѿ</i> <i>фронѿа – живоиѿни ѿуѿ харамбаше Пера Тунѿуза</i>	230
Арсеније М. Сретковић: <i>Савремена ѿсихолинѿви-</i> <i>сѿиѿчка исѿраживања: језичка ѿра у свейлу</i> <i>ѿреценденѿности Марине Кебаре</i>	234

ИСТРАЖИВАЊА

Ненад Р. Кебара: <i>Књижевна функција скрипџа</i> у „Гори“ Н. С. Љескова.....	249
Раде Р. Лаловић: <i>О изградњи личној и националној</i> <i>идентичности у нижим разредима</i> <i>основне школе.....</i>	266
Милорад П. Радусиновић: <i>Руски извјештај о</i> <i>Црној Гори с краја 1852.</i>	293
Горчин Благојевић: <i>Моделовање времена у</i> <i>„Проклешој авлији“.....</i>	299
Горан Комар: <i>Надјробни крст из Глојовца</i> <i>код Перасџа и њејов нађиис.....</i>	315

У СПОМЕН

Дијана М. Црњак: <i>Радујте се, ѿраведни,</i> <i>у Госјоду – Драјољуб Пејировић</i> <i>(Косор, 20. VI 1935 - Леушићи, 16. XI 2024)....</i>	335
--	-----

Веселин МАТОВИЋ

ХИПОКРИЗИЈА

„Дјецо! Вас је Србин родио, ња с њоја се ви Срби зовеше. То ћеште име ви до смртии ваше носити, њим ћеште се њред свијетом гичити и ако ко науми да вам мјестио њеја друго какво име намешине, ви ћеште њрије умријети нејо њо дојусити“.

(Ђуро Поповић, *Читанка за друји разред основнијех школа*, Цетиње, 1897)

Након изборног пораза бившег ДПС режима, 2020. године, први и најважнији услов за формирање нове, „ослободилачке“, власти, била је сагласност њених конституената (побједничких странака) да не покрећу тзв. идентитетска питања, прецизније казано – да се ДПС-овска културно-идентитетска концепција са тзв. црногорским као службеним језиком у Црној Гори не смије мијењати. Односно – да преузму бригу о болеснику, али с обавезом да га не смију лијечити. (Кажем, о болеснику, будући да се оно што је вишедеценијска идентитетска драма, започета на Ловћену, педесетих година прошлог вијека, а кулминирала преименовањем српског језика прије двије деценије, произвела у културном, духовном и политичком бићу Црне Горе, једино тако може дефинисати.) Под тим условом формиране су и двије следеће владе, па и ова, актуелна, разумије се.

Та страначка нагодба, тај лажни компромис, та логичка грешка, та хипокризија, била је јасан знак не само да Црна Гора и даље остаје у рововима у које је својом фашистичком, антисрпском идентитетском концепцијом укопао бивши режим, него и да ти избори, проглашени „ослободилачким“, нијесу изњедрили нову државничку структуру,

спремну да се суочи с питањима, која духовно, морално и културно, суштински растачу Црну Гору, чинећи је једним од најконфликтнијих друштава у Европи.

Због те концепције (кондезоване у ондашњем јакобинском закону о слободи вјероисповијести), народ је, 2020. године, предвођен СПЦ, дигао на европским просторима до тада невиђен културно-духовни устанак у виду великих литија, који је довео до рушења ДПС-режима, па се темељна демонстрација његове антицивизацијске замисли о етнонационалној и језичкој самобитности Црногораца, и њене апартхејд примјене у овдашњем образовном систему, напросто подразумијевала као приоритетан задатак новоформиране власти.

Међутим, прошло је, ево, већ пет година, смијениле су се три владе, и у њима све партије, мале и велике, али се, још увијек, нико није усудио да стави прсте у ту жеравицу. А како ствари стоје, нико и не намјерава да то учини. Ни у примисли, рекло би се. Недавно су у Парламенту усвојене измјене Општег закона о образовању и васпитању, затим и Стратегија реформе образовања 2025-2035, без иједне примједбе од стране заступника имена српског језика и српског идентитета Црне Горе, иако у тим документима нема ни једне једине ријечи која би макар наговјештавала могућност промјене накарадног имена главног наставног предмета нити наставних програма у нашим школама. Нико од њих, колико се могло видјети, није ни присуствовао расправи о томе у пленарној сали Парламента.

Разумије се, пошто су ти документи урађени у складу са наведеним консензусом, није било ни потребе да се о њима расправља, нити им се имало шта приговорити. Што ће рећи да су се тзв, српске политичке странке коначно сагласиле (вољно или невољно, свеједно) са идентитетском концепцијом бившег режима, и њеном примјеном у образовном систему. Легле на руду, што би народ рекао.

А то што се, већ више од двије деценије, преко 43% школске популације, системски присиљава да свој матерњи српски језик у школским учионицама именује другим именом и што јој се ускрађује право да се, у оквиру подразумијеваних наставних програма у својим школама, упознаје са

културно-историјским наслеђем, односно писцима и књижевним дјелима за која се везују најдубља колективна осјећања народа коме припада – „магла работа“.

Нема разлога којим се то може правдати! Ни изговора за власт која то дозвољава и која за пет година није могла, није знала, није смјела или није хтјела, свеједно је, да демонтира ту најдеструктивнију заоставштину бившег режима. Не може се, у недоглед сваљивати кривица на бивши режим. Он је урадио оно што је хтио, јасне су нам и његове намјере, и тежина његових непочинстава, али је, нова власт била дужна да исправи, колико је могуће, оно што је претходна учинила како не треба. Неправда и дискриминација скорио пола грађана Црне Горе, и, посебно – институционално гушење језичке, културне и националне свијести школске омладине, не могу се правдати Уставом и његовим ограничењима. Устав је овдје само покривалица за недостатак спремности и воље нове, „поставгустовске“ власти, да крене у одлучну демонтажу расколничке идеологије бившег режима.

Да је имала те спремности, власт је могла, ако не промијенити Устав, донијети макар неку резолуцију којом би осудила ДПС-овску фашистоидну доктрину усмјерену против српског језичког и националног идентитета, као што су земље ЕУ осудиле, и, макар формално, забраниле, сличне идеологије из двадестог вијека. Могла је донијети закон у службеној употреби језика и писма, могла је измијенити Општи закон о образовању и име наставног предмета, могла је измијенити наставне програме и уџбенике... Могла је тај малигнитет ставити на листу опасних друштвених појава, као што је ставила корупцију, организовани криминал, пљачку друштвене имовине, породично насиље и слично. Али, ништа, баш ништа од тога, ево, за више од пет година, наша весела власт нити је учинила нити је покушала учинити. Све је у нашем школству остало исто, не само као прије 2020. него је исто као и за вријеме аустроугарске окупације од 1916. до 1918. године, када је окупатор, са истим намјерама, прво разорио Ловћенски капелу, а затим забранио у школама ћирилицу, српску историју и епску народну поезију; предмет Српски језик преименовао у „наставни језик“.

подразумијевајући под тим именом „хрватски језик“, а *Буквар* замијенио *Роџетницом за орџе риџке школе*. (Поређења ради: данас, у слободној и неовисној Црној Гори – Ловћенска капела поново је разорена, српски језик преименован је у тзв. црногорски, ћирилица је само дозвољено писмо, српске историје у школским програмима нема, као ни епске народне поезије, а Буквар се зове *Чиџра слова и џласова*. Разлика је само у томе што нам све ово није наметнуо аустроугарски окупатор, него смо се ми сами постарали да тако буде.

Јесте, па шта? Нећемо, ваљда, да нас због тих случајних подударности са аустријским окупационим намјерама, ћерају по мађарским логорима као наше непослушне претке 1916. или – да се, не дај, Боже, враћамо у опозиционе клупе, као прије 2020. године. Уосталом, то је доказ наше истинске определијељености за европске вриједности и улазак у нови цивилизацијски круг. У нашим школским учионицама дјеца се припремају за усвајање тих вриједности и оријентација, а српски национални, културни и духовни идентитет, нека им, ако баш хоће, усађују бабе и ђедови, ако већ нијесу заборавили и *Плаву џробницу* и *Крваву бајку* и *Ђеле кулу*, и *Почейџак буне на дахије*, и *Мајку Јуџовића*, и *Косовку дјевојку*, и Ловћенску капелу, и Светога Саву, и Косово и Милоша...

Е, па, не може то баш тако!

Својевремено је Исидора Секулић, негодујући због експанзије латинице у српској култури, „страшне са оним њеним кукама и дј, гј, дж“, узвикнула: „Не дам! То ја кажем. Наравно, ја овде нисам нико и ништа, али имам права да вичем између ова четири зида: Не дам!“ ”Политика” цела штампана ћирилицом, а у сред ње дречи оно ругло од латинице – диплома Титу. С тим се ја помирити не могу...”

То Исидорино „Не дам“ – име свог српског језика и ћирилицу! – упорно, двадесет година, понавља више од 43 % грађана Црне Горе, односно 60% њеног већинског становништва. Зар су они „нико и ништа“, па за њихов глас и даље остају зачепљене уши владајућих страначких врхушки? До када?

Вршити власт и уживати њене све издашније бенефиције и привилегије, а заносити главу и не видјети како се у нашим школама, годинама, лагано и све упорније, скоро без икаквог отпора, спроводи аустроугарска окупаторска доктрина о затирању српског језичког, културног и националног идентитета, значи – бити недостојан, у сваком значењу те ријечи – етичком и политичком. Разни изговори, које понекад чујемо од страначких гласноговорника (понекад и цинични, попут изјаве једног од посланика данашње владајуће већине да „они на те ствари нијесу утицали па се њима неће ни бавити“), нијесу ништа друго до охрабрење онима који су, прије двадесет година, инсталирали у наш образовни систем, у виду новоцрногорског лингвоунитаризма, антисрпску културно-идентитетску концепцију, у ствари — хипокризија, која се граничи с нечовјештвом. Али је и кршење Устава, чл.8, у коме јасно пише да је у Црној Гори: „Забрањена свака непосредна и посредна дискриминација, по било ком основу“! Постојећи наставни програми, прављени на основу политичког именованја главног наставног предмета, као и језика на ком се изводи настава у нашим школама, драстични су примјери политизације, тј. политичко-идеолошке злоупотребе васпитно-образовног процеса, па самим тим и дискриминације оног дијела становништва који не прихвата таква именованја, односно кршења наведене уставне одредбе. Политизација школског система је сама по себи, дискриминација, а када је још и институционализована, као у нашем случају – онда је то већ својерестан апартхејд.

Имала је црногорска просвјета и раније крупних падова, деценијама је она беспоговорно служила комунистичкој доктрини, али никад није тако дубоко пала – и професионално, и морално, и интелектуално – као када је подлегла расколничкој и антицивизацијској идеологији, и, ево, више од двије деценије служи као њен главни катализатор.

Друкчије казано: наша је просвјета постала школа Лукавога, у којој се системски, деценијама, гушењем језичке, културне и националне самосвијести, уништава исто-

ријско памћење и неутралише култура сјећања код најмање пола школске популације.

Ово није оптужба – ово је дијагноза.

Разумије се, у нашим школама има велики број часних, вриједних и стручних наставника, који настоје да свој посао обављају савјесно и професионално, али им постојећи систем не дозвољава да искажу своје способности. Чим се нађу у учioniци, око њих се сплету, попут паучине, мреже Лукавога (почевши од латиничних дневника, преко наставних програма до уџбеника), које им не дају ни да продишу ни да прогледају. Но, ако се понекад и ослободе из тог плетива, у опасности су да буду стигматизовани као реметилачки, „друштвено неприхватљиви елементи“, или са неком још тежом квалификацијом.

Уставно-правна деградација имена српског језика, јединог природног (осим мањинских) и историјског језика у Црној Гори, изазвала је смутњу у народу и деструкцију у свим сегментима друштвеног живота, посебно у школству, да се то никаквим педагошким иновацијама и дигитализацијама, не може поправити. (Па ни оним најављеним у Стратегији реформе образовања 2025- 2035.) Без адекватног рјешења језичког питања, заснованог на научним принципима, историјским чињеницама, културно-духовном наслеђу и три пута узастопно посвједоченој народној вољи на пописима становништва, нема ни мира ни поретка у овој држави. Нема, нити је може бити, темељне реформе (боље рећи регенерације) образовног система, а без једног таквог подухвата нема ни друштвеног преображаја, како у моралном, духовном и културном, тако и у социоекономском и сваком другом погледу. Таква реформа подразумијевала би, прије свега, добре наставне програме и уџбенике, а њих је немогуће сачинити ако не вратимо природно, историјско име језику на коме се изводи настава у нашим школама, сходно томе, и име наставног предмета у оквиру кога се он изучава. Наравно, без те промјене не може бити ни националног саморазумијевања, као предуслова народне слоге и здраве стваралачке утакмице.

ЈЕЗИК

ЈЕЗИК

ДАНИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА – 2024/2025

РТВ Никшић:
*Двадесет година борбе за име српског језика
у Црној Гори*

Лидија ТОМИЋ:
*О разирађивању српске језичке и књижевне
традиције у Црној Гори*

Весна ТОДОРОВИ: *Српски језик и ми*

Јелена ГАЗДИЋ:
*О српском језику и изучавању српских
у Црној Гори*

Драга БОЈОВИЋ:
Слово - двадесет година, и још колико?!

ДАНИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Поводом двадесет година борбе за име српског језика у Црној Гори,
Актив професора српског језика и књижевности – Никшић,
организује:

ЧАС СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Поздравне ријечи:

Његово Високопреосвештенство митрополит Црногорско-
приморски г. Јоаникије,
Његово преосвештенство епископ Будимљанско-никшићки
г. Методије,
Предсједник Општине Никшић, г. Марко Ковачевић.

Учествују:

Проф. др Милош Ковачевић, Филолошки факултет Београд
проф. др Јелица Стојановић, Филолошки факултет Никшић
Весна Тодоровић, проф. српског језика и књижевности,
Веселин Матовић, проф. српског језика и књижевности.
Модератор: Милица Бакрач

Уторак, 17. децембар у 19 часова,
Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори
Никшић, Улица Његошева бр. 20
ДОВОРО ДОШЛИ!

Покровитељи: Општина Никшић,
Српски национални савјет Црне Горе,
Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори

ДВАДЕСЕТ ГОДИНА БОРБЕ ЗА ИМЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У ЦРНОЈ ГОРИ

У просторијама Матице српске – Друштва чланова у Црној Гори, у Никшићу, Актив професора српског језика и књижевности из Никшића организовао је „Час српског језика“, поводом двадесет година борбе за име српског језика у Црној Гори, у склопу другог дијела манифестације „Дани српског језика“.

Присутнима су се обратили Његово високопреосвештенство митрополит црногорско-приморски Јоаникије, Његово преосвештенство епископ будимљанско-никшићки Методије и предсједник Општине Никшић Марко Ковачевић.

У свом обраћању, предсједник Ковачевић је истакао значај који су професори отпуштени 2004. године с посла због српског језика имали у његовом и животима многих његових вршњака, напоменувши да људи обично памте ко им је предавао, али да је он много више научио из примјера тих који му нијесу предавали. То памћење, како је нагласио, носи и данас, као и многи из тог времена који су управо од тих професора понијели важне животне лекције.

„Увијек када је тешко – у овим временима у којима се сада налазимо, али и оним скорашњим, која су била тежа од ових – као буктиња је свијетлио лик наших професора. Неки од њих нијесу више са нама, што је посебно болно јер нијесу дочекали ове дане, када отпочиње борба за повратак српског језика у Црној Гори“, оцијенио је Ковачевић.

„И као Обилића медаља на грудима наших предака, тако ови професори представљају Обилића медаљу нашег града, због чега је он – град херој. Ја бих још једном захвалио нашим професорима, с надом да ћемо остати достојни њихове борбе и да ћемо врло брзо моћи да прогласимо и побједу у њој“, поручио је Ковачевић.

У оквиру програма, своја излагања имали су проф. др Милош Ковачевић са Филолошког факултета у Београду, проф. др Јелица Стојановић са Филолошког факултета у Никшићу, као и Весна Тодоровић и Веселин Матовић, професори српског језика и књижевности из Никшића.

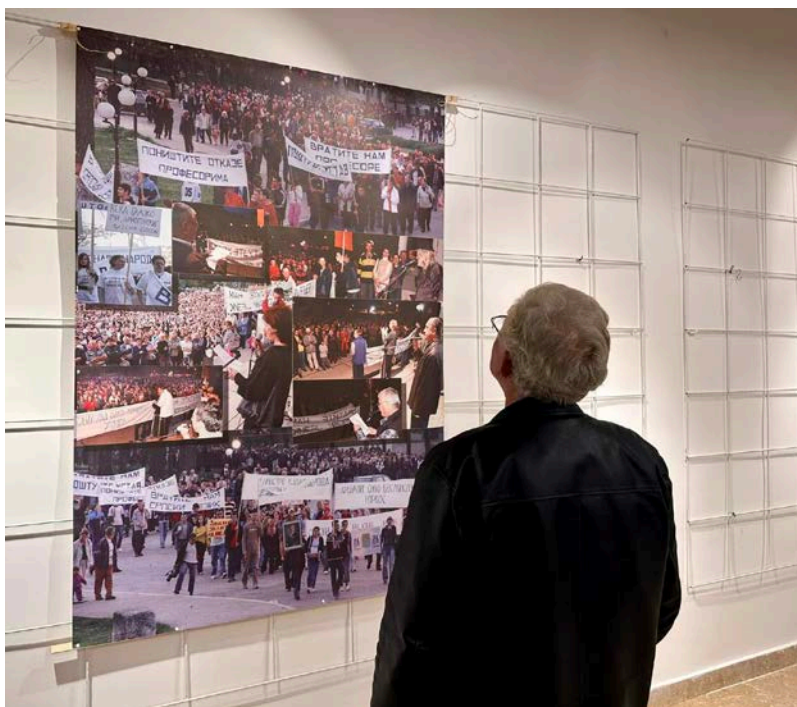
Модератор програма била је Милица Бакрач.

Овај догађај, који се одржава под покровитељством Општине Никшић, Српског националног савјета Црне Горе и Матице српске – Друштва чланова у Црној Гори, окупио је истакнуте личности из области језика, књижевности и културе, указујући на значај очувања српског језика и његовог идентитета у Црној Гори.

Подсјетимо, први дио манифестације „Дани српског језика“, у коме је промовисан број 33–34 часописа „Слово“, одржан је 10. децембра у ЈУ „Захумље“, на Трибини „Свободијада“.

РТВ Никшић

Фотографије: *РТВ Никшић*

ДАНИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Актив професора српског језика и књижевности – Никшић
Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори

поводом 1. септембра, Дана српског језика
и почетка школске године
организују

ЧАС СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Учествују:

Проф. др Јелица Стојановић

Проф. др Лидија Томић

Проф. др Душан Крцуновић

Доц. др Јелена Газдић

Проф. Веселин Матовић

Модератор: проф. Лука Спасојевић

Понедељак, 1. септембар у 20 часова

Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори | Ул. Његошева бр. 20, Никшић

Митрополит Методије (ОСТОЈИЋ)

ИЗДАЈЕ СЕ ПРЕБОЛЕ, АЛИ СЕ САМОИЗДАЈЕ
УГЛАВНОМ НЕ ПРЕЖИВЉАВАЈУ

Драга браћо и сестре,

Једна од најпознатијих и истовремено најмање познатих ријечи за нас јесте - слобода, уче нас оци. У одбрани слободе језика матерњег обоженог српског којим говоримо, памтимо и вјерујемо, у многим смо ситуацијама имали пуно право да се осјетимо прозваним, нападнутим и угроженим. Изношењем суштинских, животних, историјских, књижевно-научних истина о народу и језику ком припадамо, доказујући језик и себе да постојимо пред свим судовима земаљским и да нам је мајка устину мајка, а да нам је гроб ђедов на ћириличној српској вертикали полегнут и уздигнут, доказујући да смо народ часни, честити и Божији, народ свети и српски у Оном Који Јесте.

Истрајно смо деценијама поткрепљивали доказима да постојимо, увјеравали их и убјеђивали у српски језик на српском језику, без да нас дуго не заболи повређивање и братска издаја, да оставимо још простора и времена и прилике „браћи“. Нисмо пристали на инструкције и конструкције диктата непоменика, јер смо видјели да ће нас трајно одвојити једне од других, мада је ћар увелико зготовљен. Видјевши да се цијепа биће народно, његова снага и сила пред Богом, и видјевши да ће на развалинама српског свијета остати сирочад Св. Петра и Св. Василија, да ће мач Христов раздијелити нас и њих, да ће издаја раздијелити човјека тог и таквог од самога себе, на концу, и од Бога.

Дуго смо увјеравали и себе и њих да смо једно, увјеравали их да смо браћа по крви и лијепом истинитом и добром српском језику, чудом се чудећи што се не сјећају?!

Језик памти и кад човјек заборавља. Језик говори умјесто нас и умјесто њих.

Не одустајући и не препуштајући их интересним концернима који, по ко зна који пут на овом нашем страдалном тлу и голготском путу, пројектују завођења, странпутице и слијепе улице, употреједили смо све људске вјештине, од трпљења до поучавања, бивајући непријатни себи и смијешни њима, све упирући у један циљ – да се не раздвајамо, да се не изгубимо, да се не проспемо за корист и интерес злонамјерника и не оставимо крв своју у беспућу без идентитета, без рода и коријена. Немилице смо се излагали суровим и беспризорним, неаргументованим хајкама опонената, годинама, деценијама, вјековима, никада не прихватајући етички неприхватљиву улогу жртве стојећи на бранику своје слободе јер смо и тада и сада видјели и видимо да се издаје преболе, али се самоиздаје углавном не преживљавају и воде у ропство.

„Стојте, дакле, у слободи којом нас Христос ослободи, и не дајте се опет у јарам ропства ухватити“ (Гал. 5: 1).

Вјерношћу себи и систему вриједности наших свјетих предака, који су окосница нашег живота, најпрешњије је да чувамо лични интегритет и духовни мир јер Истина само у том окружењу траје. Ко је пошао и гдје је пошао, тамо ће и стићи. Историја српског народа и језика свједочи – није први пут, то су стални и непрестани историјски и духовни процеси, осипања и просипања, и ништа се не догађа стихијски, сваки човјек доноси одлуку за себе и ако је спреман да релативизује себе и свој језик и свој род, једино је питање с којим се суочава – колико је још увијек и човјек...а, сваки ће се познати по дјелима својим.

У међувремену је појефтињење прожело све, постали смо друштво представа и естраде, друштво у коме је чак и свијет који је важио за пристојан и ваљан изгубио јасноћу у систему вриједности, па се двоуми и не зна шта је исправно и праведно, јер су поставили знак једнакости између „бити мудар“ и „бити манипулативан“ и за мудрост прогласили одустајање од себе. Ипак, највећа је пошаст систем који су формирали и који више не могу контролисати, и који лагано гута све око себе и своје творце.

Може ли се језик опоравити од банализације и од трансформације човјека у куица који је увијек у праву? Јесмо ли се неповратно одвикли од правога живота, истинског себе и Божије суштине у нама? То је питање за сваког од нас овдје и изван овог и сваког скупа. Преиспитивањем себе на свом језику је разговор са прецима и потомцима у вјечности. Језик ће нас опоравити и кад понестане нас у нама.

Прочитах прије неки дан, „није добро кад човјеку звијезде нису потребне“. И није добро. Није добро кад човјеку није потребан његов језик, његов коријен, његова крошња и небо над њом, кад му није потребан ближњи, кад му није потребно спасење и Бог. Све једно из другог извире и једно се другим храни. Све је из истог опредјељења, једног и јединог за сва времена; или си за свјетлост или си за мрак. Некад је само и жеља да се додирну звијезде довољна да се остане на путу живота. Нема релативизовања, нема одлагања, нема изговора, нема млаке сентименталности која „ће се из уста избљувати“...вријеме које живимо данас тражи од нас одговор.

Браћо и сестре, останимо и будимо људи са звјезданим потребама у временима мрачним.

Амин Боже дај!

О РАЗГРАЂИВАЊУ СРПСКЕ ЈЕЗИЧКЕ И КЊИЖЕВНЕ ТРАДИЦИЈЕ У ЦРНОЈ ГОРИ

О разграђивању и дискриминацији српског језика у Црној Гори говорили смо више пута, као и о његовој традицији, вриједностима и значају који има у Црној Гори. Вечерас имамо другачију перспективу. Она се тиче питања зашто се не мијења статус српског језика у Уставу Црне Горе, ако се зна да је српски језик већински језик у Црној Гори. И не само због тог критеријума, него и због историјске и научне истине да је српски језик „свој на своме“. Њим су говорили и мислили наши преци, њим су се писале књиге, текстови, пјесме, њим су се образовале генерације и генерације становника Црне Горе. Све што данас има Црна Гора саграђено је употребом и примјеном српског језика.

Невјероватно је да се отклон од сопствене језичке традиције догодио у модерним временима? Српски језик доживио је нечувен прогон који ни данас није прошлост, тим прије што се његов садашњи статус није измијенио. Тим начином, једна врста тортуре наставља се над над српским језиком, а тим и над говорницима српског језика. И док се сјећамо бројних прекрајања и изневјеравања његове традиције, сада се питамо зашто српски језик још увијек чека да му се врати одговарајући статус службеног језика.

Ријеч је, дакле, о једној несвакидашњој појави на нашим просторима или о нама као недемократском друштву. Говори се да није тренутак да се разматрају питања српског језика иако сви знамо, и позиција, и опозиција, и они који су за, и они који су против, да српски језик има историјске, научне и правне услове да му се врати статус службеног језика у Уставу Црне Горе. Међутим, видимо да се права српског језика занемарују, да не постоји политичка

воља да се питање српског језика доведе до краја. О свему се може „демократски“ разговарати, али о статусу већинског српског језика, не може, јер је он, у својству службеног језика у Уставу Црне Горе, гле чуда, опасност за њен грађански мир и демократију. Како је то могуће?

Одговор је у идеологији која не жели да сагледа ни историјску, ни научну истину о постојању и традицији српског језика у Црној Гори. Ријеч је о небризи према броју говорника српског језика и њиховом праву да их српски језик представља пред законом. Све су прилике да власт својим нечињењем бјежи од сопственог демократског капацитета да буде одговорна и праведна према статусу српског језика данас. Научна и стручна јавност и овог тренутка дијели забринутост с народом чија су очекивања изневјерена. Питамо се како заштитити њихова права да српски језик употребљавају и примјењују у свим видовима личног и друштвеног живота. Нема одговора, остаје питање од кога се данашња власт плаши да врати статус српском језику који је до прекрајања историје у Црној Гори имао. У чему је проблем ако није у неприхватању истине да је и данас, и поред свих идеолошких и политичких притисака и инжињеринга, српски језик већински језик у Црној Гори. Иде ли се ка још једном, сада тихом и потајном прогону српског као званичног, службеног језика у Црној Гори?

Искусили смо голготу „оловних времена“ и стања тешких и погубних збивања читавог једног процеса у којем су доминирали деградација и уништавање сопствене традиције. Историјска Црна Гора се крајем двадесетог и почетком двадесет и првог вијека одвајала од сопствене вертикале и најважнијих одредница свог идентитета, присутних у феномену разграђивања српске језичке и књижевне традиције. Под идеологијом стварања „новог човјека“, дошло је до великих притисака на друштвени и образовни систем у Црној Гори. Систематски се раскидао континуитет употребе српског језика с највиших инстанци власти које су најављивали да се више неће говорити и писати српским језиком и да ће се будући становници у Црној Гори преобразити у нека нова бића, без ослонца у вертикали свог језика и писма.

У Уставу Црне Горе „црногорски језик“ постаје службени, односно „државни језик“, а српски „језик у службеној употреби“. Од 2004, када се кренуло у процес преименовања назива предмета Српски језик у Матерњи, потом Црногорски, све добија политичку потпору и подршку. Један од најстаријих студијских програма на Филолошком факултету, Студијски програм за српски језик и јужнословенске књижевности, остао је вјеран свом плану и програму и дугогодишњој научној и стручној пракси. Али, то је био изазов за многе притиске на њега, од покушаја асимилације и преименовања до, грубо речено, уплитања у самосталност студијског програма.

Иако је познато, а увијек се треба подсјетити чињенице да су велику жртву поднијели професори никшићке Гимназије и средњих школа, да су студенти и професори Студијског програма за српски језик и јужнословенске књижевности, истина не сви у оквиру овог програма, устали у одбрану права српског језика на своје име и континуитет постојања. У одбрану српског језика устао је, у најширем смислу, народ како би се супротставили одлукама о преименовању предмета са именом српског језика. Не заборављамо јавно мњење, велики број грађана и људи различитих струка који су пружали отпор политичким намјерама да се српски језик прогна са свог огњишта. Отпор је био снажан, од студентског штрајка глађу до општег непристајања на феномен затирања сопствене традиције.

Данас се у школама користе уџбеници с називом „црногорског“ језика и није дошло до повољније ситуације за ученике који пишу и говоре српским језиком. Могућност да уче из уџбеника са српским језичким стандардом се не користи тако да се феномен потискивања српског језика, тим начином, све интензивније остварује. Стари уџбеници налазе се у школским библиотекама, нових уџбеника још нема у школама. И то је својеврсни феномен, готово апсурд да претходни режим још утиче на праксу „оловних времена“ у школству.

Имајући ова, и друга негативна искуства, не смије се дозволити континуирано прекрајање историјских истина. Не смије се пропустити тренутак да ствари назовемо пра-

вим именом и да кажемо да његов положај данас не одговара истини о српском језику. Његова угроженост је и даље на дјелу, као што је била у вријеме када се на студијским програмима за стране језике (руски, француски, њемачки, италијански, енглески), промијенио назив предмета Српски језик 1 и Српски језик 2 у Црногорски језик 1 и Црногорски језик 2. Уведен је назив црногорски иако је избор књижевних текстова и стручне литературе на српском језику. Студенти и даље преводе текстове са српског на стране језике и обрнуто. С тим у вези, треба рећи да нема релевантне институције којој се тада нијесмо обраћали, од Универзитета до министарстава просвете и науке, од Савјета за високо образовање до некадашњег премијера Црне Горе, као и прошлог и садашњег омбудсмана Црне Горе. Како тада, тако и сада, све стоји и одлаже се. Избјегава се задовољење историјских, научних и стручних разлога да се српски језик ослободи дискриминације.

Постојала су и постоје и друга огрешења о праву српског језика да буде равноправан у институцијама и у јавном животу. И данас осјећамо горак утисак да је позиција српског језика и даље веома тешка и неизвјесна, нарочито ако се настави с праксом његовог даљег занемаривања.

Што се српске књижевности у Црној Гори тиче, она трпи маргинализацију и насиље преименовања и потискивања, такође. До проглашења независности Црне Горе (2006), српска књижевност је била саставни дио црногорске књижевне перспективе. Стварањем тзв. црногорског језика афирмише се књижевност која би у Црној Гори имала неки други пут од оног на којем је стварана књижевност на српском језику. Црногорска књижевност развијала се у традицији српског језика и није спорна одредница црногорска књижевност ако се има у виду стваралаштво у Црној Гори на српском језику. Проблеми настају тамо гдје се тај критеријум занемарује у корист националног имена књижевности без српске језичке традиције. То је у потпуности погрешан пут, на који су стали црногорски националисти. Они су само наставак старих националних и идеолошких подјела југословенских писаца на савезном нивоу.

Српски језик обједињава књижевно стваралаштво у Црној Гори и чини га јединственим. Проблем настаје када се име или назив књижевности почео одређивати према припадности уско схваћеној нацији којој власт и идеологија предочава посебност у односу на српски род, народ, традицију, језик. Из тог разлога, називи „црногорска“ и „српска“ добили су антагонистички статус, на штету књижевних дјела српске језичке и књижевне традиције. Таква политика довела је до књижевне новоисторије у којој се књижевни идентитет постиже с предзнаком црногорског имена. Створена је контрадикција, а до ње није смјело да дође јер српски језик и црногорска књижевност (књижевност у Црној Гори) нијесу супротстављене категорије. Међутим, оне то данас јесу у острашћеној идеологији која под црногорским именом тражи да се изостави укупност српске књижевне еволуције.

Од увођења тзв. црногорског језика, корпус књижевности на српском језику сада жели да се уведе у нови оквир – у уско схваћен црногорски идентитет. Форсира се концепт „црногорске књижевности“ по критеријуму писаца рођених у Црној Гори, потом, по дјелима која су објављена у Црној Гори или изван Црне Горе, ако су њихови аутори писци из Црне Горе. Нараста националистички критеријум за одређење припадности црногорској књижевности, чак и у случајевима писаца који су се остварили у српској језичкој и књижевној традицији (Михаило Лалић, Миодраг Булатовић, Борислав Пекић, Бранислав Шћепановић и др). Није спорно да су они и припадници црногорске књижевности, схваћене у вертикали српске језичке традиције. Културна, образовна и просвјетна политика у претходном периоду их назива „својим“, што не би било спорно да се писци попут Његоша, Љубише, Миљанова, Лалића, Булатовића, Пекића, Шћепановића... сами нијесу уписали у традицију српске књижевности. Проблем припадности српској или црногорској књижевности је актуелан, утолико прије што се припадност српској књижевности потискује у бројним примјерима, посебно у потреби да Његош, нпр. буде искључиво црногорски пјесник.

Један од феномена негативне праксе за статус српске књижевности у Црној Гори је и у томе што је претходна власт, кроз институције културе, све више квалификовала српску књижевност као страну. Министарство просвјете и Савјет за високо образовање увели су каталоге знања у школе и на основу њих праксу да умјесто великих писаца српске књижевности у школске програме уведе минорне, неафирмисане и локалне ауторе. Исто тако, у школским програмима у основним и средњим школама, српски писци су сведени на незнатан број или их уопште нема. Изостављена је српска средњовјековна књижевност, избор српских народних пјесама је редукован, недостају значајна дјела пјесника и писаца српске књижевности. Школски програми су прилагођени новоцрногорској стварности која је хтјела да избрише све што је српско у Црној Гори и шире.

О статусу српске књижевности у Црној Гори говори неповољан положај Удружења књижевника Црне Горе, књижевних листова и часописа, издавача итд. Српски писци у Црној Гори су неправедно запостављени, њихово стваралаштво се доживљава као туђе, иако писци и пјесници српског језичког одређења живе и стварају у Црној Гори, у традицији и вертикали његошевске Црне Горе. Отпор према називу „српски“ учинио је да се осиромаше и истисне стваралачки агон и важни умјетнички донети у систему црногорског културног простора.

С тим у вези, тешкоће око статуса српског језика нијесу престале, још трају и чине штету цивилизацијском развоју Црне Горе. Српски језик у Црној Гори је цивилизацијска тековина и ако то неко не жели да зна мораће с тим да се суочи, поштујући потребе другог који не тражи ништа више него да му се кроз статус српског језика призна право да и у институционалном смислу говори и пише српским језиком.

СРПСКИ ЈЕЗИК И МИ

О руском језику, велики писац Тургењев је написао: „У данима сумњи, у данима тегобних промишљања једина си ми подршка и ослонац...“ За готово двије деценије изопштености, што је дуг период у животу једног човјека, иако у историјском и друштвеном контексту један моменат, често ми је, док сам размишљала шта је узрок и ко је кривац помало неудобног начина на који се одвијао мој живот, око срца бивало топло кад бих се сјетила ове мисли. Моје колеге и ја, средњошколски професори разних струка, нас 24 живих и троје, нажалост, упокојених, сви живи пред судом времена и сабрани у нашем лијепом језику који нас је обиљежио, препознао и унио у своју ризницу, данас стојимо усправно, са истом оном одлучношћу и истом вјером да смо имали обавезу и право да се успротивимо једном опасном науку подизања лажи на висину, превредновања свих вриједности, новог читања и тумачења свега онога у чему смо васпитани и образовани, одбацивању традиције, гажењу Устава земље и свих правних процедура, голој сили и небивалој глупости и незнању које се на нас сручило. Као одговорни људи, педагози по звању, не намећући другима своју норму као обавезу, чувајући прије свега достојанство дјеце којој смо били наставници, а онда и достојанство професије и лично достојанство, тадашњем министру просвете Слободану Бацковићу упутили смо почетком школске 2004/2005. године десетак писама указујући на проблем око начина којим се, без икаквог друштвеног договора, без упоришта у тадашњем Уставу, без одлуке објављене у Службеном листу, без икакве консултације струке и науке, декретом, голом силом и идеолошки у школским програмима мијења име наставног предмета Српски језик и књижевност у Матерњи језик и књижевност. Ни на један допис нам вајни

министар није одговорио нити нас било када или било гдје позвао на разговор. Као и овај почетак, све касније збивање са преименовањем српског језика, правни оквири, школска пракса, политички договори позиције и опозиције, идеологизовани и лоши уџбеници, духовни инжењеринг, па нажалост и знање које су дјеца могла да усвоје на часовима четвороименог језика, са десеткованом и недовољно тумаченом српском књижевношћу на којој се подучавају, под великим су знаком питања! Кома је одговарало и коме одговара овакво стање деконтекстуализације и релативизације свега, ово додатно цијепање ионако поцијепаног малог народа који би да би опстао на карти земаљских народа морао да буде уједињен, најприје због чињенице да је малобројан, није тешко закључити.

А да ли су нам тих двадесет година самоспознаје, преиспитивања, странствовања, лутања, разбијања породица, сељакања и искључења из друштвене заједнице и без могућности да се нађе нека копча којом бисмо се присајединили за исту, појели скакавци или људи? И какви су то људи, ако нијесу скакавци, и какво је то друштво које је сматрало да стварајући новог човјека (што је у суштини нацистичка идеја), на силу, без референдума, без потребне већине за било какво дјеловање, без научне процедуре, на уштрб здравој логици и разуму, наспрам природног српског језика, треба да уведе државну варијанту истог језика под другим именом, да би тај нови човјек био задовољан у свом новом, од свега испражњеном, само у мржњи према свему што је српско препознатом идентитету. Дирнувши у језик, као у најсветију од свих вриједности, како би рекао Хајдегер, идеологија и лош политички наум, очигледно незнавени, и додатно су расцијепили народно биће Црне Горе, а манипулацију силом је постепено преузела манипулација свијешћу. Стварање новог језика и његово убацивање у свијест вршило се и даље се врши преко полититике, преко медија и школског система који постају оруђе у рукама политике и чији основни задатак постаје искорјењивање природног језика, поготово његовог имена, језика који је вјековима настајао и растао вукући коријене и сокове из дубоких културних слојева народног живота.

Мијењањем имена језика мијења се и смисао у њему самом јасно дат или метафизички скривен, разара се читав космос значења и симбола, за које је и у којима је наш човјек у далекој и ближој прошлости живио, чврсто стајао на својим ногама, рађао се и умирао. Без оног тананог али трајног огледала – сочива које задржава све оно што је прошло кроз душу човјека, народа и времена у коме су тај човјек и тај народ живјели, универзална историја, као и народна историја биле би само изгубљено вријеме, хаос у коме је све поремећено и замршено. То исто важи и за личну историју, биографију сваког човјека понаособ. Као колективни и лични идентитет се заснива на сјећању, док губитак памћења, као временска регресија, стање опадања и утучености човјека деградира у бесловесност и непостојање.

А о новом стању и даљем раслојавању духу и судбини новог језика, о свађи између два „факултета“ за тзв. црногорски језик, јотоване и нејотоване варијанте, и њихових главних носилаца, о неред и хаосу које овај пројекат изазива, из пера Татјане Бечановић, заговорника нејотоване варијанте читамо: „...počelo je učerivanje novijeh pravopisnijeh načela, po principu: Šćeli ne šćeli, zborićete! U međuvremenu, došlo je i do vidnoga, galopirajućega napretka crnogorskoga jezika, od čega je sva Crna Gora pala na čeme (nekad bilo tje-me), đe se nadamo da će i ostat. Jer je jedino tako šokiranu i isprepadanu učerivači Pravopisa mogu uvesti u novu eru pismenosti. Ne štete natcrnogorske leksike, no udri za Pravopis časni i pokojnog Voja, po svemu što bi i pomislilo da pripita: okle u Crnu Goru ćelina, ćelodnevni, ćelesa, ćeme, ćelohranitelj... Svima je jasno da se u Crnu Goru tako nigđe ne zbori, zato je i potrebno učerat genijalna pravopisna rješenja, čistog crnogorskog jezika koji, ipak se ispostavi na kraju, najbolje zборе čisti Hrvat i čista Ukrajinka. A da je sve bilo čisto, o tome ne treba ni zborit. Ali najčistija, ipak, bila je podvala. Crnogorci, je l' vas ko pita kako ćete zborit? Ne bogomi, no je naredeno: ćuti i zbori, ako ikako možeš. I ne pitaj!“ Осим поменутога цитата професорке на Катедри за црногорски језик, у прилог општој комедији о установљавању овога језика, навешћу још два случаја, мада их има огроман број. Прво незаборавни

примјер некадашњег директора Гимназије „Стојан Церовић“, иначе професора хемије, Мијата Божовића, који је послје потписивања отказа и оставивши без посла 16 својих колега, као прави партијски војник, гостујући на телевизији, на питање новинарке којим језиком говоре његова дјеца (тада студенти у Београду) одговорио да не зна и да их то никада није питао. Други примјер је одговор Завода за школство, који су нам те 2004. године на наше тражење да се стање око језика разбистри и уведе у ред и законске оквире, сугерисали да нови предмет Матерњи језик (српски, црногорски, бошњачки и хрватски) треба да предајемо на тада још важећем службеном српском језику ијекавског изговора. И тада, и сада, и увијек питамо се како се може предавати црногорски на српском, српски на српском или хрватски на српском... И гдје је ту лингвистичка литература којом се служи професор који предаје нпр. црногорски на српском... Заиста, одлична тема за позориште апсурда... Али, како рече Достојевски, човјек је биће које се навикава, па је један дио, на срећу ипак много мањи, нашег народа, у љубави према држави (читај криминализованом и корумпираном административном апарату), а не земљи Црној Гори, био спреман да прихвати сваку државну одлуку и наредбу, па макар она била потпуно бесмислена и контрапродуктивна. Ми, отпуштени професори, имајући живу свијест о свему што се догађа, учвршћени у својој дужности, нијесмо пристали на то и никада нијесмо пали у искушење да издамо светињу језика који је као крвоток у нама непрекидно присутан.

У корист наше праведне борбе и непристајања на небивали инжењеринг над свијешћу сопственог народа, и недавни попис становништва у Црној Гори, јасно је показао да и поред „војске и коњице“ тј. притиска и присиле, много већи број становника наше земље се определијелио за природно српско име свога језика. Због тога неприродно и готово јеретички звуче ријечи наших политичара, које у последње вријеме често чујемо „да треба да учинимо све да српски језик у Црној Гори добије третман службеног језика и да треба да се изједначи са „црногорским“. Да добије тре-

тман службеног да али да се изједначује са собом под лажним именом, бесмислено је и логички немогуће.

На крају, у име својих колега и у своје име морам да кажем да смо знање и животно искуство, колико и уколико смо их стекли, стицали на свом матерњем српском језику постепено, дуго и мукотрпно. Тај језик нас је обликовао, не слова и текстови сами по себи, већ смисао који у њима живи и кроз њих дише. Све богатство спољашњег свијета, као и унутрашње разумијевање самих себе у свијету који нас окружује, комбиновало се, дешифровало и кроз године нам постајало јасније кроз тридесет знакова азбуке на којој је настала и наша књижевност, и наша укупна словесност велика по својој јеванђељској парадигми, у којој су богољубље и човјекољубље два основна принципа на којима стоји цјелокупна наша духовна грађевина. Мاستило значајних писаца, у формирању нашег етоса, није имало мањег учинка од мученичке крви која је проливена за вјеру и слободу. И то увијек треба имати на уму, као и чињеницу да нас наша азбука, коју су састављали људи светог живота која почиње словом које се зове аз, а значи ја, учи да је међу граматичким лицима прво лице најдјелотворније и најодговорније. У том смислу, и наше дјелање, у прошлости и данас треба схватити као нормалан чин личне одговорности пред суштинским проблемом у којем смо се сви заједно нашли.

Јелена ГАЗДИЋ

О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И ИЗУЧАВАЊУ СРБИСТИКЕ У ЦРНОЈ ГОРИ

Откако је образовни систем у Црној Гори успостављен сви часови који су одржани на матерњем језику већине овдашњег становништва, изузев часова на албанском језику, јесу часови на српском језику, без обзира на социолингвистички контекст и субјективне критеријуме појединаца или група људи, па је и ова манифестација „Час српског језика“ (у организацији Актива професора српског језика и књижевности – Никшић и Матице српске – Друштва чланова у Црној Гори) само мали допринос свему томе. У складу са наведеним осврнула бих се укратко на изучавање српског језика и србистике у нашој држави. Све то није никаква новина, али у нади да ће нас можда чути они на релевантним адресама који одлучују о образовном систему, поновићу познате чињенице.

Пођимо од периода успостављања школства и времена Петра Другог Петровића Његоша, кад је „Владика и Господар Црногорски, завео на Цетинју едну малу школу“, у њој су се ђаци (њих око 30) учили „Србској Граматици“ (Грлица 1835: 46). У његовој штампарији покренутој 1834. издата је и *часті Срѣске і граматѣке за Црноіорску младеж и, Срѣски буквар за црноіорску младеж*. Потом у доба кнеза Николе у Богословско-учитељској школи изучавао се „српски и словенски језик и књижевност“ (Грлица 1889: 28); у Гимназији такође српски језик (Грлица 1889: 28; Грлица 1890: 29); у Женском институту опет српски језик (Грлица 1890: 29). Године 1889, када је „Његово Височанство Књаз с пратњом удостојио [...] прву скупштинску сједницу својом високом посјетом... За тијем је обраћао учитељима пажњу

на самосталан рад књижеван, истичући им корист вјежбања, и препоручујући им, да пазе као чувари српскога језика на његову чистоћу...“ (Грлица 1889: 61).

А ако пратимо континуитет високошколског изучавања српског језика и књижевности, његове почетке можемо везивати за 1947. годину и Вишу педагошку школу на Цетињу, гдје је било основано пет двопредметних група међу којима и Српски језик са књижевношћу. Од тог момента протекло је скоро осам деценија откако наша катедра постоји. Србистика се изучавала почевши од цетињске Више школе, преко Педагошке академије основане 1963. у Никшићу, затим је 1977. та академија трансформисана у Наставнички факултет, а 1988. у Филозофски, и коначно 2015. у Филолошки. Данас је званични назив нашег студијског програма – Студијски програм за српски језик и јужнословенске књижевности. И та катедра је једино мјесто у Црној Гори гдје се српски језик институционално изучава и једино мјесто које је одољело свим покушајима урушавања од стране бивше власти, а нажалост и од стране неких професора који и даље држе часове на тој катедри. Са поносом могу рећи да сам почаствована што сам постала колегиница мојих професора који су очували наш студијски програм и својим знањем и мудрошћу одољели разним опструкцијама и манипулацијама, а некима сам и сама свједочила. И мислим да је ово права прилика да се добро запамте и помену њихова имена: проф. др Лидија Томић, проф. др Јелица Стојановић, проф. др Миодраг Јовановић, проф. др Драга Бојовић и доц. др Горан Радоњић. Било је и појединачних случајева подршке још неких колега са других катедри, али главни терет су подносили наведени професори, од којих неки и нису били у звању у том периоду, већ су радили као асистенти/сарадници. О храбрости и жртви, у овом контексту, није потребно говорити, јер ми није намјера да се ово претвори у патетичну интерпретацију, нити би било прикладно учеснике тих процеса сводити на такву раван. Много примјереније је њихову улогу сагледати у категоријама достојанства, научне истине и одбране хуманистичког позива којем су се посветили. У том смислу, посебно мјесто поред отпуштених наставника заузимају моји професори,

студенти србистике, као и бројни, условно речено, „обични људи“ који су, било на професионалном било на приватном плану, претрпјели одређене посљедице управо због досљедности у очувању достојанства и у одбрани имена српског језика.

Нажалост, статус имена српског језика је и даље споран у нашој држави. Уставна и законска рјешења у дијелу који се односи на језик већ деценијама остају неизмијењена, али се поједини њихови дијелови повремено актуализују у складу са дневнополитичким потребама. Ипак, институционално се не предузимају конкретни кораци који би омогућили праведно и трајно рјешење овог питања. Упркос томе, и даље остаје нада да ће и то питање у скорије вријеме бити покренуто пред надлежним правним и лингвистичким инстанцама, гдје једино и може бити ријешено на научним и правним основама.. Наставни програми су и даље неизмијењени иако захтијевају озбиљну ревизију, поготово они у гимназијама у оквиру којих се искључиво помиње црногорски језик и презентују се нетачне информације. Дјеца сазријевају учећи неистине и квази-науку о свом језику, књижевности, историји и култури. Тако се наставља, па чак и заокружује, процес који је започет прије неколико деценија, а чији је циљ стварање новог идентитета заснованог на одрицању од властитих коријена.

Упркос свему томе, постоје и НВО организације, попут Матице српске ДЧЦГ и још неколико њих који, у складу са својим могућностима, раде на заштити и промовисању српског језика и књижевности и уопште српске културне баштине. Осим тога и наш СП, упркос бројним изазовима, успијева да опстане и да се обнавља кроз млађи кадар, па смо успјели у своје редове укључити младе и образоване сараднике који ће, вјерујем, наставити мисију очувања србистике и културног идентитета.

Драга БОЈОВИЋ

ЈЕЗИК

СЛОВО - ДВАДЕСЕТ ГОДИНА, И ЈОШ КОЛИКО?!

У нашем народу постоји изрека: Не дај, Боже, заборавити. *Слово*, часопис за српски језик, књижевност и културу је, поред свега онога што је о њему речено и што оно о себи говори, часопис је чија је мисија борба против заборављања, а заборав је, познато је љути непријатељ логоса. Да није било побуне професора 2004. године, не би било ни Слова, тј. логоса о српском језику. А Слово у себи чува и сјећање и подсјећање на све догађаје и људе који су обиљежили једно вријеме, вријеме оловно, а чији су симболи двадесет осам професора из Никшића и један из Херцег Новом, дјеца која су се солидарисала са својим професорима и отишла да се школују тамо гдје је наставни предмет српски језик, штрајк глађу студената српског језика и књижевности (који се не на Универзитету Црне Горе уопште не помиње у попису студентских побуна!), знани и незнани људи којима је на срцу српски језик и писмо.

Двадесет је година период времена, ни велики, ни мали, али период који је довољан да се одњегује млад човек, Ако данас поставимо питање да ли се по питању матерњег језика (српског) у Црној Гори наш свршени средњошколац однеговао на прави начин, одговор ће бити апсолутно негативан. И то је једна од најтежих посљедица и, како ствари стоје, ништа се не помјера с мртве тачке у корист српског језика (тачније садржаја који покривају његово име). Напротив! Придодају се садржаји који су на фону тзв. монтенегристике. Зато је Слово, у почетку Распеће, кичма невидљивом рату за српски језик, који се наставља и који ће се, за нека будућа покољења оваплотити у видљиве резултате. И зато овај јубилеј има и карактер свечаности, похвале истрајности, а истрајност на овом путу дубоко је

скопчана са патњом о чему бјелодано говори сегмент посвећен јубилеју: *Двадесет година боси по ирњу*. Сликровитије не може!

Ако данас прелиставате садржаје Слова и Распећа видјећете да су приступи и тумачења из скоро свих области: лингвистике, историје, социологије, филозофије, политикологије, као и они интердисциплинарни, али је изостао, чини ми се, један приступ, а то је из угла медицине, психоанализе и психологије. Додуше, елементе тог приступа имамо у овом двоброју слова у тексту Будимира Дубака *Амфилохијев рат за српски језик*, у којем блаженог спомена Митополит говори о нападу на српски језик као о болести, и у раду Душана Крцуновића: *Мизологија - Српски језик као вербални деликит*. И да ништа нема, а да се на једно мјесто скупе сва документа „одбране“ српског језика, декларације, писма, реакције, обраћања и одговори на њих (ако и кад су услиједили) отворило би се ново поље истраживања и њиховог језика, и тумачења догађаја. Психоанализа би у овом случају могла да да можда неке нове одговоре и тумачења овог уистину - феномена.

Ако ћемо „назбиљ“ како би рекао почивши Вуко Велаш, херцегновски професор, онда ће требати још Слова да се исприча шта се са српским језиком, тј. његовим именом, српском културом и културом у Црној Гори дешавало. И ако само данас погледамо радове у сегменту *Виђено из данашње иерсејективне*, поводом јубилеја, а тим радовима би се могло придружити још много увида написаних и прије, а писаће се и послје јубилеја, можемо издвојити неколико тематских блокова.

Политиколошка анализа, у најширем смислу ријечи, уредника Слова у уводнику *Службени језик - српски*, Веселина Матовића, доноси рјешење идентитетске „загонетке“ назива за службени језик у Црној Гори: *српски који се у Црној Гори зове и црногорски*, насупрот политичим изјавама да српски језик треба да стоји раме уз раме са црногорским. Матовићев закључак је јасан: „Можемо, дакле, у постојећим околностима, говорити о равноправности именā али не о равноправности језикā.“ Ријеч је о формалној равноправности и имена, политичко-административног карактера, разу-

мије се. Том тематском блоку припада и рад Иванке Антовић са симболичким називом: „*И*“ *српски језик - њосле двадесет њ година*, који је заснован на критици дјелатности политичара на овом плану, историјату те дјелатности, анализи опредјељења друштвеног колектива и односа према тој чињеници, односа према науци, истини, итд. Текст Радомира Батурана *У славу српског језика и њисма* припада овој тематици и на самом почетку истиче стања националне свијести савремених генерација Срба, гдје каже да би „тема *У славу српског језика и њисма* посве била неутемељена, неискрена, чак и лицемерна, сем ако не одајемо посебну почаст усамљеним појединцима и немоћним групама који су се витешки бориле и данас се боре за одбрану српског језика и писма којима је написано све што вреди у српској књижевности, култури и традицији кроз једанаест векова“. Прилог који у представља новину, а припада овом тематском блоку је рад младе колегинице, Весне Миљанић *Анализа ѡпарламентарног дискурса у вези са ѡреименовањем Српског језика у Мајерњи* који доноси увид у парламентарне дебате поводом овог догађаја, 2004. године. Ваља се подсјетити дискусија опозиционих посланика којима је та тема наметнута као измјештена из научног миљеа, који су и знањем и срцем стали у одбрану устава и закона, српског језика и професора који су, тим поводом, остали без посла. Било би, у том погледу, занимљиво упоредити тадашње ставове опозиције и ставове данашње позиције, у контексту промјене владајуће структуре и нових тенденција и тумачења, тачније пасивног односа према круцијалном сегменту - програмима у образовном систему.

Филозофско-онтолошку димензију питања доносе текстови угледних научника и прегалаца Драга Перовића и Душана Крцуновића, који показују мјесто *драме српског језика у филозофском сисѡему* и у историји цивилизације.

Драгоцјени су увиди социолошког прегледа познатих наших социолога Предрага Живковића и Обрада Самарцића *Дневник линѡвистичког ѡројона* који проблем прогона српског језика посматрају у ширем контексту, контексту колонијалног образовања, да нагласимо само тај аспект.

Ако неко хоће да се упозна са структуром, мисијом и садржајем Слова и Слова на најбољем могућем путу се налази ако прочита текст Радоја Фемића који би било довољно овдје прочитати у презентацији Слова.

Радови Лидије Томић, као и Драге Бојовић и Јелене Газдић доносе погледе на *разградњу српске језичке и културне традиције* у Црној Гори, и мјесто српског језика у образовном систему на основу истраживања код непосредних учесника у образовном систему (ученика, студената, професора).

Овај поглед завршила бих једним цитатом из рада Будимира Дубака, а ријеч је о цитату из бесједе Митрополита Амфилохија у Колашину, на тему одбране српског језика: „Морам да вам кажем да сам већ осиједио, али није сам могао вјеровати да ћу под своје старе дане доживјети да браним језик свога оца, свога дједа, свога прадједа, свога чукундједа, језик на коме је сазријевало и којим је именовано све оно што јесмо, што смо били, све оно што смо изњедрили и што нас је уврстило међу зреле историјске народе“. То стање Митрополит именује као „духовни хаос“, тврдећи „да нема народа на земаљској кугли, да нема државе, да нема културе, од оне најпримитивније афричке, да се данас налази у таквом положају у каквом се ми данас налазимо у Црној Гори“. Само велика мука, пише Дубак, може да нагна духовног пастира једног народа да изговори тако тешке, али, на несрећу, истините ријечи.

ДАТУМИ

ДАТУМИ

СТО ГОДИНА ОД ОБНОВЕ ЊЕГОШЕВЕ КАПЕЛЕ НА ЛОВЋЕНУ (1925 – 2025)

Митрополит Данило (ДАЈКОВИЋ):
Њеїошу не їреба маузолеј

Димитрије М. КАЛЕЗИЋ:
*Наша историја и наша генерација (Поводом
їиїшања насїалих око Њеїошева сїоменика)*

Протојереј Божидар МИЈАЧ:
За Њеїошеву капелу на Ловћену`

Радмило ВУЧИЋ: *Неисцрїни Њеїош*

Саво МИЋОВИЋ:
О Њеїошевом сїоменику на Ловћену

Стеван СЛИЈЕПЧЕВИЋ: *Њеїош и капела*

Божо Ћ. МИХАИЛОВИЋ:
Скуїиїїина Оїиїїине Цейиїње (писмо)

Комнен БЕЋИРОВИЋ:
*Извршном вијећу Црне Горе;
Чегу Вуковићу, књижевнику (писма)*

Милутин МИЋОВИЋ: *Њеїош и Ловћен*

Митрополит Данило (ДАЈКОВИЋ)

ЊЕГОШУ НЕ ТРЕБА МАУЗОЛЕЈ

Већ неколико година говори се о рушењу Ловћенске капеле-цркве и постављању мјесто ње незнабожачког маузолеја. Прије двије-три године, преко републичке и друге штампе водила се је полемика и нека нагађања и пребројавања, да ли да се подиже маузолеј мјесто цркве и када су „поборници маузолеја“ остали у мањини примирили су се.

Од прије два мјесеца поново се је покренуло ово питање, са великим обећањима, малим средствима, мањом подршком и још мањом домаћом и страном помоћу. Да би и они који мало, или ни мало знају о Његошу и незнабожачком маузолеју, били упознати са истином, налазимо се побуђеним да и ми као представник цркве у Црној Гори и наследник црногорских митрополита кажемо своју ријеч и изнесемо своје, и свих оних који су против тога да се руши капела, мишљење. Ми смо и раније нешто преко републичке штампе писали о томе и мислимо да је то било на своме мјесту и потпуно оправдано, ако желимо поштовати: аманет, углед и дуг који имамо према Великом Његошу и његовој личности.

Да би ствар била што јаснија, потребно је унапријед знати:

1. Шта је Његош рекао прије своје смрти Црногорцима и шта је сам урадио;
2. Да ли има какве разлике између старе и нове капеле, и ако има која је то разлика;
3. Да ли је Његошу потребан маузолеј, или му је довољна капела у којој се сада налази;
4. Шта нам се нуди мјесто капеле и с каквом намјером;
5. Ко је „поборник“, да се поруши једна православна црква у којој се чувају земни остаци Великог Његоша, мјесто ње поставља маузолеј, и зашто да се руши; и

6. Да ли би се постигао неки успјех и када би Српска православна црква пристала да се капела поруши, или би било обратно.

Ми ћемо се постарати да простим народним језиком, избјегавајући стране ријечи, који могу схватити како они са високом школом, тако и они са основном, да ствар објаснимо како у истини стоји и како је већина Његошевих поштовалаца, без обзира на вјеру и народност, гледа.

Не само прије смрти, већ и прије него је тешко оболело, Његош је једном приликом, када је изашао на Ловћен рекао Црногорцима коју су га пратили: „Овдје када умрем да ме сахраните“. И не само што је рекао, већ је за живота ту на врх Ловћена подигао цркву-капелу и гроб у њој, у којем је четири године послје смрти пренесен и сахрањен, зато што је на дан смрти владало такво невријеме да се није могао изнијети на Ловћен. Сахрањен је у манастиру цетињском у гробу његовог стрица св. Петра, а данас у том истом гробу лежи његов синовац књаз Данило убијен у Котору.

Капела коју је Његош подигао за своју сахрану постојала је све до друге половине 1916. године, када су аустроугарске окупационе власти наредиле да се Његошеве кости изваде из гроба и донесу у цетињски манастир. И ако нерадо ондашњи митрополит црногорско-приморски Митрофан Бан морао се покорити наредби, одредио је једну комисију од четири члана (два свјештена и два свјетовна лица), која је уз четири представника окупационих власти ноћу између 12 и 13. августа 1916. год. обавила овај посао и Његошеве кости донијела и смјестила у цетињски манастир, гдје су остале све до 21. септембра 1925. год. Окупационе власти су капелу дијелом срушиле и за ма какву даљу употребу онеспособиле. О томе се и данас могу наћи фотографије, које јасно показују њено ондашње стање.

Крајем 1918. године извршено је ослобођење и уједињење Југославије. У Црној Гори, више од године дана владало је једно скоро би се могло рећи нередовно стање, тако да се за то вријеме није могло мислити за повратак Његошевих кости на Ловћен. Поред тога нијесу се могле ни вратити, јер је капела, као што смо напријед рекли, била срушена. Тек 1921. или 1922. године образован је у Цетињу

Одбор за прикупљање прилога за обнову Његошеве капеле и враћање кости на Ловћен. Као и све ствари које се преко одбора свршавају и овдје се је прикупљање отегло, тако да се није прикупило ни за један пристојни саркофаг.

По чијем наређењу и под каквим условима, овдје не би хтјели објашњавати, само се је у току 1924. и прве половине 1925. подигла на истима темељима и истог облика, само љепшим каменом озидана, фрескописана од стране нашег познатог умјетника пок. Уроша Предића и освећена од стране ондашњег митрополита, каснијег Патријарха српског Д-ра Гаврила Дожића. Никакве разлике у спољном изгледу нема између старе и нове капеле, осим што је нова љепша, чвршћа, сигурније ограђена и од ловћенских громава осигуранија. То се даде утврдити фотографијама једне и друге капеле, које у свако доба можемо показати сваком ко то жели, а нарочито оним који тврде да стара и нова капела не сличу. Овдје преко године за три-четири мјесеца по слабом и скоро непроходном путу долазе хиљаде Његошевих поштовалаца, да се поклоне његовим посмртним остацима и прочитају његове уклесане у капелу дубоко изречене мисли: „Благо томе ко довијек живи имао се рашта и родити“. Мислимо да би сви ови посјетиоци много више захвалили „поборницима маузолеја“, када би направили један честит пут до Ловћена, него да подигну три маузолеја.

Шта нам се нуди мјесто православне цркве и аманета Његошева, незнабожачки маузолеј, са каменим ликом који ни по чему не одговара ни тјелесно, ни духовно његовој величини. Камени лик исклесан од јабланичког гранита, личи више на неког бескрвног старца, него на Његоша, који је са својих 38 година у напону своје тјелесне и духовне снаге пошао са овог свијета. Много раније израђено је једно попрсје Његошево, изгледа од истог умјетника, које такође не одговара Његошу и његовој величини. „Поборници маузолеја“ и рушења цркве на Ловћену, видећи и сами ово што ми наводимо, старају се да оба кипа прикажу као мисаоне. Заборављајући, да је Његош био не само духовна, већ и тјелесна величина, преко два метра висок, и да је он гледао непостиђен од никога, високо и изнад осталих, што сам у својим стиховима потврђује. Можда су овако израђени ли-

кови Његошеве личности, дали повода једном младом књижевнику, да усмено и писмено каже: „да је Његош мједена звијезда на југословенском небу“. Поборници маузолеја су му ово великодушно опростили и још га у жири за додјелјивање Његошеве награде изабрали. Ми данас, с пуним правом и поносом кажемо и њему и „поборницима маузолеја“, да је Његош био и остао не само на црногорском, српском и југословенском, већ словенском, па чак и свјетском небу ЗЛАТНА ЗВИЈЕЗДА, а то свједоче и преводи његових дјела на све европске језике, и да ће сијати све док ових народа буде постојало.

Позната је ствар, да су се увијек маузолеји подизали за: царе, краљеве, предсједнике република и друге свјетовне личности. Цркве-капеле и манастири за: патријархе, митрополите, епископе и друге високе црквене личности. Овом и оваквом нашем тврђењу, иду у прилог и свједоче многобројне задужбине Немањића, који су подигли стотине цркава и манастира и увијек једну од њих намијенили себи за вјечни дом, свакако, и највише због тога што су већином испред своје смрти примили монашки чин. Као монаси желјели су и било је природније, да вјечни сан бораве у цркви или манастиру, него у маузолеју. Шта је био Његош? Он је био прво митрополит (владика-епископ), јер је то био услов да буде владар Црне Горе, а ова два звања и положаја дала су му могућности да свој таленат развије и усаврши и постане пјесник, филозоф и геније. Да овога није било остао би као многи његови сродници, племеници и Црногорци паметан сељак и ништа друго. Као митрополит и владар, он је себи одредио мјесто и подигао спомен цркву у коју ће бити сахрањен. Његов аманет је испуњен и ничији други нити може, нити смије то мијењати, ако аманет потшужемо.

Ако „поборници маузолеја“ и рушења цркве на Ловћену желе подизати маузолеј Његошу пјеснику, нека ураде гдје нају за сходно, али капелу и саркофаг са његовим костима не дирати, већ оставити онако како је данас и до ње пролаз осигурати. Свако ко би се дрзнуо да капелу руши, порушио би аманет Великог Његоша и уписао себе у списак оних, који су заиста хтјели да збришу и Његоша и његову

капелу. Треба знати да апсолутна већина Његошевих поштвалаца овако мисли.

Овдје не бисмо жељели помињати 1941-1945, нити стављати на кантар национално и политичко стремљење, ни овога коме је намијењен маузолеј, нити онога који се је нашао добар да га поклони. Но ако будемо приморани и то ћемо другом приликом учинити и чињеницама документовати.

Поборници рушења освећене Његошеве цркве и мјесто ње постављања маузолеја, не виде да се они тиме не свете само онима који се томе противе, већ се свете Великом Његошу и његов аманет омаловажавају и потчињавају жељама и настојању оног, ко је хтио себе изравнати са Његошем, или се чак ставити изнад њега. Жалимо, што ни толико не знају, да је тај споменик (без каријатида и маузолеја) био намијењен Београду. Када је општина београдска неколике године прије рата поставила попрсја књижевницима класицима: Јанку Веселиновићу, Лази Лазаревићу, Светолику Ранковићу, Стевану Сремцу, Ђури Јакшићу, Јаши Игњатовићу, Бори Станковићу, Глишићу, мислим Бранку и другим у Калимегданском парку, покренуло се питање гдје да се постави споменик Његошу. Тадашње новине и појединци су правили разне предлоге. Једни су били да се сврста са осталим књижевницима тврдећи да он не одскаче много од њих; други да се постави на улаз у Калимегдански парк; а трећи да се постави на Теразијама. Писац ових редова са неколико чланака водио је полемику преко штампе по том питању и предлагао да се мјесто мртвог споменика подигне у Београду Његошев дом, у коме би се смјестили сиромашни ученици и студенти без обзира на народност и вјеру. Превладало је мишљење за споменик, па је основан одбор, прикупљани прилози и дародавцу данашњег маузолеја повјерено је да изради споменик. Рат је омео ту намјеру и то је тај многохваљени и од „поборника маузолеја“ обожавани споменик, којему су додате каријатиде и маузолеј, а који не одговара ни Његошу, ни средини у којој је поникао, као што смо и напријед рекли. Тај и такав споменик би замијенио Његошев аманет и освећену православну цркву.

Питамо се и није нам јасно, како „поборници маузолеја“ не могу увидјети, и када би Српска православна црква дозволила да се сруши ловћенска црква и мјесто ње постави незнабожачки маузолеј, да би маузолеј прогутао Његоша и његову величину, јер би већина посјетилаца прије питала ко је изградио маузолеј, него гдје је Његош и његов гроб и ако је поклоњен само много мањи дио, него би коштао маузолеј.

Када се све сумира и о свему паметно промисли, ако се буде поштовао аманет Његошев, као што поштујемо његову величину, лако ћемо доћи до закључка да Његош има довољно споменика и да њему не треба ничији маузолеј; треба му само пут да се може прићи његовом гробу и споменику. Да поновимо, ако неко жели подизати маузолеј нека то уради на другом мјесту погоднијем и приступачнијем свим оним који га желе посјетити и видјети. Може то, ако баш хоће и на Ловћену, ако стручњаци утврде да то може врх Ловћена понијети, само црква и саркофаг и пут да остану слободни. Ако натпис на цркви неком смета, као што „поборници маузолеја“ често помињу, то је бар лако урадити. Платити једног клесара и он ће једно до подне то изравнати, када већ не могу схватити да то историји припада.

Да би цијела ствар била што јаснија мораћемо овдје навести не само у своју одбрану, већ у интересу истине један потпуно истинит случај. За време последњег рата фашисти су, немајући граница у својим неделима, нарушили и Његошеву Капелу. Они су изабрали Капелу као мету у коју су гађали из топова приликом својих војних вежби. Њихове тобције добро су нишаниле, јер је циљ погођен. Тако је Његошева Капела оштећана. Како је ово било изазвало велико огорчење код народа најбоље се види из једног јавног извињења војних италијанских власти на Цетињу. Њихово објашњење објављено је у „Гласу Црногорца“, који је тада издаван на Цетињу, од 14 априла 1942. године. Он гласи:

“Војни уред Гувернерства Црне Горе у Цетињу објављује сљедеће објашњење: У вароши кружи глас да је артиљерија јуче разорила гробницу Владике Рада. Овај глас, међутим, одговара истини сами утолико, што је једно залутало артиљеријско тане, приликом испаливања једног

оружја, пало близу гробнице Владике Рада. Гробница није разорена, те се може добро видјети такође и из само Цетиња. Није искључено да је тана могло проузроковати извјесну штету. У сваком случају ради се ту само о несрећном случају, који је немио не само Црногорцима, него и Италијанима, који гаје култ херојских успомена и светих традиција сваког народа. Штета, која је случајно и евентуално задана гробници, биће смјеста након што буде успостављена, поправљена бригом италијанских власти“.

Фотографија оштећене Капеле на Ловћену доспјела је касније у руке хитлеровске пропаганде. Хитлеровци, знајући колико наш народ поштује Његоша, хтели су да скрнављење Капеле искористе у своје сврхе, своју пропаганду, подмећући ово недело партизанима, иако они с тим нису имали никакве везе. Због тога је хитлеровска пропаганда у Београду ово гнусно дело приписивала партизанима. Хитлеровска пропаганда у Београду издавала је последње године окупације „Недељни преглед догађаја“. Он је штампан на малој шеснаестини и имао је само 16 страница, које су биле испуњене текстом и цртежима-илустрацијама. Такав „Недељни преглед“ раздаван је бесплатно путницима на жељезничкој станици у Београду и публици по београдским биоскопима. У излогу зграде која се зове „Албанија“ и трговачке радње „Влада Митић и брат“, у улици Краља Милана бр.18 био је „Недељни преглед“ изложен уметнички израђен на великим картонима. Ретко је ко од Београђана стао да прегледа „Недељни преглед“ хитлеровске пропаганде. Изузетно су се окупљали испред излога са „Недељним прегледом“ бр. 25. изложеног у улици Краља Милана бр. 18. Тај број представљао је догађаје од 26. јуна до 2. јула 1944. године. За 1. јул био је цртеж оштећене Његошеве Капеле, крај које је био нацртан и сам Његош и раскупусана књига, на чијем листу је писало: „Петар II-Његош: Горски вијенац“. Испод књиге био је овај текст: „Оскрнављен је Његошев гроб. Комунисти су разорили капелу на Ловћену где су биле смештене кости Петра Петровића-Његоша. Највећа светиња српска и културног човечанства није била поштеђена од болшевичке тираније“.

Хитлеровци су ишли и даље са својим гнусним делом. Они су крајем јула исте године приредили у Београду изложбу „Црна Гора под петокраком звездом“. Ту је била изложена и фотографија оштећене Капеле на Ловћену. Испод ове био је натпис: „Комунисти нису поштедили ни једну од највећих светиња Српства; гроб Владике Рада на Ловћену“. Ту исту слику, са истим натписом, донела је и „Обнова“, лист од 28 јула 1944. године, која је читана и у унутрашњости Србије. Тако су хитлеровци хтели да фашистички злочин припишу другом. Али у томе нису имали успеха, јер се већ раније било сазнало о томе како су италијански војници оштетили Капелу на Ловћену. (Види: „ЊЕГОШЕВА КАПЕЛА НА ЛОВЋЕНУ“ од Д-ра Љубомира Дурковића-Јакшића, прештампано из „Гласника“, службеног листа Српске православне цркве бр. 11 за 1963. годину).

Не дај Боже, да се Хитлерова и Гебелсова фашистичка пропаганда оствари у слободној, демократској и народној републици Југославији, после 25 година слободног живота и ослобођења од свих оних, који су мислили и свим силама радили, да униште Југославију и југословенски народ и све њене светиње и културне споменике чуване и очуване кроз вјекове.

„Православље“, новине Српске патријаршије
година III број 48, Београд, 13. март 1969.
(Архив МЦП)

Димитрије М. КАЛЕЗИЋ

НАША ИСТОРИЈА И НАША ГЕНЕРАЦИЈА (Поводом питања насталих око Његошева споменика)

Колико год погледамо човека видећемо да се он онтолошки разликује од осталих бића око себе. Исто тако и његова прошлост. Јер које биће осим њега има своју историју, своју традицију, своју културу...? Његова прошлост и садашњост чине једну целину, континуирану целину – то је историја.

Овога, изгледа, није уопште свестан један повећи део савремене генерације. Многи наши савременици мисле да историју чини несистематска и несређена скупина имена и датума. То је једно скроз наопако и декадентно гледање на историју: примећује се феноменална, споредна страна историје а уопште се не види њено монументално језгро, примећује се љуска ораха а не види се његова срж и клица; ова прва се истиче а друга се негира, наглашавају се факта а занемарује се идеологија од које зависи њихова правилна интерпретација.

Такво немање афинитета, такав недостатак слуха и вида за историјско карактерише плитке људе – људе који се развијају само у два просторним димензијама. Али човек као психофизичко биће надраста материјални свет у коме живи и корени се у нечему наиндивидуалном, надвременом, метафизичком – вечном. Он премошћује својим личним бесмртним духом временски поток, спаја његове обале и веже време за вечност.

Али да се дође до свести о овоме потребно је код човека развити осећање дубине. Тек тако ће он моћи да себе схвати као биће које не припада тренутку, као биће које се, истина, јавља у садашњости али које вуче своје животне сокове из бездане огњене дубине предаштва. Из ње снажно

пулсира неумрли дух, живот, у сваком појединцу и тражи нове изражајне облике у будућим генерацијама. Тако је појединац – и индивидуа и део једнота великог организма. Историја је, значи, један виши, народни живот у који се уклапа биографија појединца као што се и сам појединац уклапа у себи савремено друштво.

Иако је ово, органско схватање света и живота, поимање људи и историје врло евидентно – њега потпуно превиђа један повећи број наших савременика. За њих нема историје осим самих евидентних догађаја. То стога јер им недостаје дубина мисли и бића, и то права, духовна дубина која се у првом реду транспонује кроз ментално поимање и емоционално осећање једне континуиране вредности која собом у једно спаја покољења – и векове. За њих је историја обична грађевина: цигла на циглу и – готова грађевина, име на име и година на годину и – ето историја!

Повремено дођу генерације које желе себе да уграде у монументално здање историје: некад су то само појединци, али грлати и чујни. Одбацујући историју као процес, ткање, живљење, као миље са дубоком позадином, а схватајући је као грађевину којој можда треба додати још циглу или две, или којој не треба додати више ни једне једине цигле они, ако треба додати – додају, а ако не треба – сруше циглу којом се завршава то здање па поставе своју – и тако уђу у историју.

Има нечега таквог и у питању Његошева споменика, догађај који се одвија већ поодавно и који се нарочито разјечао у предускршњим данима, данима великога Часног поста за време кога је Његош спевао своје најмилије дело „Лучу микроkozма“. Тај догађај бележе готово сви наши листови и часописи; неки га само региструју а неки опширније представљају.

Читајући Његошева дела не може се наћи ниједне мисли, ниједног става који би давао деоном схватању историје, живота... И схватајући своју мисао као наставак старе српске мисли из народних песама и летописа, и своје дело као наставак својих претходника и свој дух – као даљи изданак српскога православља – он је себи за живота (1845) подигао место на коме ће његови земни остаци спокојно

почивати до краја света и историје. Дух његов није зазидан у темеље капеле на Језерском врху, него је на Божји позив смирено пошао – „или под Твојим лоном да вјечни сан боравим или у хорове бесмртне да те вјечно славим“, каже сам Његош у „Тестаменту“. – Но дух – он је оно што је велико и бесмртно у човеку. Он или сања у крилу Божјем или и даље пева, али у бесмртним хорovima (према веровању самога песника) – у сваком случају постоји. Он је присутан и у свом народу.

У целој овој смути и бури која се дигла око Његоша има низ интересантних питања. Ево најнепосреднијих.

1. Да ли су Његошеви поштоваоци стварни поштоваоци или само квази поштоваоци? Ако су то, поштоваоци који га ма у чему поимају, они безусловно треба да имају, макар то било и минијатурно, развијено историјско чуло; ако су то поштоваоци који немају другог мотива свом поштовању Његоша него само то што су чули да је Његош велик, а величину му и не поимају, – онда то нису никакви поштоваоци, а ако су пак то поштоваоци који хоће само да кроз поштовање уђу у историју – онда то нису поштоваоци Његоша него поштоваоци себе: они руше Његошев споменик – скроман, освештан, класичан и аутентичан – и постављају нов, обезбеђујући за себе у историји место и остављајући у наслеђе писане и штапане трагове свога нимало значајног имена. Такви поштоваоци нису потребни никоме. Мислим, ни Његошев им се дух ни најмање не радује.

2. Подизањем Његошева споменика одужује се дуг према Његошу. Али како: ако је према телу, ту је већ свршена ствар: тело је иструлило; а ако је према духу – у дух треба прво веровати, и то не у дух као фразу без конкретнога садржаја, него у лични дух – онај исти који нам је оставио у наслеђе оно због чега га поштујемо. Мени лично изгледа да овај део поштовалаца Његошевих не верује у личну бесмртност људскога духа уопште, па ни Његошева посебно. Јер да ту има вере у дух, Његошу би се могли подизати споменици и да се не крши његова последња жеља, и то тако грубо а с тако „лепим“ мотивом! Ми можемо некога да поштујемо а да не раскопавамо прошлост, и то прошлост

која је светиња. – Капела на Језерском врху је двострука светиња: као последња жеља и завештање великога Владике и као црква, православна, са св. престолом у којој се неколико пута годишње одслужи парастос или кратак помет за покој великога духа чије тело ту чека трен кад ће Бог сву нашу планету, у дан судњи у једно тренуће сажећ' својим свјештенијем пламом'.

3. Даље је изгубљен континуитет са самим тим, што је још горе, и идентитет. Да ли је Његош себе сматрао православним хришћанским архијерејем или египатским фараоном – то је, мислим, јасно да не може бити јасније. Он је чуо за египатске пирамиде, за маузолеје – гробнице владара, видео је многе надгробне споменике (ливене или тесане, свеједно је), али за себе није подигао ништа од тога него – православну хришћанску капелу. Значи, то му је било најмилије, најближе – најинтимније: томе се, дакле, радовала његова душа. А да ли се радује споменику који му се сада нуди? Не би се рекло. – Ако желимо да му укажемо пажњу и поштовање, потребно је бар да не дирамо у оно што је он сам подигао. Капела је његово дело – исто као и „Горски вијенац“ или „Луча микрокозма“ – односно, она је његова у већој мери но његове књижевне творевине: ове су намењене потомству а не њему, а капела је – само за њега!

4. Изгубљена је мера и осећање за историјско. Историја се не поправља; она се ствара. А стварање никад није рушилачки посао, раскопавање, тумарање по прошлости, него континуиран ход у коме је сваки нови нараштај нов корак.

Вашарски и инкриминисани написи у „Вечерњим новостима“ скрнавe и обезвређују део наше историје: како капелу није подигао Његош, него краљ Александар Карађорђевић (а у ствари краљ Александар је само обновио, и то у буквално истим димензијама и облику, само обрађенијим каменом); како капела нема уметничке вредности (а зар нису радови Уроша Предића на уметничкој висини), и како је капела скорашњи а не класичан објекат.

Овде је потребно једно објашњење. Није класично све што је старо: старина је оно што представља вредности у времену кад настаје и та цена, временом, расте, а старуди-

ја је оно што не представља никакву вредност па ма из кога времена потиче.

Ако човек, најсавршеније и најсложеније биће у природи ствара вредности удахњавајући свој дух у њих, онда је ништавна и необјективна свака аксиологија и њени принципи која би Мештровићеву споменику дала предност над Његошевом капелом кад су у питању чисто његошевске вредности. Јер како је могао Мештровић интензивније да доживи Његоша но што је Његош непосредно (живео свој живот; и како је Мештровић могао непосредније да доживи и трансцендира Његоша но што је сам Његош који је свој живот живео, а не до-живео, остављајући своје телесне остатке у капели! А ако је у питању старина – старина у смислу временскога трајања и ту Његошева капелица има предност – бар за нашу генерацију; а далеку – будућност тешко да ће дочекати и Мештровићев колос, само ако се појави у некој од следећих генерација рушилачки ураган.

5. Једни Његошеви поштоваоци држе да је капела на Ловћену нешто сакрално, светиња: она је за Његоша оно што су: Студеница за жупана Стефана Њемању, Високи Дечани за краља Стефана Дечанскога, Свети Архангели за цара Душана...; други је поштују као национални симбол заједно са врхом Ловћена, „словенског Олимпа“, јер је тако срасла у једну целину с Ловћеном ушла и у црногорски грб; трећи не држе до ње уопште, него хоће да је сруше и на њено место да инсталирају Мештровићев пагански маузолеј Његошу да би тек њиме одали достојно поштовање хришћанском православном владици. – Око Његоша је створе мит и он, значи, треба да се разбије, сруши, разори! То би био крајњи нехат према историји и њим би се наша генерација црним словима уписала у историју – још црним но онај несрећник који је запалио Александријску библиотеку само да му име уђе у историју!

6. И поред општепримљенога мишљења да је уметност еманципована и да не служи никаквим другим циљевима, него само да представља оваплоћење укуса – наравно сублимиранога, префињеног – мени лично се овде чини једна појава намерном: потребно је православнога архијереја представити нехришћанским, а српскога владара – еги-

патским. Ако огромне димензије маузолеја треба да оличе величину, зашто Мештровић за себе није исклесао или озидао пирамиду, ако већ није могао маузолеј?! Да му није било стало до тога где ће после смрти његово тело бити положено, он у вези тога не би оставио гробницу, али је над њом хришћанска римокатоличка капела која је израз његових религијских хришћанских схватања као што је и Његошева капела, иако првобитно без уметничке вредности, била адекватна објективација његова непосреднога последњега дубоког уверења.

7. Сваки акт поштовања према великом Владици треба да буде идејно ослоњен на њега – иначе, по чему се на њега односи, и истовремено треба да буде манифестација нашега стила и одраз нашега духа – иначе, по чему би био наш! А овај споменик нема ни једне ни друге квалификације: идејно је пагански, а по националној боји и колориту је без црногорске, српске, словенске расности, свежине и живости... Његош је овим спомеником приказан као млитав, послан, одсутан... То није наш Његош – „пламени поета“ неоплатоничко-хришћанске „Луче“ и национално-верскога Вијенца. Овакав је могао да изгледа Буда када је размишљао о нирвани и кад су га раздирале црне мисли о егзистенцији, тежој од олова, а никако Његош који је зло видео само у одступању од апсолутних васионских закона „небеске армоније“.

8. Два најизразитија представника наше расе, два најнепосреднија и најоригиналнија оличења нашега рода, два најпревасходнија познаваоца наше националне психе – били су Св. Сава и Његош. Први је радио на удубљивању хришћанства у народну душу и народно биће, а други на јачању националне мисли код народа. Његош није пресецао жилу куцавицу народнога организма која кроза њ струји још од времена Св. Саве, нити је ломио кичму тога организма – него је национални, српски моменат још боље нагласио и усагласио га са верским, хришћанским, општељудским и ту је поставио основ за своју национално-верску – етику из које израста њена врхунска категорија – чојство које представља пун склад верскога и националног у врловиту и карактерну човекову. Сад је, прилика је, дошао час

кад треба да се вољом једнога броја његових поштовалаца, прекину ти богати токови! Ако се то уради са Његошем, онда је – без даљњег – на реду Св. Сава, јер је његово: врачарско мучеништво дело Турака и ми га, изгледа, не уважавамо, него је потребан наш обрачун са нашом сопственом историјом, са нашим личним прецима.

9. Док је Његош био свеж и једар изданак наше прошлости, расно и аутентично, аутохтоно оличење наше традиције, дотле овај његов споменик нема ничега што га веже за нашу прошлост, нити ичега што би га уклопило у нашу садашњост. Мештровић је човек од укуса, али тема његове уметности има други извор а не српски. Он се одушевљавао личностима и догађајима из српске прошлости, нарочито онима који су постали симболима – али им није пришао суштински. Његов геније стоји ван тока српске традиције. Он из ње позајмљује мотиве, али само формално и технички и даје им другу обраду, јер он далеко стоји од таласа српске традиције и уопште их не доживљава као своје искуство ни у животном ни у школском смислу; он је нарочито удаљен од матичних струја те традиције. Да његов таленат, и поред свих комплимената, није на висини на коју је дизан и да је његова тематика нашем народном бићу страна, туђа, одбојна (а у овом случају готово антипатична) – то су у своје време истицали врсни југословенски уметници (Моша Пијаде, Мирослав Крлежа, Растко Петровић, Исидора Секулић, и Милош Црњански).

10. Када би после сваких стотинак година у једном народу, на пример нашем, избијала на површину генерација без ума који схвата историју, онда не бисмо имали ни историје ни њених докумената – имали бисмо само легенде. Али та трагедија би дочекала кроз век-два и нашу генерацију. Тако бисмо из покољења у покољење бивали све већи и све беднији скоројевићи и бескућници који – нити што наслеђују – нити што предају у даље наслеђе. Наша је прошлост довољно осакаћена, у турско време рушењем велелепних манастира, паљењем њихових богатих библиотека и пљачком ризница крцатих драгоценостима. Да ми од ње данас правимо још тежега инвалида – мислим да нема потребе.

11. Зар се Његошу не може нигде другде подићи споменик да само на Ловћену?! Зар Гете нема нигде споменика, сем у свом родном Вајмару; или Наполеон, сем на Корзици; или Толстој, сем у Јасној Пољани...? – Зар једна генерација не може да изрази поштовање неке док претходно не сруши нечије раније споменике и трагове поштовања. Ако је тако, онда изражајне могућности те генерације су и сувише болесно уске и ниске. Само тежак ментални болесник хоће да руши, првенствено оно што је вредно, само да би дизао своју „вредност“, а морални патуљак – коме је стало до афирмације – може да се примети кад све око њега падне или легне. Он се примећује на разбојишту, али тек после битке; и у култури, али тек кад уклони оно што га надраста. Нама није потребно такво истицање и такво доказивање себе, па се макар никад не уписали у књигу историје!

12. Да се збуди што се намерава неодложно је (јер је неминовно) предузети неколико радикалних корака:

да се сам Његош извини своме стрицу и претходнику којег је сам канонизовао због тога што ће његов свети лик, као и ликови још тројице црногорских светитеља, који се с њим заједно налазе у капели, рушењем ове, бити обесвећен;

да се Његош прогласи фараоном а не архијерејем – јер му се подиже пагански маузолеј а руши хришћанска задужбина. Да се прогласи Египћанином а не Словеном – јер тај његов маузолеј нема ничега словенског;

да се Ловћен прозове египатским, а не српским симболом;

да се измени грб Црне Горе и да се униште сви документи и слике на којима се налази његов отисак;

да се униште све географске карте Црне Горе и Југославије на којима је обележена надморска висина Језерскога врха и да се види за колико ће метара она бити нижа кад се с њега скине „Ловћенска капа“ са капелом, и најзад –

да устане Љуба Ненадовић и да измени једну реченицу у својим „Писмима из Италије“: уместо да би у случају поновнога потопа остала непотопљена само два врха – Ловћен и Владика на њему, било би обавезно да стоји: Лов-

ћен и Мештровић на њему – ово у вези чланка у новогодишњем броју „Вјесника у сриједу“ (Мештровић на Ловћену).

То би била највећа катастрофа, највећи парадокс и неспоразум и најцрњи ужас историје – прилика је, не само наше!

„Православље“
(Архив МЦП)

ЗА ЊЕГОШЕВУ КАПЕЛУ НА ЛОВЋЕНУ

Поново се распламсала полемика око рушења Његошеве капеле на Ловћену и подизању Мештровићевог споменика-маузолеја Његошу на истом месту. Раније кампање у овом погледу нису довеле до тог жељеног резултата стручњака (Александар Дероко, Др Миодраг Поповић, Др Лазар Трифуновић, Др Павле Мијовић др.) изјаснила се је у своје време за очување капеле. Спроведена анкета са седамдесет културних радника дошла је до истих закључака. Рад Мештровићев је, ту, оквалификован као сецесионистички, који се естетски не уклапа у склоп кршевитог Ловћена и да, споменик као кип, не одговара личности Његошевој (Било је мишљења да је кип више „налик Фараону“ него Његошу). Мислило се да је тиме ствар регулисана. Маузолеј је, према томе, требало (ако је уопште требало) подићи на другом месту (Цетињу или негде друго). Међутим, сада је ову ствар узела у руке власт, оличена у Цетињској општини. Она је, пренебрегавајући мишљење стручњака и јавних радника, донела одлуку (административну) да се капела сруши и на њено место постави споменик. За овај подухват Цетињске општине шира јавност, можда, не би дуго ни сазнала да нису преко штампе упућени апели за сабирање прилога, јер сама Општина нема довољно средстава за ову сврху (Споменик би, по јавном прорачуну коштао преко десет милијарди старих динара). Тако је намера Општине избила у јавност. Међу првима дошло је реаговање од стране Српске православне цркве, која је, на ванредном заседању светог архијерејског сабора, донела одлуку да се капела на Ловћену не мора рушити. Затим је Митрополит Црногорско-приморски Г. Данило објавио познати чланак у „Православљу“ од 13. марта о. г., у коме даје ширу аргументацију за овакав

став цркве. Тиме је питање постављено на широке и дале-косежне основе, што се, поред осталог, види из бројних написа у штампи и интензитета интересовања у јавности.

Ангажовање Цркве ову ствар јако компликује. Црква говори у име милиона верника, а, вероватно, заступа мишљење и других кругова (што се види из цитиране анкете). Цетињска општина, међутим, оспорава ово право Цркви. Она сматра да питање Његошевог споменика (рушење капеле и постављање маузолеја) спада у њену искључиву надлежност, у њена, како каже, „уставна права“. То је чудно. С једне стране говори се да Његош није само национални, него опште југословенски па и опште људски геније (кад хоће да га истргну из домена Цркве), а, с друге стране, посмртни споменик као симбол тога генија, сужава се у уску цетињску компетенцију (кад хоће да га сруше без питања Цркве). Није ли то контрадикција? Деценијама је Црква сматрала себе (и била стварно) патрон над овом капелом. Ко је и где ико осим Цркве са њом био у та дуга љута времена. Она је извршила њено освећење, чиме је споменик добио црквено-сакрални карактер. То је храм, који кроз акт освештања постаје црквена својина (додуше, сасвим специфична, као што је и сама Црква као правни субјект специфична). Ако се ово право Цркви оспорава у односу на капелу, онда се, без обзира на мотиве оно може оспоравати и у односу на сваки други храм. Чињеница да је капела под заштитом Државе не иде у прилог могућности рушења (како се то у неким написима цитира). Та заштита се, као што сам термин говори, односи на заштиту, а не на слободно располагање или уништавање. Ако неко друкчије мисли, љуто се, бар јуридички, вара. У нашим законима, мислим, не постоје такви прописи, а ако би и постојали не би их могли унутарње прихватити као правилне и целисходне. Црква се овде, дакле, залаже за очување једне свете грађевине, храма, који, поред тога, стоји као споменик једноме митрополиту, важном члану црквене јерархије, чије чланство, по црквеном учењу, није мање реално после смрти него ли за живота.

Али Његош, а тиме и његова капела, припада Цркви на један други, много дубљи, начин. Његош је не само фи-

лозофски и поетски, већ и религиозни, дакле црквени, геније. У Његошу су, истина, многи тражили и проналазили нешто своје. Брана Петронијевић је у њему видео дарвинисту, Радован Зоговић безмало марксисту, Николај Велимировић религиозног дуалисту. Његош је, међутим, у основи ортодоксни црквени мислилац. Он у оно време, све и да је хтео, не би могао бити друго. Треба се сетити ригорозног руског Св. синода, који је, нешто касније, осудио и искључио из цркве једног Толстоја и ставио, за веома ситне и суптилне ствари, приговоре једноме Хомјакову. Зар би он опростио неко „скретање“ Његошу, над којим је, као што је познато, баш у том погледу „бдио“. Његошева дела су уметничке књижевне творевине, и, као таква, комплекс разних идеја и мисли, „Горски вијенац“ је драма у којој разне личности изражавају различите ставове. Вук Мићуновић или Мустај Кадија не морају бити носиоци Његошевих идеја, па чак ни сами Владика Данило или Игуман Стефан. Можда у том погледу стоји Његошу ближе „Луча микроkozма“ или поеме као „Црногорац о свемогућем Богу“. Ту Његош интимније и директније говори. Али, у суштини, у битним интенцијама, прави Његошеви ставови стоје у оквиру учења Цркве: о човеку, о бесмртности душе, о вечном животу. Историјске борбе народа, које би се са неког чисто војног аспекта могле свести на незнатне чарке, Његош ставља у поларне метафизичке оквире – земаљска борба је пројекција небеске; борба Бога са сатаном. Његошева историософија је, у ствари, теологија историје. Он борбу Црне Горе, и Српства уопште, интелеперира на теолошки начин, наравно саобразно ступњу теологије онога времена и карактеру књижевног дела. Иако Црква не сматра Његошево дело искључиво својим, јер таквим не сматра ништа на овоме свету, мисли, ипак, да је оно њено у оном смислу у коме ниче и расте, и бива инспирисана, у традицији и атмосфери Цркве и њеног сазнања. Српска црква је са Његошевим делом егзистенцијално повезана.

Треба видети како капела на Ловћену као споменик Његошу изражава и симболизује ову стварност. Капелу првобитно је подигао сам Његош као своју гробницу. То је његова последња воља, завештање, аманет. Како се овакви

тестаменти имају поштовати познато је. Али избор Ловћена за споменик – капелу је, поред тога, стваралачко дело Његошево, не, можда, мање, у извесном смислу, од самог „Горског Вијенца“. Његош нам кроз тај избор нешто поручује. Јер, као што је познато, реч није једини носиоц поруке, већ су то и симболи. Капела на Ловћену, крст на врху огромне планине, под којим лежи онај који је опевао борбу за слободу која се је водила у том знаку, коју је и сам водио, јесте симбол. Тако су то, веома правилно, схватили пријатељи и непријатељи: пријатељи у пијетету посећивања и надахнућа; непријатељи у страху и рушењу. Нису аустријански окупатори узалуд рушили Његошеву капелу и преносили његове кости на Цетиње. Они су рушили један страшни симбол, који се је на свој, веома ефикасни начин, борио противу њихове окупације. Кад је оружје престало, он је остао. Капела – црква са Његошевим костима у њој, постављена на високој планини, чини, у тој спојености и целини, грандиозни споменик. То је, у тој симбиози, светионик који надалеко зрачи. Убогост капеле на врху планине не треба да саблажњава. Сва је Црна Гора, у том смислу, „убога“, а ипак велика у своме историјском значењу. Не треба презирати тај микрокосмос у оном макрокосмосу. Ту нема богатства и орнаментике, али има духа и патетике. Треба препознати ту унутарњу величину, коју је сам Његош више него ико други изразио и глорификовао. Треба имати вида за димензије и визије које се не могу мерити кубацима гранита за лепоту која је скривена у простоти. Наши су преци то добро видели, а ми, који се сматрамо видовитијим од њих, зар да не видимо. Срушити капелу значило би, поред осталог, срушити визију – дело Његошево, ову неупоредиву симболику духа. Значило би постидети се онога што је најсјајније, иако прекривено сивилом мукотрпности, у нашој историји. Капела, дакле, као споменик Његошу сасвим је адекватна.

Са Мештровићевим спомеником није исти случај. Самом Мештровићу као великом вајару треба увек одати пошту на ономе што је урадио. Он је и овде уложио труда и његов геније је овде видан. Али (ако је о томе после реченог уопште потребно говорити) оно што је он створио не може

да замени капелу. То је нешто сасвим друго. Мештровић је у овом споменику Његоша друкчије видео него што је сам Његош себе гледао и него што смо га ми, у прошлости и садашњости, познавали. Он трага за другим цртама у Његошу. Он, ту, обликује исполина, гиганта, слично грчким олимпијским фигурама, али не може да уболичи суптилност Његошеве религиозне мисаоности и драмат његове, у основи религиозне, борбе за слободу. Тај Његош Мештровићу је туђ. Још је Исидора Секулић запазила, у оним предратним скицама кипа Његошевог, да он изнаказује тај лик. Уосталом зна се да и велики уметници могу да греше. Ако је Мештровић игде погрешно, онда је то учинио овде. Но, као што смо видели, кад би дело било и много боље – не би могло да замени капелу на Ловћену. Капела је као споменик Његошу на Ловћену апсолутно неприкосновена.

Па ипак свако време, и разни људи у времену, могу да имају своја гледања. Ако је неко Његоша интерпретирао као дарвинисту у филозофији, зашто да га не интерпретирају као фараона у вајарству. Можда протагонисти Мештровићевог спометика са Цетиња, иако вероватно нису стручњаци (стручњаци су, као што смо видели, казали своју реч), хоће да овековече у овој фигури и своја схватања. Они, очигледно, више воле грандиозног (ако и монструозног) Мештровићевог Његоша него скромну и тиху капелу, чији сјај њих не може да озари. Нека их. Ко им то брани, или може бранити (најмање то може Црква). Нека се подиже и такав споменик Његошу, који ће, једном, такође постати својеврсна историја. Али, за то, не треба дирати капелу. Капела је стекла своје право на Ловћену Његошевим аманетом и драматичном својом историјом. Нека се споменик подиже на Цетињу или, рецимо, Ивановим Коритима или Његушима. Кад кажу да су та места достојна и прикладна за свргнуту стару капелу, зашто не би била подесна за успостављање новог споменика? О томе се може одлучивати и прегласавати у Цетињској општини, док о рушењу капеле, мислим, да не може. Рушење капеле премаша компетенцију било које инстанце, државне или црквене. Да, ни Црква не би имала право да руши капелу. Нема тога митрополита на свету који

би смео дати такав благослов. Капела се сме и може само чувати.

Пада у очи једна околност: стално се мисли на рушење капеле на Ловћену (или преношењу – у овом случају скоро свеједно), а у одлукама и написима то се скоро нигде не помиње већ се истиче само подизање маузолеја. Неупућени, тако, могу бити обманути да се ради само о подизању, а не и о рушењу. Цркву, пре свега, боли само рушење. Она је против рушења. И кад Поглавар Српске цркве и митрополит Црногорско-приморски добијају бројна писма и телеграме из свих крајева земље у знак подршке у овој ствари, то се односи искључиво на чување свете капеле од рушења, а не против подизања маузолеја. Капела је светиња. Можда и међу овима има доста таквих, који, не улазећи у уметничке квалитете споменика, желе да се подигне такав споменик, јер ће то бити знак, без обзира какав, пијетета према Његошу. Важно је, значи, установити о чему се ради: о еуфорији рушења или о патосу подизања. Ако је прво, онда нема лека: остаће сетна тужбалица, слична оној сестре Батрићеве, над поново сахрањеним Владиком (јер се сахрањује не само једна грађевина, него и једна егзистенција). Ако је друго, онда је лако: наћиће се, уз очување капеле, локација и за маузолеј. Решење, дакле, треба да задовољи ентузијасте за подизање маузолеја, а да не огорчи и нас поштоваоце и поклонике Његошеве капеле на Ловћену.

„Православље“
(Архив МЦП)

НЕИСЦРПНИ ЊЕГОШ

Није потребно објашњавати откуда велико узбуђење духова у вези са подизањем једног споменика. У питању је Његош, један од наших највећих. С друге стране, у питању смо ми сами: не само што је он што смо ми, већ колико смо способни да заузмемо став који њему заиста одговара. Треба да нови споменик буде доказ нашег пуног разумевања, правог доживљавања Његоша и његовог дела. Јер то тек значи да смо их достојни. Он је у нама колико смо уметници и филозофи, војници и државници, религиозно-моралне личности и утаначене савести. Спајао је он све то у својој великој личности. И сећање на њега позива да томе одговоримо. Све је то он у нама формирао, одређивао, упућивао. И подижући му споменик, ми га најбољему што је дала наша историја.

Споменик великом човеку је један облик службе будућности, корак којим наше данас прелази у наше сутра; штавише, у **човеково** сутра. Међутим, служба будућности пролази кроз службу садашњости, али полази од прошлости. Само нашем уско људском видуку измакне каткад целински карактер стварања и остваренога. Континуитет је одлика процеса који резултира у културна добра. Превазилази појединца, његово дело и живот низ промена које чине историју културе. Оквир индивидуалности претставља каткад, и делимично, сметњу за обухватнија сагледавања. Иако нужно пролази кроз њега, делом и условљено његовом емпиријском формом, стваралаштво ипак указује на присуство вечних вредности у човеку. Једва приметно у обичној јединки, показује се у народној целини, а јасно је видљиво у генију.

У оваквим моментима, пред оваквим проблемима као што је подизање споменика једном од наших највећих

људи има да проговори дух целог нашег народа, изграђиван у целој његовој прошлости, кроз сва његова вредносна дела и људе. Јер човеку ни покрет руке кашиком од чанка до уста није одређен само законима физике, већ и законима духа и душе. Вечна је истина, и важи и за нас људе данашњице: „Не живи човек само о хлебу, већ и о духу“.

Велики у главним областима културног рада као да носе у себи сведочанство за многострану везу човека са светом вечних вредности. Приказују они једну стварност у којој нема границе између истинитог и лепог, доброг и светог, дакле између њених одлика које су једино приступачне људском духу, и то једино генију као целинске, док их обичан поглед раздваја у засебне провинције. Јер је граница одлика људског ума, док неограниченост слуги једино геније. Није стога чудо што новија научна психологија у све јачој мери оживљава учење старе, по коме у генију имамо изузетну појаву, нешто специфично, изворно. Он прелази све оквире: расу и народност, доба и средину, дар и знање. Ако игде, у њему се може назрети суштина стваралаштва. Његово присуство олакшава нам да добијемо неку слику о праизвору свега.

Нико Његошу није порицао генијалност. Сувише је очигледна. Како је конкретно сагледавамо?

Свакоме од нас говори Његошева мисао. Наша народна мудрост добила је у његовом делу свој највиши облик. Она је поникла из исконског мисаоног става човековог према целокупности ствари. Чиста функција ума, као једна од општих, а присутна и у свим осталима, јача се у вишој мери код народа који траже и остварују самосталан став у сваком свом културном узмаху. Код нашег народа се то показало у свакој његовој умотворини – песми и причи, пословици и загонетки, као и у његовој политици и дипломатији, војништву и праву, касније и у науци и индивидуалном уметничком делу. Неће стога звучати необично ако поновимо давно констатовану истину да су сви наши значајнији културни радници полазили од народног духа, да су се инспирисали њиме.

Можда се ово чак највише спомиње у вези са Његошем. Он је употпунио, дотерао и средио полазну и основну,

изворну и првобитно дату народну мисаоност. Имала је ту снажну основу његова мудрост, а допунила се општим тековинама филозофског и научног духа.

Зато је Његош ту, са нама, при сваком умном раду. У нама је при свакој обради собом доживљенога као и научнога. Сређена, логички перчишћена и умјетнички уобличена, засјала је народна мисао у живој цјелини Његошева дјела. И као таква постала је за нас прегледнија и приступачнија. За свакога од нас који чини корак даље од првих облика света истине како је дат човеку из народа.

Ма са ког гледишта му приступали, говори нам Његош у својим кристалним појмовима. Његова истина продире до свега лично стеченога; прожима свако наше искуство. Наша теоријска мисао нађе такође у њему сигурно ослоно тле. Наша животна мудрост уздиже се помоћу његових чврстих, јасних сентенција.

Његош је, као уметнички дух пре свега, осетио да би пуно систематизовање мисаоних садржаја народне мудрости бацило у засенак њихову свежину и непосредност. Томе би ослабила њихова мотивациона снага. Зато је остао код песничке обраде. Добрим делом може се тиме тумачити његов разноврсан утицај. Он иде ка изворној сфери духа, у којој су целински повезани мисаони, уметнички, морални и религиозни моменат. Мотивационе снаге леже у дубокој подсвести, у коренима недефинисане датости душе. „Филозофија се изградила из првобитне духовне активности у којој су мишљење и певање још увек једно са религијом и митом, са животом и поступком“. (Јасперс). То је оно што се осети у филозофему или песми великих: веза са животом, са изворним са непосредно датим. Напротив, ученост и техничка вештина, без те „оригиналности“, остају само умешност и представљају пролазне вредности. То тумачи и чињеницу да у великом делу дође до израза филозоф и уметник, морална и религиозна личност. Каткад се од историчара придодају једној од ових области само према спољашњим мерилима, док у ствари изражавају све њих и свестрано утичу на њихов даљи развој.

Говори нам Његош и о ономе у нама што се може назвати п е с н и ч к и м. Истину је казао неко кад је рекао

да нико није само песник, али је сваки помало песник. У свакоме од нас остварује се једна функција која свему доживљеноме и мисаоно одређиваноме даје и естетски задовољавајућу форму. Чисто и јасно одређено сазнање дело је мислиоца, али и уметника у њему. Нема рогобатних истина. Првобитно су истинито и лепо нераздвојни. Свака је истина и естетска, ка што је и свако значајно уметничко дело идејно, истинито. Не говори много ни научноме уму сама чињеница, све док не постане саставни део једне хармоничне, усклађене, смисаоне целине. Шелинг не говори узпразно кад песника, и уметника уопште, карактерише као једну форама мисаоног открићења. Наш стари педагог Вићентије Ракић наглашава да је задатак уметности да нађе форму за неку истину, или чак да открије истину. И заиста, није једна истина обрађивана научном методом која је у уметничком духу већ много пре тога била откривена.

Активно је у нама уметнички формативно Ја, чим – као народ у своме десетерачком и другом уобличењу – обрађује свој унутрашњи сусрет са човеком, природом, Богом. Збива се то и у сваком индивидуалном песнику. У Његошу такође: узео је он из себе народног песника, оног који је „певао ка што славуј пева“, и уздигао га до песника процеса свега и драме људског живота. Осветио га је он и за нас, и допринео да се и у нама самима зачне и очврсне. Да не бисмо – као понеки савремени песник – дошли до песничких остварења која не разумемо ни ми сами, још мање други. Његошем подстакнути, добрим делом и вођени, уживамо у Естетскоме свега што се пружа нашем духу.

Велика је, непрегледна песничка провинција у Његошу. Прелази границе времена, места, средине у којој је остварена. Управо стога што је поникла из њих. Што је показала да свака датост носи у себи могућност за уметнички израз којим је превазилази. Свеprisутна је лепота. Идеја Естетскога говори да у сваком стваралаштву има и уметничкога. Уметничка инспирација осети, доживи и отелотвори лепоту сваке поједине ствари и целине природе. Уметност је функција живота, израз стваралаштва које ниче на том свом природном тлу. У својим најизразитијим остварењима она оформи његове битне одлике, тежње, схватања.

Што каткад лута, долази отуда што живот није механички процес, те није одређен само природним законима.

Његош је, с тог гледишта посматран, певао ношен својом средином, као човек свога народа, као његов глас. Зато његово дело говори свакоме од нас. Буди оно што јеси! Оно такође сведочи да поћи за великим човеком значи тражити самога себе. И још нешто: значи мењати себе, своје сопствено биће у смислу најбољих могућности. У корену нас уобличава преуобличава дело које носи у себи везу наше средине са Праизвором.

Шта тек да кажемо о Његошевој религиозности? Велики је Његош и ту јер је и веру и цркву схватио као што је народ схвата. Не као политичку моћ и државну власт и организацију, него као силу духа и љубави, правде и поштовања човекових права. Он је био владика народне цркве у правом смислу те речи. Оне, која је народ водила кроз целу његову историју. Његош је пошао од првобитне вере, која полази од изворног доживљаја Свеукупности. Он је очувао у себи веру човека дату најмањем и највећем, наивном и неуком, као и најученијем. Веру која је пре теорије, пре логичке анализе, али која остаје основа односа и умних највиших према ономе што одређује и осмишљава крајњи циљ свега и нас самих. То је религиозност из које је поникла Библија и без које нема ниједног трајнијег облика духовног живота. То је искуство на коме почива сваки прави однос према извору и крајњем животном циљу, чији се проблем, чије се непрекидно оживљавање не може сузбити неком теоријом смишљеном за писаћим столом. Носио га је наш народ од почетка своје историје, а нарочито откад је у својој цркви одлучно казао: Не Византија, не Рим – ја сам стојим пред Богом! То је она вера која прожима све области душе, саодређује и облагорођава све њене тежње и акције. Она осветљава све путеве уметничке, филозофске, војничке, државничке, и указује на њихове узајамне везе. Она шири видике, продубљује мисао, открива конце који дух вежу са осмишљеном даташћу.

На много начина и у много облика доказао је наш народ тај свој исконски доживљај. Није га изгубио ни у високој учености наших средњовјековних биографа, нити у

рационализованости савремених учених мислилаца. А Његош га је осетио, искусио, доживео. Сагледао је његову непоходност за сваки свој корак као црквеног и световног поглавара. Није њега одвојила од тога теолошка ученост нити кнежевска власт. Напротив, он је теолога у себи формирао полазећи од ње. Зато је увек његова црквеност остала блиска народној вери. Он је веровао као народ, делао као народ, мислио и осећао као народ.

Свакако је јасно, дакле, да поред претставника науке и уметности и Црква има да каже своју реч кад је у питању капела на Ловћену. Капела је посвећена Цркви, њеном страдању. Поред осталих својих дужности Црква има да се стара и о гробовима великих и малих. Најеминентнији представници науке и уметности казали су јасно и гласно своје мишљење. Изнели су многе, не само један разлог у корист одржавања капеле на Ловћену. Немамо потребе да их понављамо. Црква је такође казала своју реч. Смело и са свешћу о одговорности.

Још један моменат одређује ту дужност, па и право Цркве да каже своју реч. То је последња жеља самог Његоша. „Овде ме сахраните“. Видик његовог генија нашао је у погледу с Ловћена свој најадекватнији симбол: поглед у бескрај. Или бар поглед на целу земљу његовог народа. Јер, он га није заустављао на границама тадашње Црне Горе. Поглед је он имао целог његовог народа у јединству духа које није разбијала ни тадашња велика, несрећна расцепканошћу у разне државне творевине, нама туђинске и непријатељске.

Зар да поричемо то право Цркви? Да тражимо да она пренебрегне своју дужност и одрекне се своје улоге! Уосталом, говорила је она и у најстрашнијим моментима свога народа. И онда када су убијани њени представници заједно са стотинама хиљада њених верних. Зар је потребно подсећати на чињенице које су ужаснуле цео културни свет: убијати владике и клати народ само стога што припада другој конфесији!

Не заборавимо да је Његош био владика цркве која је проповедала увек добро, али га никад није наметала, која поучава истини али је не наређује. У њеној историји нема

спаљивања научника и уметника, нема других борби, осим борби против насилника. Увек је Црква Његошева била на страни слабих и незаштићених. Али увек у одлучној одбрани свега моралнога, што је неодвојиво од старања о последњој вољи Његошевој, везаној за капелу на Ловћену. Најзад, откуд нама морално право да са висине поричемо право Цркви да говори, кад је ова кроз све добро и зло, у свим патњама и успесима била кроз векове водећи фактор? У име чега да порекнемо ми целу историју нашега народа?

Право на коначну одлуку о овом питању важном за цео наш народ најмање могу да имају они који „дају паре“ и администрирају извођење посла. Њихова улога се цени, али само уколико су они сами свесни њене природе. Још мање су они позвани да одређују ко има право да говори. Пароле и транспаренти не могу да нам замене истине и слободно изражавање. Они су каткад ућуткивали, али нису никад убеђивали; прикривали су револт и гомилали злу крв, уместо да позивају на смирени договор и сарадњу на тражењу најмудријег решења. Споменик Његошу има да говори целој народној заједници, културно-историјски изграђеној Његошем и сличнима.

Најзад, да завршимо једном опоменом, која се нужно намеће. Начинили смо у своје време једну непоправљиву грешку. Подигли смо споменик незнаном јунаку на Авали. У исправност побуде не може се сумњати. Али тај споменик нема ничег заједничког са оним коме је подигнут, о коме треба да говори. Он не говори о ономе нашем малом човеку који је у Првом светском рату стекао признање својих савезника и непријатеља да је најбољи војник, и то не само херојством, већ својим чојством, својом хуманостију. Не одговара споменик њему, духу и побудама из којих је проистекао тај наш ратник. Не одговара тлу, средини, околини, још мање историји чији део треба да чини. Он је на месту на коме се изнад живота ставља вера у народ, у слободу, правду, чојство, образ, понос и достојанство малога човека. Овакав какав је данас, тај споменик је, међутим, пуна супротност свему томе. Пренесена је гробница Кира, једног азијског тиранина, коме је дух и покретачка снага нашега ратника била страна, туђа, мрска. То је споменик

који потсећа на покорену рају и њене патње, муке, сузе и беду. Бесправно робље дизало је пирамиде и гробнице азиских тирана. И ми, суштински везани за малог човека и његову патњу, осећамо то као иронију судбине. Или силом задржавамо поглед на оним каријатидама постављеним вештачки на место које није њихово.

Не само то, него тај моменат одлучује и о самој уметничкој вредности тога дела. У уметности не одлучује само вештина, владање техником израза, него и садржина, идеја коју дело представља. Исто је и ту као у науци: Ајнштајнова теорија релативитета није велика само због њеног интензивног извођења, због елеганције њених математичких доказа. Она је велика јер одговара чињеницама, јер осветљава збивања у свету мртве природе. То се захтева и од уметника: да његово дело изражава, приказује, доказује постојање једне естетске стварности. Оно ниче на тлу које инспирише и одређује уметника. За нас је незнани јунак најбољи део нас самих у једном добу и подухвату, у извођењу једног великог судбинског покрета, у остварењу једног високог циља. А гробница једног азиског тиранина свакако то није, без обзира са каквом је скулпторском вештином изведена и какве су јој ситне примесе вештачки прикачене.

Добро трба промислити о свему томе, и саслушати људе компетентне за ту област. Чини нам се да је Мештровић начинио исти поступак код споменика Његошу: узео исечак неког другоразредног сатрогрчког храма и прилепио му, вештачки неприродно, статуу Црногорца. Један стручњак говори о том „меланжу“, и добро је рекао. Што се тиче фигуре Његоша она га такође не представља. Знамо да је његов став у сваком погледу био усправан, херојски, мушки. Његош је увек гледао у висину, ка звездама, према небу и сунцу. Он је свим својим животом и делом позив на буну, на устанак и борбу. И жртва и трагедија код њега су величанствени. Ако је икоме дато учешће у величанственом природе и духа, и то нашем човеку из Црне Горе. А како је тек са телом и духом највишим у њој! Међутим, зар она фигура с л о м љ е н о г човека може да нам то дочара? Може се она направити још неколико пута већом, она ће оста-

ти симбол човека срушеног, сломљеног, оног који у своје безидејном јадy гледа у земљу. Мештровићев кип је слика човека притиснутог свим бесмислом земаљскога, ништавнога, невреднога.

Разумљив нам је, стога, предлог једног од најпозванијих у овом питању да се распише нови, Југословенски конкурс за Његошев споменик. Ми му се прикључујемо.

„Православље“
(Архив МЦП)

Саво МИЋОВИЋ

О ЊЕГОШЕВОМ СПОМЕНИКУ НА ЛОВЋЕНУ

Изазвала је распру и доста полемике Негошевог одлука, да се капела изнад гроба на Ловћену замени маузолејем. О томе се писало у разним листовима, а у „Политици“ су два чланка били 5-ог и 21-ог августа 1969. г. И то: „О Његошевом маузолеју на Ловћену“ и о првој седници одбора за његово подизање. У њима се испољава упорност, да се маузолеј гради. Но свакако је боље, да преовлада правилност, него упорност. Стога треба указати на све неправилности одлуке о грађењу надгробног маузолеја, као и неоснованост изнетих навода у тим чланцима за оправдање такве одлуке.

У наведеном чланку заузима се ауторитативан став, као да је непогрешива и непроменљива воља и одлука органа власти. Доследно томе наводи се, да је то питање решено, а некоректно свако настојање, да се одустане од градње маузолеја, као и да то значи негирање народне воље и његових легитимних органа.

1. Истицање воље и легитимности дотичних органа није доказ правилности њихове одлуке, него власти. Сваки орган када доноси одлуку изражава у њој вољу и легитимност (надлежност). Да ли је одлука правилна, то се утврђује оправданим разлозима, а не вољом органа и његовом надлежношћу. У правном поретку нема непогрешивих и непроменљивих воља и одлука, нити неограничених права. Почев од Устава и Уставотворне скупштине па до најнижих органа све су одлуке променљиве. Право је грађана да се о њима изјашњавају и да их оспоравају. Није само коректно, него и пожељно, да се укаже на све неправилности. Чак и када је одлука донета и извршена добро је, да се изнесе могућност још бољег решења.

Шта је коректније: спровођење једне донете одлуке, њено мењање, или одуста-нак, то све зависи од ваљаности и правилности исте. Ако одлука није добра, исправно је да сам орган одустане од ње, или да је измени на боље, без даље дискусије. Свако може погрешити али не ваља у погрешци истрајати. Сигурно нису још унапред били непогрешиви ни поручиоци маузолеја, ни рад вајара, ни одлука Општинске Скупштине да се постави на Ловћену, без обзира како ће све то испасти.

2. У истом чланку наведено је да није јасан мотив противљења једне групе културних радника из Београда. Свакако многим нису јасни битни разлози због којих је неоправдано капелу заменити маузолејем. Они нису уочени или су занемарени, или се лако мислено прескочило преко њих. Иначе се не би тако олако поручио маузолеј, а још мање да буде надгробни споменик Његошу на Ловћену.

Суштинска су питања у овоме: Какав облик споменика треба да буде изнад Његошевог гроба? Да ли то треба да буде мала црква (капела) према његовој последњој вољи и оствареној одлуци за живота, или маузолеј, према одлуци органа власти? Чија воља и завет треба да је испољена и огледа се у споменику, Његошева, или воља органа власти? Чија је одлука о избору врсте споменика легитимнија? Чији је избор компетентнији какав споменик одговара Његошу и његовој величини, његов властити избор, или избор органа власти?

Ма колико да су дотични органи били добронамерни, они су испали занети и необазриви. Пред Његошевом вољом, одлуком и духом мора да устукне њихова одлука.

Код овог начелног питања о врсти надгробног споменика не може имати никаквог утицаја квалитет садашње капеле. Она би се могла уколико је то потребно, потпуно или делимично обновити.

II

У дотичним чланцима изнети су наводи у прилог подизања маузолеја.

1. Да садашња капела није аутентична, иначе да је остала првобитна, онда се таква не би уклањала.

Ово је у ствари нетрпељивост капеле као облика надгробног споменика, а не-првобитност је само изговор да се такав облик уклони. Када би био разлог то да капела није аутентична, онда би се радило на успостављању таквог облика и његовом чувању, а не да се она уклони и замени другачијим спомеником.

Међутим, ако није остала аутентична Његошева капела, остала је аутентична Његошева воља и одлука остварена за живота, да му капела буде надгробни споменик. Првобитна капела могла је бити порушена од земљотреса, топова, бомби, или од окупатора који је то учинио у Првом светском рату. Али последња Његошева воља, његов завет и одлука не може се ничим ни порушити ни променити. То не могу изменити ни закони ни воље изражене од органа власти, па чак ни плебисцит. У питању једино може бити: или поштовање последње воље, или безобзирност према њој.

Да је Његош одредио другу врсту споменика, па такав споменик био замењен капелом, онда би капелу требало уклонити. Обрнуто, да је на место првобитне капеле постављен био другачији споменик, онда би такав споменик требало уклонити и успоставити капелу, какав је споменик Његош одабрао.

Од вајкада је у правном поретку познат принцип да последња воља (завет, тестамент) важи у оваквим случајевима као првенствени закон. Тек ако нема такве воље, онда се могу применити законски прописи или одлуке власти. Није то само правно начело, него још више хумано, етичко и културно. У толико се више поштује последња воља код славних људи, као што је на пример случај са Толстојевим гробом, који противно његовој вољи нико није променио. Иначе, ко хоће да спроводи власт по своме нахођењу, не базирајући се на све то, тај не мора свој поступак правдати вољом народа, нити легитимношћу. Довољна су свака два гласа, какви су оличени у оним женским маузолејским фигурама, да надгласају Његоша.

2. Његош је имао пуну владалачку и законодавну власт. Стога његова за живота остварена одлука о надгробној капели уједно је и закон поред тестаamenta. Правило је да закони немају повратне силе. Због тога се Његошева

одлука о врсти надгробног споменика не би могла променити ни законом.

Његошев завет, да му гроб буде на Ловћену, а капела надгробни споменик, недељив је као његова последња воља. Било би исто толико неосновано уклонити његов гроб са Ловћена под изговором да то не одговара владици и владару, који је вршио своју власт на Цетињу, као што је то неосновано да се уклања капела са Ловћена под изговором што она не одговара Његошу као песнику.

3. Не може се избећи, ни заобићи стварност да је Његош био владика, а популарно је познат и називан Владика Раде. Ма колико да је био слободоуман, он је био одан својој вери, у толико пре што су за њега крст часни и образ јуначки били на првом месту симболи борбе за слободу. У сагласности са тим Његош је изабрао скромну капелу као симбол свога исповедања вере и достојанства владике. Исповедање је вере лична ствар свакога човека и по 46. члану Устава. Таква скромна капела не прелази меру исповедања вере и знака владичанства. Закони немају повратне силе, али и када би имали, не би се ни законом могла мењати капела као надгробни владичин споменик и израз његовог исповедања вере. То је била и остала Његошева лична ствар, коју нико нема право да мења.

Заиста би био јединствен пример у свету, да се црква у којој је гроб једног црквеног великодостојника уклања и замени другим спомеником. Да ли би неко могао и помислити на рушење сличне цркве у којој би био гроб неког другог црквеног великана, на пример Штросмајера, Петра I Светог, итд., а још мање да се црква замењује маузолејем са женским фигурама и кукастим орлом на њиховом кипу под изговором да црква не задовољава уметност, не одговара њиховој величини итд.

Пресудан је у овој ствари и велики Његошев дух. Према ономе што је достигао у „Горском вијенцу“, он је готово непогрешиви геније. То се огледа и у овом избору места за гроб и надгробног споменика. Изабрао је Ловћен као симбол борбе за слободу и природни израз своје величине, а скромну капелу у знак вероисповедања и владичан-

ства. Нико складнији ни узвишенији избор не би могао учинити.

Но, и поред тога наводи се разлог у прилог маузолеја, да капела уметнички не одговара Његошевом значењу.

Његошевој стварној величини нити је потребна, нити одговара нека спољашња вештачка уметност и величанственост. Напротив, то је супротно неговој истинској величини и узвишеној скромности. Није у питању уметничка страна садашње капеле, него капела као врста културно-историјског споменика.

Самим тим што је изабрао Ловћен за место своје гробу, он је искључио сваку уметничку величанственост.

Самим тим што је изабрао и подигао капелу за надгробни споменик, он је искључио сваки други облик споменика.

Истински споменици величине славних људи јесу њихова дела, како је рекао Хорације на крају III књиге својих ода. Exsist monumentum aere perennius – подигао сам себи споменик трајнији од туча. Када је написао „Горски вијенац“ он је саградио ненадмашан и трајан споменик. Спољашњи споменички сјаја није израз величине оних којим се подижу, него већином израз таштине и разметљивости оних који их граде. Није израз величине Кеопсове његова пирамида, него таштине и свирепости фараонске над хиљадама бедних кулучара који су је градили. Исто тако споменик краљу Маузолу у Халикарнасу, који му је пре две хиљаде и триста година подигла удовица – Артемиза II, и откуда потиче назив маузолеј, није израз краљеве величине, него удовичине таштине и разметљивости, да се испољи оданост и важност.

Ловћен је пирамида и маузолеј, какве не могу саградити уметници.

Капела је поред верског још и онај нераздвојени са Ловћеном симбол националне борбе за слободу – Крст, како их је опевао Мажуранић:

„Крст ов славни непобјеђен игда.

Врх Ловћена што се небу диже“.

Уклањање капеле са Ловћена било би разрушење, а постављање маузолеја преобличење те дивне природе и историјске целине Његошевог споменика.

III

Безразложне су фразе, да садањи нараштаји имају право и дужност, да се своме великану одуже подизањем лепшег и достојнијег споменика; да се тиме симболизује остварење песникове идеје о братству и јединству; да је то „величанствен споменик на врху Ловћена“, да он представља „висок домет“ ствараоца, који га је „дао врло сугестивно“, итд.

1. И садањи и будући нараштаји имају дужност да поштују вољу свога великана и његов избор капеле као врсте надгробног споменика, а немају право да га замењују са друкчијим спомеником. Свачије је овде право ограничено Његошевом последњом вољом.

За Његоша је „народ бранич цркве и племена“. Зато он ни у сну није могао имати визију да би неки нараштај уклонио цркву изнад његовог гроба, и тако му се „одужио“.

2. Меродавнији је Његошев избор какав је њему достојан споменик, него избор оних који хоће да капелу замене маузолејем.

3. Више ће донети остварењу Његошеве идеје о братству у јединству, ако се поштује воља тога најврснијег брата, него ако се наметне воља некога другог.

Већ сама одлука о надгробном маузолеју постала је семе распре. Природно је, да семе не рађа ни друкчији ни мањи плод. Ако то семе буде засејано и никне на Ловћену, оно не би уродило другим плодом.

4. За битно питање о врсти споменика нема утицаја уметничка вредност израђеног маузолеја. Ипак, неке изнете појединости указују, да то није „величанствени споменик“, нити „висок домет“, него промашај и нескладан намет Његошу и „поносној Ловћенској планини“.

Изнето је у чланцима, да се пред Његошевом статуом извајане и стоје две женске фигуре, које га по метар надвишују, а на леђима кипа – за вратом насликан некакав орао.

Ово многоженство у Владичином споменику и орао са кукастим канцом и кљуном за његовим вратом показују на први поглед колико је такав вајар неподобан да схвати и изрази Његоша.

Његош је песник слободе, чојства и јунаштва, правде и морала. Јунаштво је међу највећим врлинама, којим се савлађује свако зло – „цар зла свакојега“, а укроћење тираније и правда „људска дужност најсветија“.

Наметање власти и силе, то је „закон у топузу“ и нечовечност.

Израз врлина су опевани јунаци: Обилић, Карађорђе, Вук Мићуновић, Вук Мандушић и остали. Од њих нико није извајан уз Његошев споменик. Насупрот томе, жена је слаба и превртљива – „људи трпе, а жене наричу“, „стотину ће промијенити вјера, да учини што јој срце жуди“. Но, и да су као изузетни примери сестре Батрићеве и Љубице Радунове, женским фигурама нема места уз Његошев споменик.

„Гуд“ је женска смијешна работа“, а жена у споменику Владике још смешнија.

Још више је у нескладу са Његошем исклесани орао на леђима кипа. Орао је симбол грабљиве власти и силе, а црни орао са кукастим канцама и кљуном и кукасти крст јесу израз фашистичке окрутности и силе, која се у канцама и кљуну орла драстичније изражава, него у кукама крста.

Споменик са женским фигурама и кукастим орлом за вратом не дају сугестивно, него травестивно Његоша. Такав је рад изобличење Његошевог монаштва, владичанства и песништва. Није то Његош који гледа „над облаком у витешко царство“, и који стаје тиранину „ногом за врат“, већ погруженик оборене главе пред женским фигурама, и коме је утвара тираније стала за врат.

Описано је и то да кроз Ловћен треба прокопати тунел за прилаз маузолеју дуг 120 метара са 372 степенице, а капелу неки називају наводно бункером. Ако је та скромна капела на површини названа бункером, како би тек требало назвати толику бушотину и разривање тунелом утробе Ловћенске планине?

IV

Његош је једна од најзнаменитијих историјско-културних личности на словенском југу.

1. Споменик – капела изнад Његошевог гроба на Ловћену – искључиво је историјско-културна ствар. Такви се споменици чувају и по потреби обнављају у историјском облику, јер је у томе њихова вредност.

Историјски облик споменика није заштићен само законским прописима и стављен под правну заштиту. Још више га штити историја и култура великог Његоша, која треба да се у таквом облику чува и обнавља, а не да се замени „историјом, културом и вајарством малоазијске краљице“.

Нема места у погледу Његошевог споменика ни политичким, ни привредним, нити било каквим другим тенденцијама. Није то туристичко-привредни објекат да се према рентабилности одлучује о њему.

2. Његошев геније изражен је у свим основним људским вредностима. Поред борбе за слободу и правду у овој свету, који је „тиран тиранину, а камоли души благородној“, човек мора бити и остати морално биће, па тако проживети свој век на земљи. „Име часно заслужи ли на њој, он је има рашта полазити; а без њега у шта тада спада?“

О таквој величини може се написати и на његовом споменику, и свуда оно што је написано на Њутновом гробу:

Gratulenter sibi mortales, tale tantumque generis humani exstitisse decus –

„Нека честитају себи смртници: што је таква и толика дика рода људскога (на свету) постојала.“

Заиста је чудна упорност да се толико великоме духу намеће облик надгробног му споменика против његовог избора и завета.

Све што је истина, моје је, а што је најбоље треба да буде свачије – рекао је последњи велики стоички филозоф Сенека. Најбоље је поштовати Његошев избор о облику надгробног му споменика и то треба да буде свачије – и закон за свакога.

3. Основна је ствар испуњење Његошевог аманета, да му гроб буде у цркви, а нема значаја њена једнакост са првобитном.

Уосталом, постоји меродаван доказ да је обновљена капела подударна са првобитном. Стога опадају безначајни и неистинити изговори о њиховим разликама.

Доказ о томе садржи Споменица Петра II Петровића Његоша – Владике Рада. Њу је издао (на Цетињу 1926. године) Главни одбор за пренос Његошевих костију. Тај одбор је руководио радовима око обнове капеле. Облик обновљења његово је дело, без обзира ко је обнову финансирао.

Одбор је имао циљ само да нарушену капелу „оправи“ (стр. XIV) и да обнови „на Ловћену цркву и гробницу“ (стр. XV).

„Облик и величина капеле остали су исти; нова капела подигнута је на темељима старе, само је простор око капеле много проширен, подзидан и обзидан лијепим зидом од исте врсте камена, од кога је направљена и сама капела“ (стр. XVII).

Тако је 1925. године по други пут испуњен потресни Његошев завет:

Ја хоћу да ме сараните у ону цркву на Ловћену... То је моја потоња жеља коју у вас иштем, да је испуните, А ако ми не задате Божју вјеру, да ћете тако учинити како ја хоћу, онда ћу вас оставити под проклетством, а мој последњи час биће ми најжалоснији и ту моју жалост стављам вама на душу.“

Ко год би нарушио и тај поново испуњени завет, он би остао још више под Његошевим проклетством.

V

Правилно схватање у целини доводи до потпуно супротног закључка од онога у чланку о маузолеју.

Тамо је наведено да је, „за све оне који од почетка прате ову ствар, проблем подизања маузолеја Његошу на Ловћену дефинитивно решен још 1952. године. Може неко имати и супротно мишљење, али инсистирање и вршење

притиска да се одустане од изградње маузолеја некоректно је и објективно значи игнорисање воље...“

Исправно је обрнуто гледиште:

За све оне који хоће да се одаду разлогу – проблем капеле на Ловћену решио је сам Његош још за живота, и то преко стотину година раније него што је поручен маузолеј 1952. године.

Може се такав избор неке не допадати, али свако наметање маузолеја или другачијег споменика противно том избору значило би игнорисање Његошеве последње воље и његовог духа.

Ако неко не сматра себе толико препотентним да може огласити некоректним избор и завет Његошев, онда је коректно свако настојање против грађења маузолеја изнад Његошевог гроба на Ловћену.

Уколико је тога вредан, може се поставити изграђени маузолеј на другом месту. Тиме би уједно отпали огромни трошкови, разривања, рушења и даља распра.

„Покољења дјела суде; што је чије дају свима.“ Покољења дају Његошу место највећег песника. Место за гроб и надгробни споменик Његош је сам себи дао.

Покољења немају шта ту да му дају, него једино да чувају и, по потреби, обнављају гроб и капелу на Ловћену као најузвишенији и најпоштованији културно-историјски споменик.

„Православље“28-V-1970.
(Архив МЦП)

Стеван СЛИЈЕПЧЕВИЋ

ЊЕГОШ И КАПЕЛА

У последње време букти спор између Општинске скупштине на Цетињу и Српске православне цркве. Цетињски одборници су одлучили да поруше Његошеву капелу и на њено место поставе Мештровићев маузолеј. Они своју одлуку проглашавају неопозивом, позивају се на самоуправно право, оспоравају Цркви свако право на капелу без обзира што је иста освећена, што одговара Његошевом погледу на свет и његовој вољи и што су у њој кости Његошеве, кости православног митрополита. Архијереји Српско-православне цркве једнодушно сеprotиве таквој одлуци, сматрајући капелу спомеником националне и верске културе, својином Цркве и верним симболом Његошеве спиритуалности.

Не желим да износим и исцрпно оцењујем разлоге једне и друге стране, да поспешујем ватру која се довољно разбуктала. Овде није у питању само спор између Српске православне цркве и Општинске скупштине на Цетињу већ су у питању два става и два погледа на Његошеву капелу која се суштински разликују. Ови погледи имају дубљи корен, а спор око капеле је само периферни одраз ове супротности. У вези са овим погледима желим да изложим и своје мишљење без претензије на апсолутну тачност оног што тврдим, али са дубоким уверењем да износим истину и спремношћу да је браним у свако доба и на сваком месту.

Његошева капела није локална вредност којом би општинско самоуправно тело могло слободно располагати. Општински одборници своју одлуку о рушењу капеле проглашују неопозивом, што у последњем резултату значи да себе сматрају искључивим господарима судбине ове капеле, симбола наше културе, вечне куће Његошеве. Није ни потребно рећи да је то погрешан и неодржив став. Кад би се

овај став прихватио као правило и практиковао у нашој земљи, онда би то водило друштвеним потресима и реакцији културног света. Овакав став не може се бранити ни правном, ни политичком, ни економском, ни етичком аргументацијом. Свака власт мора да подноси извесна ограничења. Кад уставотворац доноси уставне прописе, он је везан позитивним моралитетом и неким нормама међународног права. Кад законодавац доноси нормативне прописе, он је везан не само позитивним моралитетом већ и уставним прописима. Кад општинско самоуправно тело доноси одлуке, оно мора да подноси још већа ограничења. То важи и за Општинску скупштину на Цетињу. Самоуправа није слобода сваке делатности већ само слобода друштвено-корисне делатности. Рушење Његошеве капеле није друштвено-корисна делатност. Таква делатност нема рационално оправдање.

Није у мом плану да овде изводим правну, економску и политичку анализу цетињске одлуке. Кад бих то овде чинио, онда би овај чланак добио огромну димензију и не би био погодан за публикацију у једном листу. Сваком признајем право на слободу мишљења, које је гарантовано и уставним прописима, али ником монопол на исправно мишљење. Кад би цетињски одборници само мислили да је потребно порушити капелу и на њено место поставити маузолеј ја бих то мишљење сматрао манифестацијом духовне слободе. Кад они претендују на неприкосновеност свог мишљења и проглашавају та неопозивим и раде на његовом остварењу, не респектујући туђа мишљења, онда као грађанин ове земље и припадник културе, коју симболише Његошева капела, сматрам за своју дужност да изнесем и своје мишљење, које није праћено политичком и физичком већ само моралном снагом.

Шта је култура једног народа? Појам културе није јединствен. По општем схватању култура је духовни организам, збир симбола народног живота, осећања, мишљења, контемплације. Она се огледа у песми, игри, музици, архитектури, вајарству, религији, политичкој и економској организацији итд. Његошева капела је један од симбола наше културе, која није дрво са увелим лишћем. Кад тај симбол

не би живео у нашем осећању и свести, у нашем срцу и разуму, онда не би имао ни своје браниоце, онда би се цетињска одлука могла извршити без приговора.

Тај симбол на Ловћену ушао је и у грб Црне Горе на чијем подручју стоји, а то значи да су они који су одлучивали о елементима овог грба сматрали Његошеву капелу широм а не локалном вредношћу. Тај грб није радила предратна буржуазија већ учесници социјалистичке револуције. Капела на Ловћену је Његошево знамење, а грб са том капелом политичко знамење Црне Горе. Ко руши капелу, тај руши ово знамење и повређује културу коју симболише ово знамење. Ако капела није израз духа неких савременика са подножја Ловћена, она је симбол Његошовог духа. Ова капела је симбол наше културне свести и као таква врши друштвену функцију. Песници о њој певају, туристи је траже и посећују, фотографи је сликају, мислиоци о њој мисле, верници се њом одушевљавају, политичари је мећу у грб.

Истина, може неко рећи: и маузолеј ће вршити исту или сличну функцију. О маузолеју се може певати, њега се може посећивати и сликати, с њим се може одушевљавати, али он не претставља Његошеву истину. Ако се поруши капела и на њено место постави маузолеј, онда ће тај маузолеј изгледати као гробар капеле, као симбол насиља. Ко посети маузолеј, сетиће се капеле. На маузолеју је орао, симбол, власти и моћи, а на капели крст, симбол вере Његошеве под којим су проливане реке крви у борби са „луном“. Зар владика Раде није певао:

Луна и крст, два страшна симбола.

Њихово је на гробнице царство.

У маузолеју стоји акценат на пространој величини, а у капели на духу, у спиритуалној сфери. Неки тврде да је Мештровић приказао Његоша као мислиоца. Ако маузолеј показује Његоша како мисли, капела нам говори и што Његош мисли. Његош је деист; он пева:

Вељи јеси Творче и Господе,
и чудна су творенија твоја.

Величанству твоме нема краја.

Хришћанска боја и „вјера Обилића“ прелива се преко свих Његошевих дела. Капела одговара хришћанском

мислиоцу, а маузолеј сваком мислиоцу, дакле и антихришћанском.

Његош је сам подигао капелу на Језерском врху Ловћена, одредивши је за вечну кућу своју. Његош је изабрао и МЕСТО и ОБЛИК вечне куће своје. У Првом светском рату вековни наш непријатељ разорио је Његошеву капелу, која је 1924/1925. на истом месту и у истом облику обновљена и 21. септембра 1925. освећена од стране Цркве, приликом преноса Његошевих костију са Цетиња. Капела припада хришћанској, а маузолеј паганској архитектури. Капела је украшена фрескама нашег уметника Уроша Предића. Ко хоће да поруши капелу, тај хоће да уништи и Његошево и Предићево дело. Неки тврде да се најстарије хришћанске грађевине у области Аксума слажу са паганским делима Сабејаца. То може да буде тачно, али архитектура каснијег хришћанства није у спиритуалном сродству са паганским делима.

Његош је подигао капелу као знак вере којој је припадао и то не као обични верник већ као верски поглавар. Маузолеј нема спиритуалне везе са Његошем: Његош није паганин већ хришћанин. Он на уста владике Данила изговара:

Удри за крст, за образ јуначки.

Маузолеј може да се постави на свако место, али никако на место где стоји капела и где су кости Његошеве, кости православног митрополита. Капела не сме ни да се уклапа у маузолеј, јер то Његош није хтео. Уклапање капеле у маузолеј је сакривање капеле, а Његош ју је подигао на врху Ловћена да се види из даљине. Ко хоће да стави капелу у маузолеј, тај хоће да баци јагње у обор где пребива вук. Зар је потребно било што рећи о судбини јагњета у том случају?

Не желим да дајем оцену маузолеја са уметничке стране, нити за тај посао имам потребно знање, али, кад се маузолеј посматра са спиритуалног аспекта, онда је очигледно да он не може бити надгробни споменик Његошев.

Ко хоће да руши капелу и растави кости великог покојника од те капеле, тај не поштује аманет Његошев, тај пркоси Цркви, томе је више стало до рушења капеле него

до подизања маузолеја. Зар је потребно рушењем скромне капеле изазвати Српску православну цркву, која је била увек либерална, толерантна, много страдална, али никад инквизиторска?

Његош је хтео капелу на Ловћену, а не на Цетињу, у Његушима, на Ивановим коритима на подножју Ловћена, где би неки хтели да је „стручно“ пренесу. Да је Његош хтео капелу на тим местима, он би је ту и подигао. Кад би неко порушио капелу, Црква са пуним правом могла би да узме кости свог владике и пренесе на друго место. У том случају маузолеј би био без Његоша; он не би био надгробни споменик Његошев.

Ловћен је природни симбол Његошев. Кад је бирао врх Ловћена за место вечне куће своје, можда је онда испевао стихове:

Ко на брду ак и мало стоји,
више види но онај под брдом.
Ја повише нешто од вас видим,
то је срећа дала ал несрећа.

Можда је Његош изабрао врх Ловћена као знак свог интелектуалног успона, но капелу је сигурно подигао као знак своје хришћанске оријентације.

У свакој револуцији има рушења. Често се руши оно што треба да се чува, што је од трајне и универзалне вредности. Наша земља није у фази револуције већ мирне изградње, где се више ради по разуму и мање по афектима. Кад се овако гледа на капелу, онда је цетињска одлука без оправдања.

Где треба да се постави маузолеј? Нисам надлежан да одговарам на ово питање. Сама потреба за постављањем маузолеја може бити предмет озбиљне дискусије, а после тога и само место. Његош је подигао капелу, па му није потребан други надгробни споменик. Његошева воља је стварност. Ко хоће да руши капелу, тај хоће да поништи стварност, тај не признаје чињенице, тај противречи вољи Његошевој, тај заслужује моралну осуду. Зар у проширеној Југославији нема места где би могао да се постави маузолеј? Зар је место где стоји капела једино место где може да се постави маузолеј? Смисао наше историје није рушење

већ стварање. Смисао наше историје није сила већ „правда Бога истинога“.

Ми морамо да сачувамо Његошеву капелу, која не смета културној и привредној изградњи наше земље. Капела не стоји никоме на путу, већ на врху планине где нема никаквог промета, где севају само муње. Сила може да учини много; она може да уништи многе вредности, али никад, како вели Спиноза, не може да натера људе да мисле како она хоће. Његош је на адресу силе рекао:

Коме закон лежи у топузу,
трагови му смрде нечовештвом.

Не верујем да би неко хтео свесно и са вољом да се изложи оваквој моралној осуди, осуди савременика и нерођених поколења. Можда не би било штетно да надлежни чиниоци воде рачуна и о начелу мере, које је, како каже М. Ђурић, „најлепши цвет хеленске културе“. Капела је Његошева афирмација, а маузолеј Мештровићева негација. Кад ово износим, онда не мислим на дух Рима, Цариграда и Јерусалима, већ на дух „Горског вијенца“ и „Луче микрокозма“, еманацију Његошевог духа. Пагански маузолеј противречи песнику који пева:

Питагоре и ти Епикуре,
зли тирани душе бесмртне.

Био бих далеко од скромности кад бих оцењивао уметничку вредност Мештровићевог стваралаштва, али сам далеко од истине кад тврдим да је маузолеј неспојив са Његошем. Кад би Његош био жив и гледао рушење капеле, он би клео рушиоце као кнез Лазар косовске издајнике.

Морамо поштовати вољу великих покојника. Толстој је хтео крстачу и могилу као знак своје вечне куће. Толстојеву вољу поштвала је цела Русија, руски цар и његови следбеници, верници и неверници. Он и данас има крстачу и могилу. Толстој је носио визију крстаче и зелене могиле, а Његош визију каменог Ловћена и хришћанске капеле. Сваки од њих имао је своју визију, свој дух, своју лепоту. Свако умире у својој лепоти. Кад ово износим, онда ми се чини да слушам речи Сјенкјевићевог Петронија: – умиremo у лепоти. Кад се овако гледа на овај свет, онда се

пред нама отвара огромно пространство, макрокозам, макрокосмичка перспектива.

Неки савременици говоре да свакодневно виде Ловћен, да га више воле него пролазници, и тако бране своју одлуку о рушењу капеле. Шта они виде, мртве ствари или дух који показују ствари? Ако виде Ловћен, они не виде дух владике Рада, који је означен капелом, хришћанским знаком.

Наш Бранко Радичевић, песник срца и младости, волео је Стражилово, ковао га „у звездице“, о њему „сневао“ и, кад је видео да „лисје жути, веће доле пада“, мислио:

Ту нек ми се ладна копа рака.

Он је умро у Бечу, а обожаваоци његови испунише његов аманет, пренесоше кости његове из Беча на Стражилово и тамо закопаше. Вековни непријатељ наш дозволио је овај пренос, иако је знао да тај пренос значи национално буђење наше.

Поборници рушења капеле виде немир који изазива њихова одлука, па зато умирују духовне сроднике Његошеве са речима: капелу ћемо „стручно“ порушити и „стручно“ пренети на друго место, а маузолеј поставити на њено место и у њега кости Његошеве. Зар је то довољан лек за друштвени немир и рану која се отвара на организму наше културе? Зар је то умирење? Његошева капела мора остати на месту које је Његош изабрао, а кости његове у тој капели. Његошева капела тражи Његошеве кости. Капела без Његоша није Његошева. По ком моралном основу кости православног владике треба изнети из капеле и ставити у пагански маузолеј? Шта би нам рекао културни свет, кад бисмо из Штросмајерове катедрале повадили Штросмајерове кости? Шта би нам рекао тај свет, кад бисмо ту катедралу „стручно“ порушили и „стручно“ пренели на друго место? Штросмајерова катедрала у Ђакову симболише Штросмајеров дух, а капела на Ловћену дух Његошев. Рушење капеле је прекид са Његошем, са његовом спиритуалношћу, са његовом вертикалном тежњом. План једног тренутка није народни план. Филозоф Бекон у зору новог века говори о разним идолима. Можда и ми нисмо поштеђени неких од тих идола. Израелци нису хришћани, али чувају

хришћанске споменике у Јерусалиму. Судбина културног споменика не може бити препуштена вољи локалног политичког тела. Интерес човечанства тражи да сваки народ чува и своје и туђе културне споменике, јер су они израз светске културе и као такви од универзалне вредности. Народ коме припада Његош никад није рушио ни своје ни туђе капеле, па није мудро да се поруши капела коју је сам велики покојник подигао. Само та капела може бити надгробни споменик Његошев. Само та капела може бити чувар Његошевих костију. **ЊЕГОШЕВЕ КОСТИ, ЛОВЋЕН И КАПЕЛА – ТО ЈЕ ТРИАС ЧИЈУ СИНТЕЗУ ТРАЖИ ЊЕГОШЕВ И НАРОДНИ ДУХ.**

„Православље“
(Архив МЦП)

Божо Ђ. МИХАИЛОВИЋ

СКУПШТИНА ОПШТИНЕ ЦЕТИЊЕ

Постоји прича о томе како неки чобанин са Пирине-ја није знао за Београд, а за Цетиње јесте.

Колико је ова прича истинита, ја не знам, али знам да је Цетиње било познато широм Европе још и онда када у њему није било ни три куће.

Но, било би сувишно да овдје наводим и све оне разлоге због којих је Цетиње у прошлости постало тако чувено и цијењено, и ради којих је Љуба Ненадовић пјевао: "Ој, Цетиње, мјесто мало, без дворова и палата, и без сребра и без злата, шта те диже међу звезде, те цареви у те гледе". Такође, било би сувишно да овдје говорим и о томе колико је Цетиње и у данашњици познато по својој електроиндустрији, која се у њему, на опште задовољство свих пријатеља нове Југославије, успјешно развила, јер то је Вама боље познато него мени. Али, пошто је данас то исто славно Цетиње кренуло да учини нешто и то му не може послужити на славу, намјера ми је да Вам томе речем пар ријечи.

Револуција, ваљда, не смије бити као земљотрес, који руши све одреда. Однос према културном наслеђу мјерило је степена културе и свијести револуционара. Револуција измјењује постојеће стање у људском друштву и усмјерава будући развитак, а прошлост може само друкчије објашњавати, али не и мијењати. Тако, нико нема права да мијења карактер Његошева гроба, који му је он сам дао, јер то би значило фалсификат историје. Његош хоће капелу на свом гробу и нека му буде. Рестаурацијом капеле, 1925. године, није измијењен њен карактер и облик. Капела је била, капела је и сада, а то је оно што Његош хоће и што се има поштовати. Није ствар у томе што је капела президана и што је у њу уграђено ново камење, јер камен је камен, већ је битно

што капела, као таква, има да симболизује Његошеву последњу вољу. Сасвим друкчије стоји са изградњом модерног колског пута од Цетиња до Ловћенске капеле и са електрификацијом Ловћена. И једно и друго свако би радо поздравио, али не и то да дира у Његошев гроб капелу.

Подићи на гробу владике Његоша маузолеј профаног карактера, тј. нешто супротно ономе што је он сам за себе подигао и желио да стоји и остане на његовом гробу, било би толико огрешење као кад би неко на Марковом гробу подигао цркву. Свака генерација има права да Његоша третира како хоће, али не и да мијења карактер његова гроба, нити да подиже тамо нешто друго и другачије од онога што је он сам себи подигао. Свака генерација, опет, има права да му подиже споменике и одужује му се на свој начин, али с тим што би за ту сврху тражили другу локацију, а не његов гроб, јер је питање свога гроба сам Његош ријешило. Подизањем новог маузолеја на Његошевом гробу, учинио би се такав преседан, што би свака генерација могла тамо рушити и подизати што хоће.

Мишљење, пак, да би подизање новог маузолеја на Ловћену увеличало Његошеву славу, погрешно је. Јер, Његошу је ондје Ловћен природни споменик, већи и љепши и од Кеопсове пирамиде у Египту и од маузолеја у Халикарнасу, итд. Сваки нови објекат, и мањи од пројектованог маузолеја, постављен на Језерској врху, морао би изгледати као каква соврла, као вишан товар и терет, па макар га пројектовао и Фидије а не Мештровић. Можда би и сам Његош боље учинио да је ондје, на оној висини, и на онако узаном простору, подигао само обичан надгробни споменик. Али, кад је хтио капелу, нека му буде, и нека она, једино она, стоји и остане на његовом гробу. Јер, кад би се капела, која већ толико дуго вријеме представља Његошев гроб и која је срасла са Ловћеном, постала његов саставни дио, уклонила са свога мјеста, и шта би се друго могло очекивати него критика од читаве свјетске културне јавности. Да би се пројектовани маузолеј могао поставити на Језерском врху, морао би се знатно зарубити, са чиме би се измијенила оригинална, природна слика његова, која је већ преко многобројних разгледница позната читавом свијету.

Није Његош био предсједник општине, па да само једна општина, звала се она и цетињска, може решавати о једном таквом питању као што је питање Његошеве капеле на Ловћену. Значај Његошеве личности далеко прелази границе Цетињске општине, Црне Горе, па и Југославије. Његош припада човјечанству.

При оцјењивању једног умјетничког дјела обично се апстрахују политичка увјерења његовог творца, али се то исто не чини и при вредновању о његовој употреби. Тако, у Мештровићевом случају, кад је ријеч о постављању на Ловћен маузолеја по његовом пројекту, тешко је прећи преко његове проуштакне оријентације. Кад је ријеч о Његошу и Ловћену и постављању тамо Мештровићевог дјела, такође тешко пада и чињеница што је он, исти Мештровић, израдио и поконио надгробни споменик надбискупу и кардиналу Алојзу Степинцу, који је благословио усташки кољачки нож. Да је споменик Степинцу само израдио, а не и поконио, друкчије би изгледала ствар. У вези са овим питањем, карактеристично је и то што је Мештровић, при изради пројекта за Његошев маузолеј, Његоша лишио владичанског чина, а Степинца није. Негдје, макар у неком кутку маузолеја, требало је да дође до изражаја и неко црквено обиљежје, наравно оне државе којој је Његош служио. Напротив, стручњаци, који су разгледали односну макету, тамо су открили трагове католичког мистицизма. Па сад, нека Црногорци дижу такав маузолеј на гроб владике Његоша. Сви они који желе да подижу Његошу споменик, који би га приказивао само као пјесника и мислиоца, нека траже другу локацију, а не његов гроб јер чисто профани споменик на гробу владике Његоша био би фалсификат историје. Још, поред реченога, и Мештровићеве каријатиде су проблем, те носилице германских, „тевтоносних терета“, како их Крлежа назива. Дакле, пресељавање капеле са Ловћена и подизање на њено мјесто другог објекта, не може се ничим правдати. Капела на Ловћену има своја права, која се морају поштовати, уколико не желимо да се пред културним свијетом прикажемо као деструктиван елеменат. Културни споменици прошлости пресељавају се само у оним случајевима кад оправдани разлози на то приморавају. Међутим, за пре-

сељавање капеле са Ловћена не постоје никакви оправдани разлози. Напротив, постоје само разлози да се она ондје чува и одржава за сва времена.

ДАТУМИ

Комнен БЕЋИРОВИЋ

ИЗВРШНОМ ВИЈЕЋУ ЦРНЕ ГОРЕ

Макар колико тражили у историји свјетске литературе и умјетности, нећемо наћи један такоа величанствен и у исти мах јединствен споменик као што је Ловћен са храмом који га крунише више од једног стољећа.

Па зар да тога нестане?

Зар да бришемо и разарамо, умјесто да се њима поносимо и чувамо их као и до сада, трагове и свједочанства своје сопствене историје, своје сопствене традиције, своје сопствене цивилизације?

Молим вас у име кога и у име чега?

Слободан сам да вам поставим та питања на прагу ове године, коју вам најљепше честитам и у којој, искрено вјерујем, нећете дозволити да се почини велики гријех, не само према Његошу и црногорској прошлости, него и према култури и цивилизације уопште чији је Његош, међу осталим универзалним генијима, један од најсвјетлијих представника.

ЧЕДУ ВУКОВИЋУ, КЊИЖЕВНИКУ

Поштовни Вуковићу,

Шта немају Ловћен и овај храм који га крунише, па им то треба додавати?

Зар их није довољно украсила и уздарила природа, освештала традиција и историја, а поврх свега овјенчала поезија?

Није ли макар Владика Раде, једног далеког љетњег поподнева, зачуо зов вјечности на овој хриди. Па на њој замислио и подигао храм, у овом и оваквом виду, и на самртном часу заклео Црногорце да му он, а не ништа друго, буде вјечно пребивалиште?

И нијесу ли његове очи на онај свијет понијеле ову исту слику ловћенског врха?

Није ли од тада Његошева задужбина постала највиша национална светиња, и није ли, баш због тога, била једном разорена, па опет ускрснула, као и сви велики и неразориви народни симболи?

Није ли сама револуција, која све мијења, оставила непромијењено и прогласила задужбину на Ловћену националним обиљежјем и знамењем?

Нијесу ли, већ више од једне стољећа, покољења ходочасника запамтила ово светилиште онакво какво је и данас?

И није ли се по њему Ловћен уврстио у неколико светих брегова овога свијета, заједно са Олимпом, Кавказом, Потимом, Синајем и Голготом?

Не спада ли по томе Његошев храм, макар неке изгледао скроман и неугледан међу најузвишеније храмове „Што је земља небу подигнула“?

Па ко има право, у име кога и у име чега, да дигне руку на толико светиње?

Без обзира што сте ушли у један подухват који, свјесно или несвјесно, управо то смјера, мислим да ће бити тешко вашој савјести да одговори на то питање.

Честитајући Вам Нову 1970. годину, искрено се надам да се она неће помињати у историји, ван чијег домашаја нико није, као година кобна по Ловћенско светилиште. Поштедимо га и ми, као што су га, већ више од сто година, поштедјеле муње и громови.

Париз 5. јануар 1970.
(Архив МПЦ)

Милутин МИЋОВИЋ

ЊЕГОШ И ЛОВЋЕН

1.

Црквица на Ловћену коју је Његош подигао, објављивала је смисао његовог пјесничког дјела, и његовог живота. Пројављивала је његов карактер, пјесничку богонадахнутост, духовну висину, обиљеженост међу људима, и тајну везу са својим родом, и Богом.

Замислимо да је на врху Ловћена била Књига. Књига у којој су биле уписане све тајне Црне Горе, са посебно наглашеним поглављима – Косово, Октоих, Петровићи.

Та Књига, подигнута на највишу духовну висину, била је Ловћенска капела. Док су знали Црногорци шта је у њој писало, док су је читали, она је чувала и хранила Црну Гору.

Наједном, ударио је гром у ту књигу, гром мржње и неразумијевања, јер Црногорци више нијесу знали да је читају. И спаљена је та књига, тј, разорен је ловћенски олтар. И на мјесто тог разореног олтара, остала је црна рупа, која се онда населила у сред Црне Горе.

А тај гром мржње који је ударио из ослијепљелог срца црногорске власти, требало је представити као знак новог времена, и нове Црне Горе, која ће раскинути везе са старом, романтичарском, средњовјековном, косовском, византијском и мрачном.

2.

Рушење Његошеве цркве, и подизање Мештровићевог маузолеја на Ловћену, било је истовремено и укидање Његове последње воље, коју је заповиједио Црногорцима, али било је и најава разарања дубинских значења његовог

дјела, његовог карактера и препорука да се Његошево дјело, и Црна Гора тумаче одвојено од њиховог истинског смисла.

Ловћен је и прије Његоша био посвећено мјесто, мјесто договора црногорских главара, мјесто вијећања, духовни видиковац. Како су се црногорски главари договорили на Ловћену, тако је било у Црној Гори. То је било мјесто на којем се хватала вјера, мјесто на које су се износили крстови, као знамен договора и вјерности договореној ријечи. Његош је утврдио ово мјесто својом последњом вољом, својим гробом, и својом црквом, коју је посветио свом стрицу, Светом Петру Цетињском, и тако подигао све Петровиће на Ловћен.

Као што је познато из записа његовог савременика, када је већ видио да ће брзо умријети, обратио се главарима Црногорским.

„Ја хоћу да ме сахраните у ону цркву на Ловћену“. А кад су му ови одговорили, да је боље да га сахране ту код њих на Цетињу, што је звучало сасвим разумно, и предострожно, јер, рекоше – „Ти знаш какви су Турци, могу послати некога да ти главу посијеку, па куд онда наша брука и грдило?“

Кад је такве, рекли бисмо разумне ријечи чуо од својих рођака и главара црногорских, биограф каже: „Владика се промијени у лицу, па ће са жалашћу рећи: То је моја потоња воља коју у вас иштем да је испуните. А ако ми не задате Божију вјеру да ћете тако учинит, како ја хоћу, онда ћу вас оставити под проклетством, а мој последњи час биће ми најжалоснији, и ту моју жалост остављам вам на душу“.

Потресан и најпотреснији тон заповиједи оног који је већ видио да ће скоро умријети.

Ми не можемо да знамо шта је све унутар себе мислио, као што не можемо да знамо шта је мислио у далекосежним и пресудним одлукама свога живота. Не можемо да знамо шта је мислио, када је у својој тридесет и којој години, у пуном здрављу, донио одлуку да буде сахрањен на врху Ловћена. Не можемо да знамо шта је мислио, и како се носио са ризиком, кад је, у својим двадесетим годинама, млад ни невјешт, ризикао, да преко сваког хришћанског реда, без савјета са духовницима и владикама, послуже че-

тири године од смрти, свог стрица Петра, откопа, и прогласи за свеца.

И у првом, и у другом, и у трећем случају, кад је заповиједио Црногорцима да га, упркос њиховој зебњи, сахране на Ловћену, испоставило се да није био сам, то јест, да његове, тако ризичне, и споља гледано авантуристичке одлуке, нијесу биле његова самовоља, него неко сагласје с вишим промислом.

Све би те одлуке, још једном могли подвести под карактер велике самовоље, да цијело његово пјесничко дјело не говори супротно. Цијело Његошево пјесничко дјело, говори видно, и дан данас, да је стварано под „влијањем тајнога промисла“. Његови носећи ликови у пјесничком дјелу су владике, игумани, боготражитељи.

Засигурно да не може тврдити ни књижевна теорија, ни искуство пјесничког стварања, да у носећи лик *Горској вијенца*, Владуку Данила, није пренио своје најдубље мисли, унутрашње дилеме, горућа преиспитивања, и творачку ватру. Исто тако и у мудраца, Игумана Стефана, који слијеп, сагледава космичку и историјску „борбу непрестану“, коју благосиља, јер, „иште свијет неко деиствије/ Дужност рађа неко попечење...“

У Шћепану Малом, гдје се сва Црна Гора колеба у непостојаности, гдје главну улогу игра Лажни цар који хипнотише Црногорце, игуман Теодосије Мркојевић, који Бога знаде и тврду Црну Гору, држи унутрашњу равнотежу, да Црногорце не излуди, „лажа и варалица“, који се представља као цар и њихов добротинитељ.

Не можемо рећи, да пјесничко путовање у спјеву *Луча микрокозма*, није пренесен опит Његошевог небо и богосозерцања, и Његове пјесничке, боготражитељске и богооткривајуће ватре.

Не можемо наћи сјенке ни застоја Његошевој служби свјетлости, богољубљу, која добија највишу и смирујућу висину у ријечима његовог чувеног Тестаментa. „Слава Теби, показавшему нам свет! Хвала ти, Господи, јер си ме на бријегу твог свјета удостојио извести и зраках дивнога сунца благоволио напојити.“

Химнична благодарност иде даље: „Хвала ти, Господи јер си ме на земљи, над милионима, душом и тијелом украсио“. А потом иду оне ријечи, у којима открива унутрашњу природу свог пјесничког карактера, која је заложена у његово цијело пјесничко дјело: „Колико ме је од мога ђетињства, твоје непостижимо величество топило у химне, у химне божествене радости, удивљенија и велелепите твоје, толико сам биједну судбу људску са ужасом расматрао и оплакивао“.

У свим Његошевим дјелима, почев од великих пјесама, *Мисао* и *Црнојорац свемојћем Боју*, до својих каснијих великих дјела, сија „искра бесамртна“, у свима се служи служба, и прославља Творац, чије је дјело „свеопшта поезија“.

У сваком дјелу је успињање на гору познања, из сваког дјела исијава вртоглава висина божијег озарења, слична оној, кад гледамо врх Ловћена из земних низина.

Његошево укупно пјесничко дјело, које није настало без Божанске помоћи, најјасније нам говори да је његова одлука да се, као пјесник Српства, и божанских химни, господар слободарске Црне Горе, сахрани у Цркви на врху Ловћана, одакле се небо, и сиње море, и његова тврда земља, највише види.

Његошево дјело је служба Богу, и роду, и оно није завршено, зато што су његове ријечи сачувале дејство. За ових сто шездесет година, у сваком дану, у свакој генерацији, у сваком важнијем догађају, у свим тежим искушењима, Његошеве ријечи су помагале путницима духа и ума. Он нам се непосредно обраћа, однекуд као из нас самих, даје нам своје ријечи, да кроз њих видимо смисао, разумијемо ствари, превладамо искушења, која само својим силама не можемо.

Његошева Црква на Ловћену и његов гроб у њој, јесте и завјештање чувања његовог истинског лика, и истинског смисла његовог дјела, које прожима, обухвата, и изводи до највишег смисла Црну Гору, и њену духовну мисију у српству и словенству.

Ако је цијело Његошево пјесничко дјело била служба Богу и роду, његова црква на Ловћену, у којој је поло-

жио смисао свог дјела, била је то свето мјесто, одакле ће та служба да се наставља.

Мештровићев маузолеј је дошао да поништи ту мисију, и да покуша да преорганизује Црну Гору, и сво њено културно и духовно наслеђе, по другом обрасцу. Јер како је на Ловћену договорено, каква је вјера ухваћена, тако ће бити и у Црној Гори. Нормално је да на Ловћену не могу да стоје два различита симбола. Мјеста има само за једнога.

У књизи *Сумрак Ловћена*, која је настајала седамдесетих година прошлог вијека, доиста је све речено и о Цркви која је природни завршетак планине, и тајни смисао Његошевог дјела и о маузолеју који је насиље над планином, и архитектонском симболиком, разарање смисла Његошевог дјела. Али, тада, није довољно речено о мисији тог симбола на будућност Црне Горе, која се убрзо показала.

У Цркви је, као и у Његошевом дјелу све живо, све исијава свјетлошћу, у маузолеју је све статично, мртви мир, симболика без живота. У Маузолеју нема службе, нема свештеног дејства, нема мистичног продужетка живота. Маузолеј је гробница, завршени смисао, мир, смрт и прошлост.

Архитектонска симболика Маузолеја нема везе с Црном Гором, мало има везе с Његошем. Попрсеје које је направио Мештровић Његошу, још прије другог рата, могло би се рећи да је добро приказао Његоша мислиоца, али дограђена Његошева фигура у Маузолеју, у многим детаљима отуђује Његоша од њега самога.

То преорганизовање симбола на Ловћену, показује се, било је стратешко-цивизацијски промишљано, да се и Црна Гора другачије разумијева, да се деструира њено памћење, да се одвоји од темеља, и да се широко отворе врата историјским, духовним, и културолошким импровизацијама, у којима ће Црна Гора, на крају и сама да се одрекне свог духовног поријекла, и бити сама од себе побијеђена и обесмишљена.

Али, У Црној Гори, ево, живи Његошево наслеђе, жив је истински смисао Његошевог дјела, и та унутрашња полемика која се води, око Капеле која се посмртно појавила на многима нашим брдима, само говори, колико је тај

идентитетски симбол важан, и да је дубина којом је живио Његош, имала своје проводнике и браниоце у свим генерацијама до данас, па и у овој нашој.

Свједоци смо, како се у последње вријеме, врло организовано, псеудодржавном стратегијом, цијело културно и духовно наслеђе Црне Горе, доводи у питање, по обрасцу замјене симбола на Ловћену.

У то смо умијешани сви, за то смо одговорни сви. Преиспитивање иде до дна, и увијек се траже истински свједоци. Захваљујући духу слободе и борбености коју је Његош засијао у свој род, обнова аутентичног лика Црне Горе, и свеукупног духовног наслеђа у српском културном памћењу траје, и даје нове плодове, и нове свједоке. Ето, тај унутрашњи подвиг, могао би опет да врати Његошеву цркву на Ловћен, и да поврати смисао Црној Гори.

3.

Прошло је 109 година од рушења Његошеве капеле од стране Аустријанаца у Првом свјестком рату, 100 година од њене обнове, од стране Александра Карађорђевића, више од 50 године од њеног поновног рушења од стране југословенских комуниста и 50 година од постављања на њено мјесто Мешторовићевог маузолеја.

Сваки од ових догађаја, изазвао је колективни потрес, са различитим предзнацима, у свијести Његошевог народа. И не само да су сви ти догађаји произвели потрес у колективној свијести, него ти потреси и даље трају.

Показало се колико је Његош у нама жив, и колико је важан за изградњу и индивидуалне и колективне и националне самосвијести.

Рушењем Његошеве капеле, покренуо се један нови расцјеп међу Црногорцима, управо кроз однос према новој стварности.

Један дио народа прихватио је аргументацију комуниста, да је маузолеј адекватнији споменик Његошу и његовој величини, његовој пјесничкој универзалности и «свјетскости», не дајући значаја аргументима, да је то Његошева посљедња воља, не знајући ништа о стварној и симболичкој

повезаности Његошевог књижевног и владичанског дјела са смислом Капеле на врху Ловћена.

Сви дубљи проучаваоци Његошевог књижевног дјела, на прво мјесто стављали су ту духовну, мистичку, боготражитељску, и богоопитну димензију Његошевог пјесништва, на којој се, потом, ослањају, за ширу публику ближи, епски и национални слојеви. Све те димензије на свој начин биле су оваплоћене у капели на врху Ловћена, с доминацијом мистичко-религијског, тј. небеског смисла.

Данашња симболичка слика духовног стања народа у Црној Гори је – камење од разорене Његошеве капеле, избачено на Ивановим Коритима. То камење које је било у поретку, у цркви - духовној грађевини, сада је, у гомили, несложено, у великом нереду, једно са другим се *јрдно сусреће*, једно другом противрјечи, једно друго не гледа, једно друго боде својим ивицама и ћошковима, а све заједно изложено презиру и небризи, мраку и лоповима. Док је било у Капели, било је свето, сад је обесвећено, презрено, распето, далеко од првог смисла постојања.

Као што Његошево дјело мири унутрашње противрјечности човјекове, и противрјечности народа кроз дубљу свијест о свепрожимајућем смислу који доводи у смисаони поредак и космичку и људску творевину, тако би и овим дубљим духом, обновљена свијест Његошевог народа у Црној Гори, дошла до сазнања, да би враћање овог згомиланог, одбаченог и предатог заборава камења Његошеве капеле, на своје првобитно мјесту, био симболички и стварни допринос обнови његошевског смисла у нашем народу, јер тај смисао је основа унутрашњег разумијевања и историје и карактера и културе и крајњег смисла постојања Црне Горе.

Камење којим је изграђен маузолеј, донесено је однекуд изван Црне Горе, а ово камење Капеле је из Црне Горе, бирано и клесано под Његошевим надзором. То је оно камење са којим је пјесник и духовник разговарао док је узиђивано у цркву у којој је владика црногорски наумио вјековати.

Кад би том камењу обећали да ће се опет вратити на Ловћен, оно би опет проговорило о црногорској унутрашњој неслози и несрећи, и обузела би га нова радост повратка на своје прво мјесто, гдје га је Његош поставио да и нијемо говори с највише висине Црне Горе.

Дакле, све упућује на то, да нема духовне реинтеграције његошевске Црне Горе, без повратка Капеле на Ловћен.

Колико је она моћан симбол, колико је ушао дубоко у народну свијест, говоре већ подигнуте нове капеле широм српских земаља, а највише у Црној Гори. Нове капеле показују дубоку идентитеску повезаност народа с Његошевим дјелом, и Капелом на Ловћену у којој је уткан смисао Његошевог дјела и личности.

Они који осјећају да је Његош велики српски и свјетски пјесник и јарки знак Црне Горе, који је дубоко, несамјерљиво дубоко ушао у тајну човјека, у тајну његових увијек актуелних противрјечности, а тиме и у тајну противрјечности које се увијек наново отварају у народу, знају да је Његошево дјело само потврђивало кроз вријеме своју савременост и актуелност, да увијек остаје и савремено и подстицајно, а његове пјесничке формуле, и данас есенцијално важне и актуелне. У њима његови читаоци препознају дубоки духовни витализам, који извире из небеске тајне његовог пјесничког језика.

Капела на Ловћену, сабирала је у себи и скривену тајну његовог узвишеног пјесништва, и скривену поруку његовом народу, који без тих дубљих духовних вриједности не може да опстане.

Његошев народ је увијек пред изазовом читања његовог дјела и његове воље, јер читање није само естетска забава, него сагледавање себе, препознавање темељних вриједности, налажењем тих предачких ослонаца и у себи и у свом времену.

Његошево дјело је једном учинило чудо самосазнања у свом народу, и то чудо не престаје са својим чудотворством у нама. То је увијек ново самопрепознавање, јер је његово дјело ушло у ону тајну бића, која је универзала, и с

обнављајућом актуелношћу. У Његошевом дјелу читалац осјећа то небеско дејство, које је он примао као своје пјесничко надахнуће: *Званије је свешћено ѿоеије, ѿлас је њеіов неба влијаније, искра сјајна руководишељ му, дијалектї му величестїво тїворца.* (Луча)

У тим стиховима ми видимо смисао Капеле, смисао њене градње, смисао њеног мјеста, смисао њене неуништивости, и – смисао њене обнове, у нама!

БЕЛЕТРИСТИКА

БЕЛЕТРИСТИКА

Бећир ВУКОВИЋ: *поезија*

Вишња КОСОВИЋ: *поезија*

Славица КНЕЖЕВИЋ:
Заборава Београд

ПРЕВОДИ

Гагик ТИГРАНОВИЧ ДАВТЈАН:
поезија

Делба ВЛАДИМИР МИХАЈЛОВИЧ:
Хуајске џиј шуре

Бећир ВУКОВИЋ

(Из књиге "Куће бескућника")

* * *

испео се на клупу
раширио руке
и завапио

зашто си ме оставио
неверниче

* * *

увек сам веровао
да ће ми бог

некако
друкчије помоћи

или
протерати

или вешати

* * *

протеран
из библиотеке
враћао позајмљене књиге

не враћао позајмљене сумње и веровања

нисте нисте само
речи вадили из књига

ви сте и речи
вадили из речи

* * *

бескућник
једина жива сенка
која се искрала испод
крста

и ноћас се ломи
калдрмом

са душом широм од
града

града
старог душманина

* * *

светски полицијски час
није испоштовала
свиња

свиња
провалила ограду
светског логора

ујурила
у град

у париз
у пораз

* * *

један стих

париског сплина

очисти ваздух

* * *

стално писао
ништа не написао

градом
напуштени пас
клеца

пас све разуме а

ништа не лаје

* * *

како завршио
последњу
беседу

којом почиње нова
светска антологија
сатире

надам се
после смрти
нема ништа

* * *

или лепо пиши
или иди
у град

у амбисе

у фабрике папира

* * *

бескућник један
бескучнику другом
сиорану

испод савијене гране
у парку

шапнуо
у уво

живу реч

о мртвом слову
на папиру

* * *

други бескућник
оном првом
бескућнику
шапнуо у
уво

поезија има последњу шансу
да се искрца са брода
лудака

са брода књижевне
таштине књижевне
паучине

* * *

у прагу
на градском торњу

сат
откуцава кривицу

* * *

непољубљен
давно си узео

други лик

и иди
у град

и ништа више
песмом не зови

* * *

ваљда
не постоји

ваљда је вечан

* * *

ако
овог господина
чека
још и ужас

устајања
из мртвих

* * *

у ходнику
могућ сваки ужас

слушкиња вам узме
мртве делове тела

шешир
штап
шал

и
обеси
на чивилук

* * *

у пољу

осветљена

стоји

мајка

изнад поља

плави се планета земља

* * *

изнад поља

међу звездама

светли

сателит

поезије

Вишња КОСОВИЋ

БОГОРОДИЦЕ

(пред иконом Савинске Богородице)

Оркани моћни и земне студи
Ломе вријеме и леде клице
Сударају се помамне страсти
Спаси нас Преблага Богородице

У твоје оку искри суза
За мрачне груди што не могу сјати
За све горде и охولة
О узвишена и непорочна Мати

Материнском руком и благошћу
Све пале и покајне подижеш жарко
Умиваш страдалне убоге и нишче
Благодатна Дјево и Богомајко

Да сине луча крстоносна
Са сваке душе да скине сјени
Ти молиш пред Господом Свемилостива
За сва срца у васељени

Над Савинском Дубравом и над Манастиром
Твој Плашт и Ореол ево се злати
И дарује нас молитвеним миром
О Вознесена и Пресввијетла Мати

ХИЛАНДАРСКО ВИНО

Румен покајног стида
 И обречена нада
 Искре у староставној молитви
 И причасном вину
 Капља
 Рујна ко косовски божури
 И страдални вјекови
 Свјетлост Хиландарског Путира
 У Господњу крв преточена
 Сабире нас
 И наздравља нам
 Искупљење
 Од гријеха и од заорава
 За све винограде
 И виноградаре
 Пред овим
 И пред оним свијетом

НЕПОЕТСКО ДОБА

Поманитале птице
 Кљују поеме, елeгије, оде
 Лирски душекази и дитирамби
 Вртоглаво губе висине
 Разнизане стихове
 Разносе олује и помрчине
 Ни срок на року не оста
 Онијемиле риме и промукле лире
 Нагрдише лице метафори
 Негдје у прикрајку
 Испод гласа
 Лелече забрањени десетерац
 Засушила пјесничка небеса
 На опијелу посљедњег сонета
 Крвари свезан, слободни стих

ЋУТЊА

Магла је стискала и око и груди. Видик је био толико сужен да су шине пруге изгледале као немарно повучене линије на пијеску. Клупа под станичном тополом једва се назирала. Свеједно, сви су знали да је она тамо на клупи. Њој није сметала, ни мећава ни пљусак, па шта јој може ова пипава и досадна магла. Нико јој више није знао име, а сви који чешће путују возом, или који се мувају по станици, знали су неку причу о њој. Додуше, свако је имао своју верзију приче, али то никоме није сметало. Када би каснили возови, сви су имали тему за разговор, без устрчувања.

„Неки животи судбински су везани за одређена мјеста. Она је, казивали су ми, рођена на оној клупи, када је умјесто тополе тамо била липа раскошне крошње. Мајка јој прекинула пут у неке далеке крајеве, јер је изненада добила трудове. Мајчин чежњиви поглед за возом који је одлазио удахнула је са првим плачом. Она само опслужује свој први уздах, и већ деценијама дочекује и испраћа сваки воз, потпуно одсутна за све око ње, сва преточена у помни поглед“, интонација женског гласа била је усклађена са одмјереним корацима, њеним и њеног сапутника. Лица су им била иза магле као густог вела.

„Она види и чује... све што не може да дозна мурија. Тајно им казује.... о свим крађама и.....и тучама у цијелом крају. Зато овдје открију свако депарење“, глас вижљастог клинца прекидала су два одрасла младића сумњивог изгледа.

„Син је њен прокоцкао огромно очево имање, па ишчекао без трага. Сада он лута туђим предјелима, а она га чека, мајчински стрпљиво и упорно. У овом, мени тако туђем граду, само ми је она некако блиска. То што не прича, она се више не узда у ријечи.“, младом човјеку је подрхтавао бас.

„Она је силно завољела, онако како воле младе још неискусне дјевојке. Он јој је упрљао сан о љубави и вјеру у човјека. Остали су јој само, хладан поглед и равнодушна

мисао“, млада жена није ни брисала сузу, суза је остала у магли.

„Све је мање возова и људи. Живот је сплитање и расплитање жеља, бола и наде. На крају, најчешће, не дође воз кога чекамо. Она чекањем пркоси онима који јуре и заборављају, онима којима је мутно око и хладно срце.“
Старац се дрхтавом професорском руком придржавао за свога нешто млађег саговорника.

Када се разишла магла, ње више није било. На пустој клупи остало је урезано:

*Да није времена како бисмо чекали и сјарили.
Зна мјеру ријечи само онај који умије да ћути.*

18. 11. 2025.
Херцег Нови

Славица КНЕЖЕВИЋ

ЗАБОРАВИ БЕОГРАД

(Одломак из романа „Грађа за роман“ Славице Кнежевић)

Живео сам у билингвалности, на Атланском мосту, између Америке и Београда. Већ увелико сам се осећао срећним потрошачем, без сувишних историјских сећања. А тамо далеко, дефиле моћи слуша наређење свог команданта ,док он не слуша никог, до себе самог. Ту слику сам заборавио, удаљио је од себе хиљаду светлосних година. Ни моја трепавица никада није била у њој. У слободном свету је допуштено слободно мислити, чак и ако погрешно мислиш. Пожељно је игнорисати своју колевку, то сам одмах схватио, и што је брже прецрташ, пре си слободан. Ја сам у тој одредници имао брзину метка. Ако испод земље на којој човек живи, нема његових предака, не рачуна се да је одатле. Али, тада нисам о томе мислио. Смрт ми се није указивала ни у знацима. И да се којим случајем усудила да ми се покаже, задрхтала би преда мном.

Млад и смео, брзо сам усвајао туђе вредности. Своје вредности, варварски мирно, оставио сам тамо, одакле сам дошао. Осећао сам се, да извините, као да сам се олакшао после дужег трпљења и полетео, лаком, за свим новим. Скочио сам преко баре и рекао ХОП! УСПЕО САМ. Крв те речи, одредила је положај мом сунцу. И то ми је импоновало. Али не задуго. Стално ме опомињало нешто необјашњиво, што се праћка и тера моју крв да зебе, упозоравало ме да сам нешто заборавио, да ми нешто фали, нешто чега морам да се сетим. Зар задавање ударца речима да задивим простоту, упитно сам се насмејао самом себи. Не, не и не, није то. Моја упорност да се сетим, била је награђена, али ме исто тако бацила у бригу. Човек никада не сме да забо-

рави да лови, огласио се исконски ловац у мени. Ако то заборави, заборавио је себе, заборавио је створитеља и сваког свог. Схватио сам да ми недостаје изазов. Да, изазов! У зао час, дозвола ме отрешњеност, да опет живим у цензури, која искориштава моју жељу за лагодношћу и мој отпор према напору и изазову. Омамљен и омађијан, сметнуо сам с ума уметнички императив, који гласи: стално узнемиравати свет, не дати му да дрема, саопштавати му да није здрав и да зло заиста постоји.

Погледао сам себе искоса, да видим какав је утисак на мене оставило ово сазнање. Имао сам пуне очи и празно срце. Био сам између два филма. Да ли знате какво је то време? Срећни сте што не знате. У Америци сам прочитао брдо сценарија, што би рекли, много истог. То није било оно што сам хтео. Признајем, нисам знао шта хоћу, важније ми је било шта нећу, а опет, био сам сигуран, да ћу, то што хоћу, наћи, и, када нађем, препознати, као што бих, у најмрклијем мраку, препознао зељаницу моје мајке. Већ неко време, моја трпеза беземљаша, призивала је укусе, који су ме подсећали на све друго, осим на храну; као да је из под-свести, утопија повратка ускакала у моју свест.

Затварам очи за овај видљиви свет и покушавам да видим свет у мојим очима. У својој бесаници и помахниталом немиру, назирем да моје одсуство на Исток личи, а мој судњи час на Запад личи. И ово небо које сада видим, смртно је. И оно ће проћи. Полако, али са сигурношћу, увиђам, срамећи се себе самог, што тек сада, у покајке, долазим до спознаје, да се овде сва права своде на једно право; на право Америке да мери, кроји и убија. Моја обећана земља се осећа обавезном да, било куд да пође, обује чизме и стави шлем. Ако је авион бржи од коња, то не значи да се човечанство није вратило у ново варварство.

Коначно, у добри час, небо се отвара нада мнош. Знаш, ако још једном склопим очи, од овог света који видим, ништа остати неће. А није да нисам имао предзнаке. Слушао сам Великог како се обраћа Малом. Слушао небро-

јено пута, а сад га и чујем, као монолог актуелног Великог Инквизитора.

–Шта ја радим? Шта је моје занимање? –риком лава улази ми у уво. –Ја убијам људе! –поносно удара шаком о сто.

Признајем, није да нисам имао предзнаке. Нисам хтео да чујем, нисам хтео да видим. Бранио сам се да то није мој проблем. Нисам дошао овде, да би то био мој проблем. Мој проблем сам оставио тамо. Тамо далеко.

–А шта ви радите? –пита варварски мирно, тако мирно, као када сам се ја одрицао својих вредности. –Не бавите се ни са чим. Имитирајући мене, радите мој посао – констатује оштро. –И како то радите? Међусобно се убијате! Ви сте манијаци! Зашто мени нисте рекли? Да сте мени рекли, ја бих то урадио. Поврх свега, не бих био неуспешан као ви. Довео бих посао до краја. А то значи, побио бих вас све и сахранио. Ни знамење вам не бих оставио. Нећу да вас прокунем, вас је већ, ионако, Бог проклео, дајући вам мене. Као вашу комплексашку чежњу за узвишеним циљем.

Човече, какво је ово отрежњење! Какав је ово шамар слободи! У новом свету, нема ничег новог. Само препаковани стари свет, мени добро знан, са све машном, ради постизања снажног ефекта узбуђења, због новине коју очекујеш, док не уђеш у клопку.

Опет, признајем, имао сам предзнаке као и сваки епилептичар, с тим што се он, после напада, ничега није сећао и зато је био невин у целој овој причи. После напада, устајао је са великим умором, поспанашћу и стидом, као да се осрамотио, или направио кривично дело. И мирно чека казну. А ја? Ја сам се свега сећао. Да бих то сакрио од себе самог, ушао сам у причу „Царево ново рухо“. Причу, која најбоље осликава јад и беду човекову.

Једне ноћи сањао сам себе, како се враћам у фетусну безбедност мајчине утробе, где нема суочености са питањима смисла и бесмисла. У сну знам да сам једном био богат. И да сам волео. И да сам говорио српски. Будим се усред ноћи. Страх ме одроњава. Затрпаће ме.

Устао сам, попио мало воде, сабрао се и кажем себи: Ти си уметник. Доживео си успех. Постао си јак. Сада је време да одбијеш лак успех. У домовини си чезнуо за оним што је лепо очима, а овде, у туђини, чезнеш за оним што је лепо срцу. И ту сам већ у опасности да ме прегази нова млада естетика забавног и спектакуларног, без простора за ауторски филм, за уметност. Нисам дошао да будем обућар. Да правим ципеле по мери. Ја сам овде због могућности обећане слободe. А та млада естетика забављачког, заједно са неумољивим законима тржишта, не може да разуме моје балканске вроне, које су, ломећи орахе, откриле асфалт. Врана узме орах у кљун и, са висине од десет метара, снажно замахне главом, дајући му тако убрзање. Паф! И открила је асфалт. Моје вроне су једно јутро невиђено заграктале. Било их је толико, да су зацрнеле небо Њујорка. Али ниједна другој није извадила око. Порука сведоку те слике је гласила: Време је да си опет свој. Овде нема хлеба за твоју душу.

Било ми је јасно да само у Београду могу да снимим свој следећи филм. Само у Београду могу да нађем јунака двадесет првог века. Вроне су ме вратиле. Вратиле у Београд, тачно оног трена, када сам себе завараво и убеђивао императивом: ЗАБОРАВИ БЕОГРАД! Дошле су у таквом часу, да је било немогуће одустати. Спаковао сам кофере и сео у авион, задовољан што себе нисам понизио, нити издао уметност.

Нашао сам се у стварности до гуше. Стварност, шта је то? Прича о стиду? Чијем стиду? Да ли само мом? Кажу да је Стаљин гледао филмове сам, да не покаже емоције. Ексцентрични Лаза Костић, песник, је, го голцијат, исписивао стихове, пред поноћ, крај свог прозора, испод ког су се сакупљали саблажњиви и знатижељни суграђани, на шта је он одговарао: „Ко вас зове да гледате?“ Леонардо се усудио да погледа у све, али никада није видео живу вагину. Нацртао ју је према женском лешу, неосетљиву и отворену, мислећи на орхидеју. И заиста, има нечег превише вагинал-

ног у том цвету. Ето, шта је геније! И од живог човека је живљи.

Преко Стаљина, Лазе, Леонарда и мене, знам само једно, да је лична емотивна истина једино поуздана. Осећам се као дугогодишњи затвореник, изненада избачен у бучни, захуктали живот. Тресе ме дивља радозналост, посматрам, сва чула су ми укључена, све ми је нестварно, застрашујуће или смешно, све је фантастично. Дајем себи задатак: пренети неком ову емоцију на другој страни кугле преко белог платна. Пренети патњу и губитак, сурове чињенице века. Како их исказати филмским језиком? Као одлазак? Да! Хоћу то да снимим с леђа. Она су увек искренија, не глуме, не удварају се, немају потребу да се допадно као лице. Уосталом, живот се напада с леђа, ретко је то лицем у лице. Треба да разорим све окоштале принципе гледања, навике осветљења, употребу глумачког тела, артикулацију гласа, место и време паузе, да направим шок. Све шок до шока. Морам бити неустрашив у сусрету са тим рушевинама, морам изградити здраву снагу за тај моменат. Боже, употреби ме! Користи ме! Али, бојим се да Бог неће да схвати колико бих му постао снажан и одан роб. Остаћу неупотребљен.

Шта је? Чини ми се да негодујете. И у праву сте. Хоћу са Богом да тврдим пазар, и још се не бојим, него се јуначим. У високој школи злочињења, зна се шта је балканско шегртовање. Дајем све од себе, да омекшам затегнутост праћке и онемогућим извесност аутогола. Бодри ме светлост, ухваћена у вршку Реноарових сунцобрана, али недовољна за филмску реч, која ће артикулисати покајање. Циновски свећњаци, низ које је годинама падао восак, грубо наговештавају где је закопано сањарење о пејзажу, о сунцу, о небу, о самоћи, о страху.

У безнадежном возу, загађеном балканским смрадovima, не смета ми да водим интелектуални дијалог и ћутим разлике пред великом химном трагедије. Ту изненада сретнеш таквог човека и, као да си срео сопствени живот, занемиш. Први пут схватиш природу. Она не разликује жртву

од нападача, она само разликује успешност од неуспешности. То је њена правда. Човеково је да ћути читав век у славу Незнаног Јунака. Док се не споје у једно и оду у вечност. У тренутку те мисли, срце сам своје извадио из груди и преместио у своју главу. Нашао сам лик двадесет првог века. Била је то женска дојка.

Да, женска дојка! Највеће савршенство које је природа дала. Слободан сам то да тврдим и да кажем: Ја сам уметник и то на земљи, испод које су моји преци. Дакле, свој сам на свом. У црно– белој техници, камера у гроплану фокусира женске дојке. Леву је закуцало одојче, а десну одрастао мушкарац. Женска сиса, разапета између живота и секса. А обоје су љубав. Жестока метафора! Сјајно сам ово снимео. Презадовољан сам.

Да ли су се ђаволчићи поиграли, или ме сам Бог помиловао по глави, углавном, било ми је суђено да налетим на бескућника, који је налагао ватру да би се угрејао. Наишао сам управо у тренутку, када је хтео да зажди некакав рукопис. Зграбио сам га за руку и буквално му га отео. Оставио сам старцу нешто ситнине, да купи пиће и векну хлеба и задовољно отишао кући. Дневник, који то и није, прочитао сам исте ноћи у једном даху. Изуо ме из ципела. Књига ме вратила кући. Био је то текст аутобиографског карактера, иако писан у трећем лицу. Почињем да читам поново, дописујем своја запажања и коментаре. Хоћу да се изразговарам, исвађам, испсујем, надасве, исплачем. Дуго сам ћутао на српском.

„Место рођења бола“, то је за мене више од наслова. Те три речи су слика породице, на било ком крају земљине кугле, артикулисане прималним криком. Већ видим, у првом кадру мог филма, камера фокусира таблу са натписом ул. Др Суботића, испод које стоји спомен плоча, на којој пише: Овде је студирала Она, несуђени професор Медицинског факултета у Београду. Та, Она, пише рад из Неврофизиологије под насловом: „Шта сањају мачке“, и хоће да га објави у Лондону. „Ја знам енглески“, каже професор-

ка, руководилац научно– истраживачког тима и отима јој рад, привијајући га на груди, као своје дете. Гледа је подсмешљиво и разбојнички арогантно, док младо створење, још детиње наивно, са безнадежно празним рукама и, широм отворених уста, да би врана могла да улети, стоји у, надасве, страшној неверици. Па, Она је студирала Медицину, само да би се бавила науком, тачније, изучавањем људског мозга. Професорка јој је помогла да пронађе себе, а сад јој та иста професорка помаже да изгуби себе. Ако ниси целат, жртва си, руководилац научно– истраживачког тима исписује резиме завршне сцене и говори императивно: „ЗАБОРАВИ БЕОГРАД! Иди у провинцију и бруси занат лекара. Превисоко је ово за тебе“. Те, управо изговорене речи, закуцавају девојчино срце и остављају је, окачену, да виси на њему. Лавина плача, само што не провали из ње и обори је на под, али се она, снагом очајника, одупире и упорно стоји као гост у кући, који је игнорисао упуство: Не радуј се оном чему се надаш, јер увек ће бити како власник куће каже. И зато сада гост не зна како да потрефи излаз. Бајку о научнику, девојка завршава снажно залупивши врата за собом и улази у стварност.

Тек када је дошла кући, дозволила је себи да се сруши и одгуши. Сузе су потекле незауостављиво, са великом шансом да подаве њене родитеље. Када су мајци почеле на нос да излазе, она није издржала: „Шта си ти мислила?! Да те пусти испред себе, да будеш боља од ње? Јеси ли ти нормална?“

Али, девојка није сушила образе, нити се дала утешити. После три сата психичког цунамија, мајка је престала да се плаши да ће бити оптужена за окрутност. Изабрала је речи, којима ће ћерку уздрмати или казнити да извуче поуку: „Не будалај више. Свима си нам живце покидала. Мислила сам да си паметна, а ти си стварно будала. Та кучка те видела наивно и поштену и искористила те. Узела ти је знање и памет и сад се сликај. Не цмиздри више! Љута сам на тебе; нисам знала да си таква слабица, срам те било.

Мислила сам да личиш на мене; да ћеш бити куражна као ја, а ти ко говно. Пу! Ја те нисам родила.“

Девојка постиђено устаје и иде да се умије. А нема чистијег лица, него лица опраног сузама. Како ово да филмски изнесем?

Следећа сцена приказује бели федерни кревет, на којем седи млада жена у пози мислиоца и под притиском већ одавно изговореног императива: ЗАБОРАВИ БЕОГРАД! Тај шапат, који је стално прати и диктира јој живот, је вербални крупни план у осветљености величине круга. Гледалац је кичма њеног лика, њена емоција. Морам појаснити шта она осећа, како се то одиграва у њој. Како да дочарам да мисли да је недовољна као мајка? Како да насликам њену жељу да буде много, а не да има много? Како да филмским језиком пресудим да је највећа срећа смртника на Балкану, да се никада није ни родио, а ако се родио, да умре што пре. Моја јунакиња се осећа издато од себе саме, а, надасве, издато од Бога. Страшне ли мисли! Као што нека бол не пролази, тако ни снага те издаје у њој не престаје. Као угашени жар, чека ветар да је распламса и да је сагори по вертикали, до последњег људског претка и до првих животиња у том низу. Али како ово језиком филма да испричам? Само ми се размножавају и умножавају мисли. Није суштина мог сликарства да репродукујем видљиво, већ да оно учини видљивим свет, или стање свести, емоцију, психу, да гледаоцу изгради његов нови доживљај, који ће памтити као део свог живота.

Мој лик двадесет првог века је млад. Интензитет лирског у филму биће повластица управо те младости. Сигуран сам да сам и ја још млад. Јер, све што погледам, на песму ме зове, све што дотакнем, опече ме. Још у мени има искуства првог пута, још имам младе нервне завршетке. А то је у сваком веку на нивоу златног доба високе моде. Морам ово изговорити новим, управо порођеним речима, дозволити им да дишу, да им срце куца и да живе даље, или их одмах убити, али их ни случајно не смем оставити рањене.

Ове речи морају постати својина која се преноси с генерације на генерацију. Само да не одем у кич и патетику, тобоже опомињем себе, а већ срљам у то, укључујући наратора, који говори: „Мени је жао, жао ми је свих људи. Једнако ми је жао оних, који чине зло и оних, који га носе. Да ли је ово проклетство или благослов?“

У следећој сцени се види федерни кревет. На зиду, иза њега, окачена је таписерија, на којој су два пауна, профилом окренута један према другом, али се не љубе. Млада жена, у пози мислиоца, наслоњена је на левог пауна, њена мајка на десног, док отац, дете и мачак леже, и, сви заједно, изузев заспалог мачка, гледају у телевизор. Библијска сцена! Еденски врт! Аутобиографија овог простора, најављује повратак у невиност. Време пре змије и јабуке. У позадини, музика преузима улогу дијалога. Цела ова слика ми пружа осећај увећаног простора у грудима и тихе победе.

У следећој секвенци, камера фокусира шпорет на дрва са, од чађи, поцрнелим сулендаром, креденац обојен у резедо, сто, четири столице, бродски патос, који провирује испод тепиха, две јагњеће коже, које је уштавио отац, на зиду слика три мачета у златном раму, елипсоидно, невелико огледало, без рама, са мат белом ружом десно, судопера са водопроточним бојлером у квару, стаклена чаша од еурокрема, са ситним пољским цвећем, које је убрало дете, ђачки радни сто и ружичаста плишана фотеља, у коју прерасло ђаче одавно више не може да седне. Као да изглед овог простора, најављује повратак моје јунакиње, у нешто, што је дира тамо, где никог не пушта. Млада жена, истерана из једног простора, зна да се може вратити у Београд, само на један начин. Као краљица! И то је њен императив самој себи. И дошла је тамо, где је рекла да неће. Није могла зауставити ноге. Отерана у ову невиност, умреће као девица. А дете? Да ли је оно реметилачки фактор у њеном девичанском путу до храма? Оно је одавно за њу плод партеногенезе. Желим да прикажем ово, као једно велико бекство. Бекство у страх и самоћу.

У трећој секвенци, отац седи на клупи, мачак стражари, чућећи поред њега. Снимамо их с леђа. Гледају реку, која одлази, и одлично се разумеју.

Из илузије технолошке надмоћи, вратио сам се буквално на периферију цивилизације, ближи интерполу него интернету. Мој филмски лик је живи споменик патње, гордости и ароганције, која га омета да призна да је у бекству. Бекству од живота. Живи у опасној прошлости, која храни снове. Жели да види своју смрт у овој причи. И то осећање је као трава. Ишчупаш је овде, она никне тамо. Стално се подмлађује.

Као уметник, имам потребу да разумем човека. Не и гомилу. Она је за мене нешто конфузно, плитко, хаотично, она је, надасве, лудило. У Америци сам научио да ништа нисам урадио, ако не умем да продам то што сам урадио. Зато постиђено признајем, да и овде морам бити мађионичар гомиле. Ако мој гледалац у мраку сале дође до самосвести и издвоји се из масе, постаће јако заразан. Та зараза може да има два пута. Наравно, све зависи од имунитета. У горој варијанти по мене, карте за мој филм ће се, већ колико сутра, мање продавати, прекосутра још мање и ... Где сам био, шта сам радио? Ништа. Све су то ћорави посла и тамо и овамо. У резултату је само важно колико се зарадило. Друго се ништа не рачуна.

Ускаче Наратор да ме одбрани: Отишао сам из земље, која је против историјског памћења, јер своју историју нема, а туђу не зна. Она има дебелих разлога за заборављање; њена историја је почела геноцидом и наставља се геноцидом. Али, све је то пролазност мољца, његов вечити посао. У целој овој причи, ја сам ни тамо ни овамо.

Увек заборављамо да сваки сусрет може бити последњи и свака реч опроштајна. Текст ми се тврдоглаво супротставља са: немојте се удаљавати и стварати нове путиће. Створите једну течну целину, али без премошћавања, да се лева и десна обала преко ноћи не нагоде или покољу,

док једна малена и нежна чита „Црвенкапу“, не знајући да ће много и много воде испод моста проћи, док не стигне до „Чаробног брега“. Асоцијације скачу на мене, као на неоседлано коњче. Ја, гиздав, поскакујем, пропињем се, па што збацитим, збацио сам. У фази сам младог коња. Прекрасна филмска реч. Само да му нађем моћан простор, да се разигра. Ако је још нешто остало од нетакнуте природе.

Мисли ми се раскокодакале, чини се свака ће снети по једно јаје. Морам да заштитим свој духовни простор, да заћутим, да се осамим, да ослушнем космички лед. Не знам куд ударам. Дошло ми да дигнем руку на себе, али не могу, отац ми је још жив. Више немам снаге да се загнујем у очи моје јунакиње и да помирим све то што излази из ње и оно што неће да изађе, да је видим целу. Као да ме ухватила параноја, најважнија техника преживљавања, када си у бекству. Херојство ми је потребно више него икад.

Нагло склапам књигу. Разлози су овоземаљски. Мој исукани мач тражи корице. Ипак сам ја само мушкарац са јаком потребом. Да ли да купим или измаштам жену? Брзо излазим из стана. На улици увек постоји могућност сусрета са псом или курвом. С леђа погрбљена, у изношеним ципелама одлази већ избледела ноћ. И све зебе до звезда. Пабло Неруда је у праву, када каже да ватра има половину студени. Нисам рекао да је био у праву, већ да је у праву. Размишљам о речима као о бојама, а о папиру као платну.

Ахматова се тврдоглаво вратила и у трећем читању. Нисам знао шта хоће од мене. Знао сам шта ја хоћу од ње. Био сам одувек, на неки начин, заљубљен у њу. Као нешто нејасно, то осећање ме вребало и опчињавало; заскочило би ме изненада и одвукло у ноћ, моје омиљено доба дана. Имао сам лудачку потребу да моју филмску јунакињу обучем у ту заљубљеност и у физички изглед Ахматове. Знам, неке жене нису за кроћење. Потребно им је да нађу неког, подједнако дивљега, да би јуриле са њим. Ми смо били тај пар. И,

као да ми је Ахматова узвраћала. Осећао сам да је заљубљена у идеју да је моја опсесија.

Ахматова седи у фотељи наспрам мене, надземаљски лепа. Осмехује се као разлог човекове бачености у време. „Тешко ми је, много, стално“, чујем њен величанствени стих, као одзвањајуће срце двојице браће, космоса и човека.

На Рембрантовској црнини неба, првој празнини из које је настао свет и из које се увек изнова покреће, стављам исечену месечеву кришку диње. Не, нећу жеђ представити глиненом шољом. Слике Кока–коле и Мерилин Монро, Ендија Ворхола, померам у леви угао, као симболе жеђи једног, сада већ, потрошеног века. Као симболе потрошачког. Изазивам доброту воде, да исуче свој „гром тишине“. Дотле, у десном углу, ћути мачка, коју сам донео из оближњег контејнера да „оком векова“ сведочи документарност овог удеса. Сцена ће трајати колико и један просечан коитус мумифицираних младића у предвечерје старости. Ох, та њихова тако болна гротескност! Уместо да буду мудри старци, они се понашају као просјаци. Кажем: Ниси способан, а хтео би мој к. . . . да ј. . . . Е, не дам ти га! Фуј.

Сусрет Ахматове, надземаљски лепе, космоса, са плавичастим дрхтајем нежности и мене, са црвеним шалом а ла Модилњани, збива се у поноћ. Слика би се могла назвати рандеву векова испод сата.

– Како си? – питам је.

– Доброоо– чује се јека њеног гласа.

– Зашто се не спустиш са те висине и кажеш одсечно и кратко ?

– Бојим се да не уплашим то добро.

Стављам јој цвет у косу. Како сам кренуо, биће то Ахматова са цветом у коси. Није она заслужила такву асоцијацију. Забога, па ја то улазим опет у зону кича, љубоморан на Модилњанија. Не без разлога. Она постоји на његовом цртежу. Е, мора да постоји и у мом филму. Кад год сам кренуо да то подебљам у себи, на најбољи начин, време се померило унапред и више нисам знао шта ћу мислити о

томе касније. А када је дошло, трчањем сустигнуто касније, нисам могао више да се вратим и урадим све другачије. После јарке јучерашњице, сутра је остало без боје. Како је кренуло, боље на живо да се оперишем; да ми поваде све што не ваља, него да идем код психијатра. Боље јунак, него брука, чујем моју бабу, којој су све леје под конац, а она, као да игра Ламбаду између њих, у нашој башти.

Треба ми разговор, да нађем решење за јуначење које следи. После десет сати седења, занос мог лирског „ја“, излази из кафане. Ноћ се примиче крају; умируће звезде, као Моцартове кугле, топе се у устима нерођеног дана. Јутарњи повратак у реалност доноси одлуку: Самоћу, највећи бол човека, снимићу као левитацију Ахматове, као усамљеност лепоте, која лебди над пустињом света. „Мајке више не треба да рађају. Човек нека живи сам, као Бог“, говори ми Песникиња. „Жена је та, која све продаје. Чак и мушке гаће“, одговарам јој. Продаће и овај мој филм. Овакав приступ захтева образованог гледаоца, или доброг преводиоца, а мени није намера да направим херметичан филм. Морам да идем на емоције, на кожу. Публика мора у овој сцени да види „Болера“ и чује ноћ, или ја нисам успео.

Лајт мотив филма биће Ахматова у левитацији, чврсто сам одлучио. Цео филм треба да изгледа, као кад изађеш из мајчине утробе и сваког минута плачеш. Онај ко не заплаче, нема му хране. Својим плачем захваљујеш, а не знаш да ли је то захвалност или псовка. Саветујем ти да плачеш. Да плачеш по сваку цену. Да би остао жив. Ипак ће бити потребан тумач и због оног образованог гледаоца.

Разматрам како да завршим филм. Пада кишица. Лудак носи прибор за пецање и иде средином паде. Аутомобили га заобилазе, шкрипе кочнице. Он повремено скреће, застаје на самој ивици пута, одакле почиње стрмина, и бацаује удицу. Промиче Ахматова у левитацији, на музичкој кочији генијалног Равеловог „Болера“. Само неколико тактова ове музике могу да поједу све, што се пре и после ње чује. Зато остале сцене неће имати инструменталну

подлогу. Али, тишина неће бити тиха. Повремено ће бити снажна, као погребно звоно.

Не могу да одолим, ипак ће завршна слика бити хипнотична шара, на крилима лептира, који се гости стрвином, и то људетином. У громогласној тишини. Или ће завршна сцена бити мучење десне шаке, да се њена три прста више никада не могу скупити, да би се Србин прекрстио. Али, како год одлучим, Ахматова ће бити у левитацији. И њен величанствени цитат: „Тешко ми је, много, стално“, лебдеће над планетом.

(Одломак из романа *Грађа за роман*)

(На конкурс у Матице српске – Друштво чланова у Црној Гори, рукопис романа „Грађа за роман“ освојио је, једногласном одлуком жирија, прву награду, 15. 06. 2022. године.)

ПРЕВОДИ

Гагик ТИГРАНОВИЧ ДАВТЈАН

Избор из збирке поезије
„ПРЕПИРКА С ЈОВОМ“

ВРЕМЕ

Ужасно споро
неумитно трење...
Времена
жрвањ поново меље
сан наших зрна и плеве,
осиротелих и бездомних;
некад смо их сејали,
надали се расту, и ево
бели прах на наше главе пада
безбрижно сурово –
све што је остало од наде
тако је мало!
С годинама, дошавши к себи,
опет не верујемо времену,
осећајући горчину праха маште.
Да ли то старимо?
Невино питамо.
Боже, Боже мој!
Како смо жестоко равнодушни,
и то је у нама неуништиво –
дан прође а нама је исто!
А с каквим болом пуни се срце,
готово очајањем
када губимо ситнице...
Време не дели
прошло и будуће,
Жрвањ простодушни
све премељава...
Време благосиља путеве будуће.

ПРЕПИРКА С ЈОВОМ

Било, не било,
 прича се
 да је у некој земљи
 живео праведни Јов
 и да је имао
 тако чисту душу
 да никад
 није мислио зло
 ни човеку, ни Богу.
 Чврсто је веровао Јов:
 Творац има толико велико срце
 колико је силно mudar
 колико сија Његов лик.
 Длановима може планине
 да смрви, као ломни пергамент,
 може море да претвори
 у копно под ногама,
 може сунцу да каже «Замри»,
 и оно се неће подићи на хоризонту...
 Један – два – три!
 Од камена поста дрво,
 од дрвета сазда се камен,
 све може Творац
 својим рукама!
 Чак и стадо оваца
 може у ваздух да дигне,
 тихим уздахом, просто!
 Зар да се у то
 сумња?
 Безазлени Јов
 поверова да Свевишњи
 вуче конце неразумног живота.
 Страшно је –
 Одједном чути роптање.
 Шта те, блажени, брине,
 ако Господ може, може све!
 Опрости ми,
 дозволи,
 питао се

не знајући одговор:
зашто, због чега је тако?!
Зар ти није ни на крај памети,
како нам такав бол прориче
који се никада не може избећи.

СУЂЕЊЕ

У старој Хелади
Суђење је било страшно.
Оптужени је морао да слуша пресуду
Стојећи на броду.

О, земљо моја,
Осуди ме како хоћеш,
Али ме поштеди такве казне.

Ако треба
Убоди ме ножем,
Али допусти да останем заслужан земљи,

Јер нема суровије казне
Од тога да не будеш
Заслужан родној земљи...

БЕЗГЛАВИ КОЊАНИК

Бог некоме да лобању,
Некоме главу,
А трећем – ни једно ни друго.
И свако прима богомдани дар
Смирено и покорно...

Дакле,
Не треба се чудити
Ако је коњаник без главе –
Јер је то воља Свевишња...

Господе, помилуј своје синове,

Јер је заиста страшно
 Када кључа утроба ратишта
 И када олуја смрти влада горама и клисурама,
 Када безглави коњаник предводи
 Коњичку чету...

ДРУГА ГРЕШКА АЛПИНИСТЕ

Алпиниста се превари
 двапут у животу...

Први пут,
 добровољно или упркос себи
 бирајући свој занат
 којим ће зарадити
 свој свакидашњи хлеб
 и хлеб своје деце...

А други пут...

Други пут се неће преварити
 ако се није преварио први пут...

ИЗЛАЗ КРОЗ ЗАТВОРЕНА ВРАТА

Безизлазних стања
 Уопште нема,
 Постоји излаз
 Чија су врата отворена
 Али нам то није по вољи...

Побогу, човече – боже,
 Ова затворена врата
 Такође су врата излаза,
 Да бисмо изишли кроз њих
 Морамо мало да мућнемо главом...

КАКО ЈЕ ТЕШКО

Варљиви огањ
Сплетен
Од угаслих лучи зоре
Као глину
Пали врхове.
Тамо, где хоризонт бледи
И немоћ боја растужује око...

Замагљено светло фењера
Леди се на плећима
Као киша,
А ја идем, идем, идем...
По јадним искошеним грбама
Тротоара што ме воде тамо где смо ходали,
По нашим избрисаним траговима...

Боже, како је тешко кидати
Затегнуту мрежу, паучину сумње,
Како је тешко живети с тугом у души,
Прораслој као трава
Кроз градски асфалт,
Како ми је тешко
Ићи бок уз бок с њеним привиђењем –
С њом што дише, чека, жива.

НИСАМ БИО ТВОЈ

Била си моја
А ја нисам био твој:
- Опрости, драга...

Нисам био ни свој...
Чији сам био
Ни то нисам знао

Губећи тебе
За кога сам нашао себе...

Благословен ти губитак,
 Опрости,
 Боље је изгубити, драга,
 Него немати шта изгубити.

БЛАЖЕНСТВО

Прође кроз кичму дрхтај...
 Тело се напрегну
 као струна.
 Било је тако топло,
 тако тешко да дишем,
 као да сам
 ушао у талас и пао на дно.
 И опет у облацима
 по праву грабљиве птице,
 затворивши очи,
 пенио сам...
 Одједном, не знам одакле,
 одмереним и лаким
 летећим кораком
 дође Судбина
 и шапну;
 Освести се, поврати,
 тврђаве су ти под ногама!
 Отворих очи...
 Да ли јабука, да ли дрво познања,
 што је у мени расло потајно,
 додирну моје лице
 тешким гранама.

БОЛ

О, болно је.
 О, болно је кад заиста
 Болно је,
 Али је болније
 Кад уопште нема бола,
 Схваташ ли?

Не схваташ?
Како онда живиш толико година
С мојим болом,
Толико година на граници
Мојих снова, мојих брига,
У сржи мог бића.

Шта ми радиш толико година
Безимених
Без презимена,
Како то годинама
Живиш, а не разумеш
Шта је болно
И то
Кад уопште нема бола...

ПИСМО БЕЗ ПОВРАТНЕ АДРЕСЕ

Септембарска суморна ноћ,
полуснена, уморна...
Њен поглед под тешким капцима –
обећања нејасна...

Ноћ под безименом маском,
без повратне адресе вест.
Све што нас је мучило – нек прође мимо.
Ноћи, твојих питања је безброј!

Над њима двосеклим
ја сâм – а војник нисам,
њих тушта и тма.
Шта ћу – зар да шенем?
Ноћи с разроким очима...

Наћи ћу милион одгонетки
за сваку твоју загонетку,
али оног ко би то дознао,
никада нећу срести.

Превод Љубица Милејић

Гагик Тигранович Давтјан – пјесник, преводилац

Гагик Тигранович Давтјан, рођен је 4. априла 1947. године у селу Давид Бек у јерменској покрајини Сјуник. Још у школи је привукао пажњу Парујра Севака. Писма која је добијао од великог мајстора имала су пресудан утицај на рад младог пјесника.

Дипломирао је на Јереванском политехничком институту. Није радио у својој струци. Био је дописник републичких новина „Совјетска Јерменија“ и „Република Јерменија“, оснивач је и главни уредник регионалних новина „Сјуник“.

Његове прве пјесме објављене су у новинама „Авангарда“ 1967. године. Аутор је дванаест збирки поезије, од којих је десет објављено у иностранству у преводима на грузијски, руски, пољски, француски, бугарски, српски („Препирка с Јовом“, Београд 2020 „Српска књижевна задруга“), мађарски и албански језик: *Монолој* (1980), *Олујно небо* (1983), *Повраћак* (1987), *Сунце и ми* (1988), *Виђење времена* (1989), *Бесконачни њочешак* (2007), *Одворено писмо* (2013), *Номадско срце* (2015), *Бабинов животић*, поема (2015), *Сјазацима душе* (2017), *Као свјетлости и савести* (2017), *Препирка с Јовом* (2020).

Многа његова дјела су укључена у антологије јерменске поезије на енглеском, француском, њемачком, украјинском, грузијском, словачком и српском језику, а преведена су и на кинески, хинди, персијски, грчки, чешки, румунски и казашки језик.

Превођење је саставни дио пјесникове књижевне каријере. Његови преводи су се појавили у преко тридесет збирки класичне и савремене свјетске поезије.

Учествовао је на међународним фестивалима поезије у Кутаисију, Владивостоку, Тбилисију, Београду, Степанакерту, Бидгошћу, Познању, Хангцоуу, Сичангу, Ченгдуу, Синингу, Астани и Халкиди.

Члан је Президијума Јерменског савеза писаца. Члан је Свјетског пјесничког покрета (Movimiento poetas del mundo). Почасни је члан Савеза независних писаца Бугарске. Почасни је члан Савеза писаца Грузије. Амбасадор је грузијске културе и почасни грађанин Капана. Добитник је бројних националних и међународних награда и признања

Делба ВЛАДИМИР МИХАЈЛОВИЧ

ХУАПСКЕ ЦИП ТУРЕ

Из непознатих разлога сјетих се старе абхаске бајке, бисера фолклора – "Џамхух, син јелена". Али, као друго, сама бајка је била популарна у периоду мог дјетињства, а као друго – јелен! А прецизније – као прво јелен! Символ задивљујуће љепоте, савршенства и хармоније облика, ста-са, силовите брзине и нуштрашивости! А зашто је дубоко поштовање према јелену природно?

Замислите свитање у планинама! Потпуна тишина, још се није ни развила ноћна магла, али се већ у даљини могао угледати величанствени планински ланац, а сасвим напоредо, на растојању испружене руке, како се могло учинити, између одлазећих у висину стабала гигантских борова, јасна силуета предивне животиње, као да је извајана рукама талентованог скулптора: поносно постављена глава, у заплетеној круни, уоквиреној чипком гранатих рогова, тијело идеалних пропорција, грациозно танке, али јаке ноге...

Како кажу – уљани рад! Мада и не! Најприје ће бити – провидна скица акварелом, јаким, сигурним и истовремено лаким потезима кичице по већ заборављеном папиру са израженом текстуром ручне израде – "са мрежом од честих трака"!

И у нашем приповиједању јелен ће, као лик обавезно присуствовати.

Ми момчићи у младости смо се нечим одушевљавали. Неко се, на примјер интересовао поезијом, маштао о чистој љубави, обожавао омиљене стихотворце, неко је постајао спортски фан, дајући читавог себе, без остатка.

И тако даље, и томе слично...

А сада ћу полако прећи на личност мога пријатеља из дјетињства – по имену Азамат. Што се тиче његових интересовања, то су се она у суштини, ако не рачунамо

фолклор сводила на једно. Као што смо ми, његови пријатељи тада говорили – Азамат, или, умиљато – Аза, био је опчињен самоходном техником, а конкретно аутомобилима.

Као дванаестогодишњак не само да је виртуозно возио аутомобиле и камионе, већ је и овладао материјалом. Сигуран сам да је тада могао, и уз то са затвореним очима да потпуно демонтира и састави било коју од доступних марки возила, произведених у совјетској аутомобилској индустрији.

Крајем педесетих година у чврстој тканини такозване "гвоздене завјесе" која је ограђивала СССР од спољашњег свијета, на фону смјене власти, одједном су се неочекивано појавиле рупе, отвори кроз које смо ми, совјетски људи за себе отварали огромну васиону, која окружује нашу земљу, а о којој скоро ништа нијесмо знали.

Сјећам се неописивог Азовог усхићења када сам му 1959. године, поклонио живописне фотоалбуме, довезене из Москве са националне изложбе САД, гдје сам имао срећу да будем са родитељима. Ове сјајно издате рекламне проспекте, чудо полиграфије, отварале су врата фантастичне галаксије америчке аутомобилске градње, са задивљујућим кочијама које подсјећају на аутомобиле, а прије свега космичке бродове из далеке будућности.

"Корвета стинг раји", "Импала", "Боневил виста" – ови неуобичајени називи су миловали слух, а очи нијесу престајале да се радују префињеним цвјетним комбинацијама: "Капљице бургундског", "Бразилска кафа са печеним млијеком", "Акварин и поларна бјелина"...

Мислим да је управо тада као предмет маште читавог Азаматовог живота дефинитивно постао аутомобил. Јер, тонући у сан наш пријатељ под јастук није уредно одлагао фотографије лијепих дјевојака, ни копије ручне израде каубојских колтова, као што су чинили поједини наши вршњаци, већ управо ове аутомобилске албуме. Ми становници земље Совјета могли смо само у најсмјелијем маштању или у сну да сањамо о властитим "Фордовима", "Кадилацима", "Шерволетима".

Смијем претпоставити да је Азамат, будући да је био фан и обожавалац савршене творевине – јелена могао

управо да изабере његов лик као лични аутомобилски култ. На крају крајева рукотворна метална антилопа "Импала" такође је у неком смислу јелен: те исте савршене форме и силовита брзина! Што је код животиње то је и код аутомобила.

Вријеме је летјело, судбина је нас раздвојила, пријатеље из дјетињства по градовима и селима. Уопште речено, дошло је до тога да се много, много година нијесам видио са Азаматом.

И ево, некако ступам у родни град, престоницу суверене Републике гдје по путевима са не баш, меко говорећи, квалитетним покривачем возикају аутомобиле, за које је тешко наћи дефиницију: раскошне, уникатне, ријетке, скупе и чак веома скупе, "Мерцедесе"; "Рол-Ројсеве", "Поршее", "Ферари" и тако даље. Баш нека Кнежевина Монако! Одакле сиромашној земљи таква раскош?

Да не усложњавамо! Као прво, аутомобил често довозе из Емирата гдје богати шеици избацују оштећене или кочије којима су већ досадили, или их дају за симболичан новац. А као друго, у Абхазији практично нема увозних царина за аутомобиле.

Сваки прави мушкарац, чак и ако му је замагљено око, хтио или не хтио, окреће поглед пут лијепих жена и на "кул аутомобиле". То се често дешава аутоматски, једноставно очи брже реагују на лијепо, него ли свијест.

Некако се приближавам Драмском позоришту код кога се, по правилу, увијек налази много аутомобила. И између свјетлуцајућих од лака и никла више или мање уобичајених возила видим нешто сасвим фантастично – ниску, очигледно спортску лимузину са скинутим кровом, чији је црвени седеф каросерије боје малине елегантно осјенчен плаво-црном бојом "перја", а коју ја раније нијесам имао прилике да видим, неког космичког дизајна, са хромираним дисковима за точкове, са паоцима у стилу "ретро".

А у близини стоји неки високи, посиједи, исто тако елегантан, као ауто, осмјехујући се чикица са наочарима за сунце.

Зар ми је сада до чикице?

Идем полако, једва вукући ноге, заслијепљен, поблесавио, као мјесечар у правцу космичког брода боје малине. А у главу ми ненадно улази стара бајка о Цамхуку, сину јелена.

Па ево њега, љепотана! Муњевит, поносан, храбар! Јелен!

Истина, сувише јарка боја и унеколико китњаст стил "перја" боду очи и наводе на мисао да је ипак слично возило намијењено жени, а најприје ће бити младој дјевојци.

– Вова, – као да издалека допире нечији познати глас. – Зар ти тако поздрављаш старе пријатеље? Са напо­ром схватам да ми питање поставља управо онај денди са фирмираним наочарима који је стајао поред аутомобила који је распалио моју машту.

Копрена се полако скида са мојих очију. Боже, зар је то Азамат? Наш вољени Аза са којим сам током школовања имао прилике да сједим у истој клупи, да заједно бјежимо са часова да би одгледали "свјез" страни филм, да кријући пушимо са муком добијене цигарете. Аза, коме су се могле повјеравати тајне и најскровитије ствари, знајући да је поздан, и да никада неће отворити уста, као партизан на саслушању, ако се нешто деси. И како сам могао да прођем поре њега? Јелен је, наравно, крив, сигурно.

Чврсто се загрлисмо, и дуго, дуго постојасмо ћутећи, не одлучујући се да раставимо руке.

И ево ми већ пријатељ из дјетињства усхићено представља свог новог челичног пријатеља и брата. Јелена. Не, није сасвим тачно! Аутомобил, како се испоставља, назива се "Форд Мустанг". Управо је овај модел био израђен у малој серији и прије него ће допасти у руке арапског "јахача", био је дограђен у смислу дизајна у једној од најбољих компанија за поправке.

– Вова – таквог "перја" више нема ни код ког возила. То је специјални супер пластик у композицији са синтетичким влакном. Он ће чак преживјети експлозију нуклеарног удара, не дај Боже! Шеих се ослободио "Мустанга" када је мало нагњечио врата. Морао сам за њега да испоставим за себе огромну суму, чак и да западнем у дугове. Мада је реална цијена возила за неколико пута већа!

–Па да, помислих. – Како је лијепо, када макар један од мојих пријатеља оствари главни сан читавог живота, управо извукавши добитнички лоз! Погледај како му пламте очи када са усхићењем прича о свом коњу! Са каквом њежношћу мази седефне бочне стране (умало не рекох јелена). Али, на крају крајева и мустанг је исто изванредна творевина која има многе особине које се могу упоредити са јеленом. И његова рукотворна верзија је веома лијепа и полетна! Такве савршене форме плус живо унутрашње нестрпљиво урлање моћног мотора!

Као обично, у јесен сам се налазио у Абхазији тако да смо се ми, пријатељи из дјетињства релативно редовно окупљали за обавезном шољицом кафе "на сухумски начин" у једној од удобних градских кафана.

Била је средина децембра када ми Азамат телефонира.

– Вова, поздрав! Сјутра је четрдесница ујаку нашег друга из разреда Аркадија у Гудуати. Много нас је молио да са тобом будемо. Узећу те у два сата послије подне. Непријатно је да се појављујемо на тужним догађајима са црвеним возилом, па онда, паркираћу се не гледајући мало подаље од куће.

– Наравно Аза, спреман сам да пођем, само једна молба да предуго не останемо пошто сјутра на телевизији имамо двије веома важне и занимљиве фудбалске утакмице! Одаћу почаст, мало ћемо посједети и, назад! Ово није свадба и није банкет! О кеј?!

Зима у Абхазији се не може предвидјети, али је често топла. И тај дан је био сунчан и без вјетра, по осјећају скоро љетњи.

Ја и мој пријатељ не успјесмо ни да попричамо, а "Мустанг" је већ пристигао на потребно мјесто. Зауоставивши аутомобил у улици, ућосмо у двориште приватне куће гдје је живио Аркадиј и попесмо се на први спрат.

Тамо, у великој соби која с звала "сала" били су постављени столови на око шездесет – седамдесет особа. И ако би судили по раскошном сервирању и асортиману јела, тешко би могли рећи да се односи на помен, пошто су баш

помени традиционално скромнији, а четрдесница је сасвим нешто друго и захтјеви према њој се драстично разликују.

На жалост, неки принцип гозбеног надметања, карактеристичног за житеље Кавказа није мимоишао ни Абхазију. "Да се не би обрукали", "Да би сви гости остали задовољни", "А зашто би ми били гори од сусједа" и тко даље.

Такозвано "богатство" постављених столова, обиље јела и пића почели су да оцјењују по шаљиво–смишљеним нечијим категоријама, на примјер, "једносратни" столови, "двосратни", тросратни". Сто у Аркадијевој кући, ако користимо ту терминологију, очито је нагињао "двосратном".

Посдјевши неко вријеме за столом, и чим изговорисмо и послушасмо обавезне здравице (Азамат, разумије се, није пио), замолисмо за дозволу да се удаљимо. Срећом, нико нас није задржавао, само нас је Аркадије испратио до степеништа.

– Ура!

– У пола гласа рекох себи.

– Са Азом ћемо успјети да попијемо кафу, а онда и да одгледамо обје утакмице!

– Већ нас на улици сустиже Даут, Азаматов пријатељ.

– Како схватам, ви идете у Сухум. Хоћете ли ме узети са собом?

Када се "Мустанг" ослободио из уличице, гдје је био паркиран, Даут се неочекивано обрати Азамату: – Не за службу, већ за дружбу! Хајте на пар минута да свратимо код мојих рођака, они су за Нову годину спремили домаће вино. Да свратимо сада, да не би специјално ишли. То је недалеко од села Хуап, пут је нормалан, изгубићемо највише пола сата. Молим вас!

– Извини, Дауте! Хуап је планинско село, али проблем није до пута. Ти се спремаш да идеш код рођака са пријатељима, макар и пословно. Зар ти вјерујеш да ће нас тако једноставно из абхаске породице пустити?

– Да, наравно! Ви не морате излазити из возила. Само на пар тренутака.

– Па, да! Блажен ко вјерује! Скоро у глас се оте нама и Азамату.

Асфалтни покривач стварно се показао као вриједан поштовања и "Мустанг", докопавши се уобичајене слободе, радосно је шиштао гумама, лако, полетно и истовремено елегантно се уклапајући у кривине. За неко вријеме смо по Даутовом упутству скренули са цесте на колски пут. Уваљан, сасвим добар, он је кривудајући одлазио нагоре, тамо гдје су се према небу протезали добро видљиви, моћни планински врхови, покривени искричавим снијегом испод сунчаних зрака. Само ради ових пејзажа вриједјело је овдје бити.

Најзад, дођосмо до малог платоа гдје се на некој удаљености једне од друге налазило неколико типичних абхаских кућа са великим двориштима, са обавезним разгранатим орасима, бунаром и љетном кухињом. Зауостависмо се код најближе капије, пустисмо Даута напоље и почекасмо, одушевљавајући се љепотом која нас окружује.

Сунце се лагано спуштало према хоризонту, брежуљци и најближе планине су се бојиле плавом бојом, ваздух је постајао све прозрачнији и хладнији. И тим љепше су се могли изнад кровова вечерњег села видјети лаки колутови бијелог дима који излазе из цијеви пећи. Идила и ништа више.

Али, авај! Идила се завршила кад се код возила појави наш "путник", са празним рукама, али у пратњи "делегације" од три румене, очито узбуђене жене.

Разумије се, насјели смо на Даутову информацију и умирисмо се, очекујући га у возилу. Ми, два Абхаза, месо од меса свога народа. Па један од најважнијих традиционалних завјета и постулата тајног морално–етичког кодекса филозофије – "Апсуара" баш гласи да је било који гост изасланик Небеса! И осрамоћен је тај који прекрши тај аманет. Притом, ово је у датом случају реално, искрено гостопримство, које има везе са оним што смо горе назвали "надметање у гозби".

Синовац је одлучио да осрамоти читаву Абхазију.

– Отпоче најстарија.–Оставио је госте иза капије, не уводећи их у кућу. Па гдје сте тако нешто видјели? Мога нема код куће, вратиће се, узеће пушку и све ће побити!

Молим вас, не вријеђајте нас, уђите у кућу.

Па, ето, што се и тражило да се докаже! Плакао је мој фудбал. Макар да стигнемо на другу утакмицу. – Помислих када повукох ручицу врата.

И не успјесмо, ми гости да се удобно смјестимо у великој кућној соби за сточићем са часописима, са обавезним воћем, орасима и тардиционалним посланицама од ораха и сока од грожђа, а већ одмјерено потече уобичајена "трака" гостољубивости између куће и кухиње гдје су се спремала јела. У конкретном случају у њој је било запослено шест женских руку. И за трен ока, како се каже, на бијелом столњаку великог стола појавили су се, побуђујући својим мирисима, популарно јело од пасуља и закуска од поврћа са ораховом пастом, свјежа зелен, домаћа туршија и сир. А затим су жене изнијеле врући качамак – абисту која се још увијек пушила.

Даут је морао као представник лозе да на себе преузме улогу старјешине.

– Каква љепота! Таква сјајна аура у овој кући гдје су нас од срца прихватили, са топлином и поштовањем. – Помислих.

– Жао ми је што смо са временом органичени. Још је и добро што код куће нема домаћина, иначе...

И као у древној анегдоти, "у том тренутку одоздо покуцаше"!

Не, нико није куцао. Врата су се нагло отворила и на прагу се појави ... да, да, баш домаћин куће у друштву најстаријег сина и сусједа.

Емоције, сликовито речено лако су се читале на његовом лицу: дивљење, радост и неко узбуђење.

– Есма! – Грозним гласом се он обрати жени која је стајала код врата, а која воде у дубину куће.– Шта се овдје дешава? Имамо госте, а ти си у мом одсуству ријешила да прођеш са двије – три биједне кокошке?! Срамота за моју главу! Зар се код нас ништа крупније од кокошака не може наћи? Узми сина и ухватите неколико ћурки. А ти – настави,

подучавајући сина, – пођи код тече Валика и ујака Раула и реци им да се брзо спремају да дођу код нас!–

И чим моментално изда укућанима инстркције, домаћин куће крену да поздравља госте.

И, кроз извјесно вријеме, гозба се настави у другачијем, вишем и репрезентатвнијем облику. Па и сто, условно речено изађе из границе "једноспратности". Опет укруг кренуше здравице, затим донијеше старински музички гудачки инструмент и зазвучаше старинске абхаске пјесме.

А о каквом фудбалу је у овом тренутку могло бити ријечи?

Спирала вечери се ипак одмотавала по својим законима. За Абхазију је уобичајена ствар када на неочекивани "хлеб–со" позивају све сусједи, нарочито у селима.

За столом је већ сједио позамашан број гостију када одоздо поново покуцаше. Високи, сиједи мушкарац који је ушао са огрнутим на раменима, дугим огртачем од чоје и у црној, топлој капуљачи, пажљиво погледом обухвати собу, сто и оне који су сједјели за њим.

– Мир овом дому! Моје поштовање и добре жеље свима присутним! Али, ја имам питање за домаћина куће. Раћене, умијеш ли ти да примаш госте? А госта као што је познато у нашу кућу шаље сам Свевишњи. Шта, зар на нашем салашу нема нешто озбиљније од кокошака и ћурки? Зар наши уважени гости треба да оду гладни? Краће речено, омладину пошаљи код мене, нека изаберу у обору најбоље јаре.

Приближно за један сат са улице се чу: – Оче, довели смо! Хоћеш ли да погледаш?

– И одмах затим тај глас викну – Отео се, отео, бјежи према планини!!!

Поштено говорећи, обрадовах се! Јареће месо је веома укусно, кувано јаре је јело број један на било ком абхаском столу. Али сада?! Сто пршти од хране. А рећи да су гости сити, значи ништа не рећи!

Значи, судбина је то вече животињи дала шансу да преживи! Ноћ, планине, брзе ноге! Де пођи, покушај да га уловиш! То је супер!

Ох, како нетачно процијених ситуацију. За пола сата јаре је, без обзира на било шта уловљено, а за двадесет минута срећно се кувало, у складу са традиционалним рецептима, у млијеку...

Разумијем да сам читаоца намучио подробностима и детаљима свог приповиједања. Вријеме је да све заокружим. Тим прије, што се све лијепо некада завршава.

Ево и настаде вријеме да се устаје иза стола чији се статус спратности давно повећао до максимума и топлот растајања од наших нових пријатеља.

Али, пошто су прозори у соби били чврсто затворени ролетнама, на улици нас је чекало неочекивано изненађење.

Сјећате се да сам причао о абхаској зими: топла, али се не може предвидјети!

Још и корекциони коефицијент за планине!

Краће речено, када смо ми весели, срећни од искреног гостопримства домаћина, отежали од укусног јела и попијеног вина (Аза није пио) испадали напоље, показало се да увелико пада крупни снијег. И њега је нападало тако много да су и куће, и увалице, а и планине биле покривене густим снијежним покривачем.

И што је најтужније, снијег је практично учинио да се пут не распознаје, а по коме смо се докопали до села.

– Не сјекирајте се! – Лагано, шуцајући изговори Даут. – Тамо, пониже постоји други пут. Он је гори од основног, али је знатно краћи. Па и мени је тамо лакше да се оријентишем, познате су ми све кривине.

– Биједни наш, префињени аристократски жељезни коњ. Каква су искушења задесила твоју судбину. Па ти уопште нијеси прилагођен за планинске цип туре. Али, избора није било. Азамат укључи дуго свјетло плус гријање у салону пусти на највећу температуру и кренусмо у правцу који нам је показао наш "навигатор".

А снијег је стално затрпавао околину и ко би знао шта се скривало испод њега на сеоском, судећи по свему, оштећеном путу.

Краће речено, кад смо са напором прошли пар километара, заглавили смо у дубоком коловозу. Снажни мотор "Мустанга" је бучао, задњи точкови махнито су се вртјели,

али помјерити возило, или напријед или назад, није се могло.

– Треба гурати! – Настављајући да штуца, значајно предложи Даут.

За тренутак и ја и он, као гурачи били смо потпуно од ногу до главе упрскани течним блатом, при чему је жртва, како се испоставило, била узалудна.

Возило се заглавило још дубље, скоро до прагова каросерије.

Требало је видјети изблиједјело лице нашег возача када смо ја и Даут, у запрљаној и мокрој одјећи поново морали да ускачемо назад у салон аутомобила.

"Навигатор" протрља прамен косе и поново значајно изговори – без трактора ништа се не може урадити! Знам ту једног, он има "Белорус". Скокнућу, довешћу га, ако је код куће. То је сасвим близу.–

За пола сата у даљини се доиста чула бука мотора, а затим се видјела и слаба, због снијега, свјетлост фарова.

Тракториста нас сигурно обиђе и постави се испред. Испаде да је он био прилично пијан, што му није сметало, да се активно шали и професионално припрема дизалицу. Добавивши уже са куком за причвршћивање до "Мустанга", тракториста подиђе под браник и неко вријеме се тамо задржа.

– Једва пронађе мјесто гдје треба везивати уже. Тамо је све неуобичајено, чак га је и са светиљком тешко пронаћи. Али, ко се плаши компликованих ситуација? Напријед, пријатељи, на Берлин!–

На Берлин, баш на Берлин!

– Мотор "Белоруса" је заурлао, уже се затеже, дрхтећи, као струна аутомобил се помажући точковима покрену са мјеста, лагано поче да пузи напријед.

– Зар успјесмо?! – Помислих.

И управо, у том тренутку, споља се разлијеже ужасна треска. "Мустанг" се укопа у мјесту као спутан вјештим каубојем, а свјетлост задњих светиљки трактора поче брзо да се удаљава.

Кад се "спасилац" врати, на крају тракторског ужета искрсну бивши шик стакло – пластик, ремек дјело европске

израде, истргнут са свих својих гарантовано поузданих елемената за причвршћивање. А сматрало се да му ништа не може ни нуклеарни удар.

Мислим да се управо те ноћи код Азе појавила нова сиједа коса. Тада га је скоро захватила нека изнемоглост, неко вријеме је престао да сагледава реалност. У сваком случају, никако није одреаговао на предлог да се возило извуче рикверцом, и није се супротстављао.

И прича се скоро тачно поновила, само је сада каро-серија "Мустанга" остала без задњег дијела. Аутомобил смо успјели да ослободимо једино ујутро помоћу другог трактора, неколико цакова шљунка и приближно десетак сељака, наоружаних лопатама и пијуцима.

Из Гудауте позвасмо камион за вучу и тешко рањеног јелена пребацисмо у Сухум. Па и нас успутно, срећом испаде да је шлепер био са дуплом кабином.

Догађај је могао да буде најтежа психолошка траума за Азамата и да би је некако ублажили, објавих међу најбољим пријатељима скупљање новца да би могли да мало излијечимо поносну животињу.

Азамат је дуго одбијао новац, али га на крају крајева узе.

Мени је већ било вријеме да одлетим у Москву. Пред одлазак телефонирах Ази и да не бих сипао со на рану, одустах да са њим причам о аутомобилу, већ се једноставно поздравих и пожељех му успјех.

Вријеме брзо лети и ево поново је у мом џепу карта за авион.

Телефонски позив Азамата постао је, поштено говорећи, као неочекиваност! Наравно, пријатан!

– Знаш, Вова, долијећеш у сриједу. Имам посла у Сочију, срешћу те на аеродрому.–

И ево излазим из аеродромске зграде Сочија. Мајско топло и сунчано јутро. Телефонирам, као и што смо се договорили свом пријатељу из школе.

Буквално за пар тренутака напоредо прикочи "елитни" спортски кабриолет боје "тамно-сиви металик", са скинутим кровом коме браник и дискови точкова сијаху хромом.

А на мјесту возача осмјехујући денди са наочарима за сунце. Каква фантастика! Али дуго се не смије стојати, значи сва питања су унутра. А унутра, пријатељи, већ виђено. Па ентеријер кабриолета је исто такав као код претходног аутомобила, на "Мустангу".

– Зашто на претходном? То и јесте управо онај исти, једини мој пријатељ "Мустанг" кога сам ја често називао јеленом. Када сте ми уручили новац, ја сам мислио да ми судбина пружа нову шансу. Повезао сам се са момцима који раде са резервним дјеловима по читавом свијету. И замисли Вова, они су негдје извукли фабрички комплет браника од "Мустанга", истина од другог модела који је произведен прије пет година, али су се они идеално уклопили. Али данас префарбати аутомобил, уопште није проблем. Ево и одлучих да више никога не збуњујем бившим црвеним седефом!

Да знаш, Вова, ја сам се наравно, опет нервирао, али на крају крајева закључих да је топлина, поштовање и срећа од дружења што нам је судбина подарила у хуапској породици, много драгоцене од мог "Мустанга".

И слава Свевишњем што нам је, нама Абхазима даровао тако добре традиције!

У том тренутку изађосмо на друм који води према граници. И шкрипећи гумама, поново нас је носио јелен, одазивајући се на име "Мустанг", потчињен вољи возача, мог пријатеља из школе Азамата.

ДЕЛБА ВЛАДИМИР МИХАЈЛОВИЧ,

руски и абхазијски прозни писац, пјесник, есејиста, новинар, умјетник и јавна личност.

Члан је руског ПЕН центра, Савеза писаца Русије и Абхазије, Савеза умјетника Абхазије, Међународне Федерације умјетника УНЕСКО.

Добитник је награде *Фазил Искандер* и низа других награда. Живи у Москви.

Превео *Војислав Караџић*.

ЕСЕЈ

ЕСЕЈ

Радоје ГОЛОВИЋ:
Запад или чојство?
Цивилизацијски избор Црне Горе и Србије

Душан КРЦУНОВИЋ:
*Преименовање као псеудоним
насиља (Мизологија 4)*

Будимир ДУБАК:
Распре сјеме посијаше јрко

Миомир-Бели КОВАЧЕВИЋ:
*Француска револуција –
бојоборачки покрет дуој итрајања*

Радомир БАТУРАН:
Мисао и вера Исидоре Секулић

Радоје ГОЛОВИЋ

ЗАПАД ИЛИ ЧОЈСТВО? ЦИВИЛИЗАЦИЈСКИ ИЗБОР ЦРНЕ ГОРЕ И СРБИЈЕ

Савремену духовну ситуацију у Црној Гори и Србији карактерише дубока и опасна криза, деструкција традиционалних вриједности, ауторитета и начина живота тј. промјена цјелокупног погледа на свијет која има за последицу заборав па чак и губитак културне самобитности, духовног и националног идентитета. У покушају да га поново воспоставимо и актуелизујемо његово значење од изузетне је важности да на дубински начин разумијемо и усвојимо идејно наслеђе наших предака јер само у њему можемо пронаћи темеље властитог самоодређења у савременој стварности. Будући да *косовско њредање* суштински припада том наслеђу свако разматрање духовног, културног, историјског и националног идентитета Срба мора узети у обзир његово есенцијално значење. Одустајање од тог неодложног захтјева представља кукавичлук и дезертерство од наше аутентичне традиције и фалсификовање српске историје и менталитета. Та стара, дуга и моћна, косовска традиција на којој почива идентитет и самосвијест српског народа и која више од шест и по вјекова не престаје да духовно и стваралачки надахњује његове најистакнутије представнике није ништа друго до кристализовани и сублимирани израз оног што се може назвати *српска национална идеја*. Све најзначајније личности из духовног, културног, историјског и социјално-политичког живота Србије и Црне Горе били су творци или адепти те велике идеје почев од Светог Саве и светородне лозе Немањића и Петровића, па све до данашњих дана.

Косовски завјет није неки теоријски модел, политички манифест нити пак идеолошко и доктринарно учење. Он извире из скривених дубина народног живота и израз је најдубљег српског културно-историјског бића. Пресудан утицај на његов настанак, идејно формирање и духовно

уобличење имала је православна вјера. За разлику од германске и романске, српска национална идеја (као и руска и њима сличне) почива на идејама хришћанског братства, смирења, праштања и свечовјечанског спасења. Идеја косовске (небеске) Србије која је вјекovima инспирисала српски народ на свим просторима које је он насељавао, никада није доживјела своје историјско оваплоћење али исто тако никада није ни престајала да живи у срцима и умовима његових духовних и политичких вођа, највећих мислилаца, пјесника и писаца. Међутим, чак и тај почетни импулс у формирању српске националне самосвијести није промовисао никакав агресивни и чистокрвни национализам иако су историјске прилике погодиле једном таквом могућем сценарију. Мноштво жестоких и крвавих одбрамбених ратова Србије и Црне Горе са различитим европским народима ипак није оставило трага на формирање њихове заједничке културе, те се може с правом констатовати да је ксенофобија туђа српском националном карактеру. Косовска традиција је положила темеље једног метафизичког и религиозног (хришћанског) разумијевања нације које ће постати парадигматично и обавезујуће за свеколику каснију српску философију нације. Иако је јасно и гласно проговорила о српској националној идеји ипак је косовска традиција била потчињена религиозној идеји. Косовско наслеђе је у православљу и његовим водећим вриједностима братства и смирења видјело највеће призивање српског народа. Због тога се без устезања може рећи да српски национализам попут руског има наднационални и метафизички карактер. Он је лишен шовинистичке ускости и расне, ксенофобичне нетрпељивости која је својствена већини других европских народа. Српски национализам почива на православљу (светосављу) и прожет је духом саборности и слободе. Превидјети ово његово суштинско обиљежје представља свјесно и методско фалсификовање српске историје и грубо изобличење њене духовности. Српски национализам је у својој бити религиозни тј. православни национализам.

Једна од најбитнијих црта наше културе представља вјерност отаџбини. Србија и Црна Гора су се вјекovima успјешно супротстављале разним непријатељима, увећавале

своју славу, учвршћивале државну власт и шириле границе придржавајући се светих правила: „За крст часни и слободу златну”, „За Бога, Краља и Отаџбину”. Без те кохезивне и мотивишуће моћи српске националне идеје тј. без косовског предања живот нашег народа не само да би био лишен узвишеног и духовног смисла већ би и каснији народно-ослободилачки покрети Србије, Црне Горе и Херцеговине против страних освајача и њихово национално уједињење и политичко осамостаље било повијесно отежано или чак немогуће. Стога је Косово Пијемонт српства, срце и душа српског народа, аксиолошки апсолут, алфа и омега његовог духовног, културно-историјског и политичког бивствовања, цивилизацијски избор и духовни оријентир будућег развоја.

Ми се данас као и књаз (цар) Лазар 1389. године налазимо пред историјским цивилизацијским избором: да ли је могуће живјети без вјере у Бога? Чојство или расчовјеченост, слобода или ропство, хришанство или неопаганизам, царство небеско или царство земаљско? Са савременог геополитичког аспекта данашње независно Косово је глобалистички пројекат дезинтеграције српске националног идеје и уништења духовног, културног и политичког бића Србије и Црне Горе све са циљем њиховог насилног интегрисања у један анационални и нехришћански конгломерат народа (свјетска заједница) која треба да се потчини вредносним начелима савремене западне цивилизације предвођене САД-ом („американизација свијета“ - А.С. Панарин) која смисао живота види у егоизму, хиперматеријализму, владавину новца, конзумеризму и хедонизму. Најбољи начин да се ослаби и пороби једна држава и обесмисли смисао живота њеног народа јесте да се уништи његово историјско памћење и неутралише његова култура сјећања. То се остварује тако што се све црте националног карактера једног народа, његове духовне и моралне вриједности прогласе рудиментима примитивне свијести, историјским и цивилизацијским атавизмима или недемократском реликтима прошлости. Држава без историје је исто што и човјек без сјећања. Несвјесност тј. незнање самог себе као безумље, лишеност смисла као бесмисленост, неизрецивост, небиће. Нажалост интелектуално кратковиди, политички неодговорни, диле-

тантски и корумпирани, поводећи се најнижом инстинктима и ропски служећи интересима свјетских центара политичке и војне моћи владајући политички и економски естаблишменти обију држава се не либе отворене националне издаје. На тај начин дешава се феномен којег је већ поменути велики руски философ, неословенофил и сјајни теоретичар савремене свјетске геополитике, Алексеј Панарин кратко и тачно назвао: „Народ без елите“. Подривајући темеље властите културне традиције ти „духовни примати“, који су се вољом случаја дочепали највише власти, предано и ревносно служе интересима „европске демократије и евроатлантских интеграција“ и тако се стварају претпоставке за уништење властите, суверене и установљење колонијалне демократије. Одсуство критички мислеће и патриотски настројене, истинске народне интелигенције у Црној Гори или пак њен једва чујан глас у Србији, само поспјешује тај процес варварске вестернизације. Црногорско политичко признање тзв. државе Косово од стране претходне глобализоване тј. корумпиране политичке елите (ДПС и њихови политички сателити) и његова потврда од стране нове, смушене и идеолошки посрнуле, само су примјери издаје косовског предања и поништавање темеља властите православне културе која почива на њему. На сву срећу Српска Православна Црква и њен вјерујући народ и данас као и у прошлости највећа је брана за очување националних вриједности и косовске традиције и нада да ће их она и у будућности штитити од свих насртаја. Вриједности наше православне националне културе су вјечне и универзалне. Оне у први план истичу спасење душе, вјечни живот и приоритет духовних вриједности. Дакле, постоје несумњиви духовни, религиозно-метафизички разлози због чега социјално-политички начин живота српског човјека треба да се темељи на властитој православно-византијској, светосавској и духовној традицији која скоро 800 година представља доминантни ослонац и чију квинтесенцију представља принцип саборности, принцип којег не познаје духовност и демократија европског Запада. Камо среће да је византијски надахнута немањићка и петровићевска политика јединства и симфоније духовне и секуларне власти остала на снази све до дана

данашњег. Не бисмо имали скоро осмодеценијски духовни вакум у нашој историји и култури и избјегли би смо њену трагедију и профанацију изазвану нечовјечним и атеистичким, тоталитарним идеологијама комунизма и либералне демократије чије последице и данас увелико осјећамо. Све оно што су наши велики светитељи, патријарси, мудре владике и умни и побожни владари вјековима задржавали, најниже инстикте попут варварства, паганизма, расне, нацистичке, егоистичке, геополитичке и сваке друге антиљудске и антибожанске идеологије, све је то сада изашло на површину и показало своје паклено, тиранско и нечовјечно лице. Савремени западни човјек понавља источни гријех. САД предњаче у томе. Може се некажњено користити нуклеарно и биолошко оружје. И бомбардовања других држава, укључујући и нашу бившу заједничку државу СРЈ, оправдана су да би се “заштитила демократија.“ И најновији, бендеровски државни удар и међусобни покољ словена у Украјини и претходни на просторима бивше Југославије може се искористити у геополитичке сврхе. Деградирајућа Европа са једнополним браком, озакоњеним чедоморством (абортус) и самоубиством (еутаназија), хомосексуализмом и са троструким убиством на души (Смрт Бога, човјека и аутора) постала је предворје пакла. Оставши без истинских духовних вриједности, уздигнувши егозам на пиједестал највиших људских вриједности и замијенивши слободу сведозвољеношћу и аморалистичким изговором борбе за људска права Европа и њен трансатлантски татор су се претворили у нови Вавилон. Та антихришћанска западна цивилизација која је створила по ријечима папе Јована Павла II „културу смрти“ и која је „адски отров своје душе и на овај камен избуљувала“ 1999. и 2006. године, не смије бити наш избор, јер у противном, то би била права издаја нашег вишевјековног националног, културно-историјског и духовног идентитета који почива на истинским хришћанским темељима. Наша православна национална култура је најбољи одбрамбени механизам од духовне патологије, ниҳилизма и дефицита или чак одсуства смисла и циља живота човјека савременог западног друштва у ери глобализације. Циљ и смисао нашег живота у савременој цивилизацији треба да буде спа-

сење од зла неприродних и тоталитарних мутација демократије и демократског тоталитаризма који под велом глобализације покушава да уништи све оно до чега нам је највише стало. И егзистенцију и трансценденцију, и личност и културу, слободу и савјест, вјеру и истину, добро и љепоту. Он хоће својим отровима да нам затрује спасоносне и благодатне изворе живог живота, помути радости истинске реалности, стваралаштва и љубави, затре “примјере чојства и јунаштва” и отме из душе и државе Косово и на тај начин да нас претвори у мртве душе његовог лажног хтонског царства симулакрума и илузије виртуелне реалности.

Западу не треба снажна, развијена и независна Србија, Црна Гора и Република Српска а још мање њихово духовно, национално, политичко и државно јединство. Њему оне требају само као национално разједињене и идеолошки супротстављене мале и расцјепкане државице, као јефтина сировинска база и извор јефтине радне снаге, полигон за складиштење штетног индустријског и нуклеарног отпада и дистрибуције ГМП. Сјевероатлантски шовинисти и ксенофоби, међународна финансијска олигархија отворено мрзи и презире Србе, Русе, Бјелорусе, Бугаре и Украјинце. Ове последње су гурнули у братоубилачки рат са Русима а све у циљу очувања њихове прилично уздрмане позиције планетарног хегемона. З апад је свјетски трибунал а Европа крваво судилиште словена. Стога није случајно што је основан Хашки суд за кажњавање непослушних Срба. Против нас и осталих православних Словена води се стара и добро опробана политика *Divide et Impera*, зачета још у раном средњем вијеку, до савршенства развијена од стране министарства спољних послова Аустроугарске и других водећих западноевропских земаља и данас врло уочљива у официјелној политици англосаксонаца и најмоћнијих земаља тзв. Европске Уније. Најбоље и најјефикасније средство за остварење зацртаних циљева је подстицање вјештачких и историјски тестираних анимозитета и конфликта међу самим Словенима различитих религиозних провинијенција (Срба и Хрвата, Пољака и Руса, Пољака и Украјинаца и, коначно – Украјинаца и Руса). Словенски национални и политички сукоби које је Пушкин своједобно називао

интерним, „породичним свађама Словена“ данас су се најалост изродили у кржаве братоубилачке ратове и невиђену међуетничку мржњу које свесрдно подстиче Запад и у директној су служби остварења његових империјалистичких интереса. Преко вазалних, вјештачки инсталираних и корумпираних посткомунистичких политичких елита, инстант влада и невладиних организација подстиче се убрзани процес духовног и политичког распадања и директног мијешања у унутрашње ствари суверених словенских држава. Словенофилство и панславизам који су настали средином 19.вијека као израз и тежња словенских народа за уједињењем и чији су оснивачи и адепти били многи истакнути словенски мислиоци, писци и пјесници (А. Хомјаков, И. Кирјејевски, браћа Аксакови, Ј. Самарин К. Данилевски, Ф. Тјучев, Људевит Гај, Људевит Штур, Т. Масарик, Његош, Штросмајер...) крајем XX и почетком XXI вијека доживио је *de jure* и *de facto* свој историјски крах. Словенство постоји као историјски факат али словенофилство је сахрањено без наде у његово скоро и поновно васкрсење. Предсказања великог руског религиозног филозофа Константина Леонтејева су се најалост обистинила. Одговор на питање зашто је то тако и због чега су се скривене жеље и вишевјековна надања великих словенских умова распршиле као мјехурићи од сапуна он даје у свом чувеном дјелу „Византизам и словенство“. Велика већина Словена, укључујући и дио Јужних Словена одрекла се византизма као своје истинске метафизичке, духовне и историјске традиције и постала проводник вриједности и идеала западне либералне демократије и на тај начин након вишевјековног политичког пала у цивилизацијско ропство Западу. Срби и остали православни балкански народи успјели су да привремено избјегну судбину њихове браће по крви захваљујући турској окупацији која је сачувала неокрњеним принцип византизма у њедрима своје духовне православне националне културе. Међутим, након распада Османског царства и они су, иако у мањој мјери од Западних Словена, потпали под погубни утицај Запада и тиме угрозили византијске основе властите културе. И Србија и Црна Гора почетком XX вијека биле су заражене вирусом западне либералне демократије.

је само у много мањој мјери него данас. Да није било наше Цркве, вјерног народа и великих духовних људи и православно просвјетитеља и ми би смо, попут осталих религиозно асимилованих и менталитетски мутираних словенских народа (Чеха, Пољака, Словака, Хрвата и Словенаца) изгубили свој источнохришћански, византијски духовни код и словенску супстанцу. Иако поприлично пољуљана комунистичким тоталитаризмом српска држава и национална култура успјела је да васкрсне своје традиционалне духовне вриједности које су скоро 1000 година биле духовни оријентир народног живота и чувар нашег цивилизацијског избора. Међутим данас српском културно-историјском, националном и политичком бићу опет пријети нова и још већа и смртоноснија опасност, искушење веће од турског и комунистичког ропства, тоталитаризам неолибералне западне цивилизације која се извргла у цивилизацију зла и насиља, у „дивилизовано варварство“ (Д. Мережковски) које пријети да својим смртоносним токсинима уништи сву нашу историју, националну културу и морално и духовно здравље народа. У овом преломном тренутку за српски народ, потребно је спријечити и у потпуности онемогућити сваки штетан утицај са Запада а то значи заузети спрам њега позицију својеврсног културног и политичког изолационизма какву је својевремено руској држави и власти с правом предлагао већ поменути руски филозоф К. Леонтијев оном чувеном фразом да “Русију треба замрзнути“ за утицаје Запада. Свако оклијевање, дефетизам статуса quo или наивна вјера да ће се Запад сам по себи временом промијенити и преобразити је опасна заблуда и утопија која може имати фаталне последице за нас. Само активним супростављањем злу и насиљу американизованог Запада и апологијом духовних и моралних вриједности православне цивилизације могуће је очување самобитне српске националне културе, друштва и државе. Пред нама су два пута. Први пут је добровољно ропство Западу којег подржавају актуелне политичке елите, невладине организације и квазиинтелигенција. Она подразумијева тотални раскид и неутрализацију традиционалног погледа на свијет и замјену старог система вриједности новим бездуховним, анационалним и

деперсонализованим псеудовриједностима. Једном ријечју ради се о позападњењу и вестернизацији начина живота, мишљења и дјеловања наших људи. Са духовног и религиозног аспекта он означава пад у неопаганизам, понављање првородног гријеха тј. пут у провалију историјског и сваког другог небића. Тај лажни пут секуларизованог и атеистичког хуманизма руски философ и богослов С. Булгаков ће назвати “безбожно обоготворење свијета и човјекобоштво.” Други, спасоносни пут је устанак у одбрану властитог националног достојанства и традиционалног православно-саборног начина живота и снажно оживљавање духа русофилства јер само уз његову помоћ могуће је сачувати стуб и тврђаву истине и културу правде православне цивилизације. Тај духовни двиг и поновни метафизички повратак Русији „нашој далекој мајци“ (Милован Данојлић), чија смо надања неколико пута неоправдано изневјерили и која нам је све то праштала са љубављу како то само мајка зна, треба да буде наш одговор агресивним покушајима глобалистичких центара моћи који желе да нас претворе у нове поданике и јаничаре њиховог мрачног царства зла. Крик вапијућег српства у антихришћанској пустињи може да чује и разумије само Света Русија. Вријеме и историја русофилствују. Сада је дошао тренутак да узвратимо тој љубави ријечју и дјелом и тако испунимо аманет наших славних предака. Уколико то не учинимо не само да нећемо имати “су чим изаћи пред цара Лазара, Милоша, Његоша и друге српске витезове“ него ћемо и за живота бити кажњени. Русија је последња линија одбране истине, правде, слободе и православне вјере те стога русофилство треба да буде наша духовна храна и православни мач у борби против глобалистичког зла које пријети да нас дефинитивно уништи. Хришћанска, духовна, просвијећена и човјечна Европа каква је она била само накратко, у доба Пушкина и Гетеа, Европа апологије знања, вјере и образованости неповратно је нестала. Ујединивши се на идеолошким, тоталитарним, ултрасекуларним и антихришћанским темељима она је опет постала она стара, геноцидна, крсташка, варварска и антиправославна каква је одувijek и била без наде да ће више икад измијенити своју злу ћуд. Вјеровати у њен духовни препород и душевно

оздрављење је велика заблуда. Оно што се данас назива ЕУ је Европа у њеном чистом, дестилованом облику. Варварска, крволочна, пљачкашка, ратнохушкачка, антируска, антитрпска, антицрногорска, антиљудска. Рат у Украјини је и дефинитивно оголио њену варварску и распадајућу душу.

Да је човјек слободно и морално биће тј. биће које може и треба да каже „не“ сваком покушају његовог тоталитарног поробљавања и расчовјечења и да само захваљујући том бунту он јесте човјек у правом смислу те ријечи, подсећа нас Његош у Лучи Микрокозма. Тај категорички императив владике Рада: „Шта је човјек а мора бити човјек“ и данас не престаје да оптерећује нашу свијест и савјест јер то је метафизички апел да будемо оно што би уистину требали бити – „луча микрокозма“ која и у тами свијетли и стално нас подсећа на нашу небеску, косовску, духовну отаџбину. Стога манимо се најзад свих лажних и нечовјечних идеологија којим нас ”Велики Инквизитор“ са Запада жели усрећити. Рецимо гласно и јасно да не желимо да учествујемо у тој великој лажи. Устанимо против те цивилизације зла и насиља и окренимо се руском свијету, “мајчици Русији“ и њеној култури богочовјечанске правде и саборности којој и ми припадамо и којој је посвећена наша химна. Само тако ћемо сачувати аманет Светог Петра Цетињског изречен на самртној постељи свом синовцу и наследнику Петру Другом Петровићу Његошу: “Моли се Богу и држ се Русије!“ који је уједно и завјештање за свеколико српство и његова идеја водиља и данас и у вјековима који долазе. О том “категоричком императиву“ српског народа са истим патосом говориће пар вјекова касније и Николај Велимировић. Ево тих великих и бесмртних ријечи нашег највџег богослова које и данас, скоро читав вијек након што су први пут биле изречене (1932. г. на Дан Светог Равноапостолског кнеза Владимира Руског) не престају да терете нашу свијест и савјест :

„Велики је дуг наш пред Русијом. Може човек бити дужан човеку, може и народ народу. Али дуг којим је Русија обавезала српски народ 1914. г. тако је огроман, да њега не могу вратити ни векови ни покољења. То је дуг љубави, која свезаних очију иде у смрт спасавајући свог ближњег.

Нема веће љубави него ко положи душу своју за другове своје – то су речи Христа.“

И збиља, слобода и државност Србије и Црне Горе више је коштала Русију него нас саме. Крварила је она за нас не само у Првом него и у Другом свјетском рату, али на ту чисту, искрену, праву, мајчинску, жртвену љубав наше комунистичко и посткомунистичко политичко и војно руководство је било неосјетљиво и слијепо. Ти духовни и политички примати и новокомпоновани “европоиди“ и „западоиди“ се не либе отворене издаје земље и добровољног ропства глобалистичком Западу који је концентрисани израз оног што је он одувјек био, геноцидна, пљачкашка, антиправославна, словенофобна, русофобна и србофобна цивилизација зла и насиља. Само наша Црква, богоугодни владари, светородна лоза Петровића и вјерујући народ одолијевали су искушењима и били истински стуб и тврђава русофилства. Дошло је вријеме да тај свети дуг према Русији макар дјелимично и симболички почнемо да враћамо тако што ћемо рећи „не“ лажима и обманама наших анационалних, русофобних и глобалистички корумпираних политичких елита и њихових медија који су због новца, незнања или глупе самовоље продали праћедовску вјеру за бриселску вечеру и који се својски труде да нас одвоје од јединородне руске православне браће. Али узалудни су сви покушаји „блудних Његошевих синова“ и „свештеника секуларизма“ да раздвоје оно што је нераздвојиво. Свету Русију и крштену, образовану и просвијећену Србију и Црну Гору нико и никада неће моћи да раздвоји. Како је говорио један од највећих руских светитеља, Серафим Саровски, не закон овога свијета нити његова историја, него божанска промисао, довешће до јединства словенских православних народа. Са вјером у Бога и у нади да ће се његово пророштво обистинити потрудимо се да свако од нас на свој начин допринесе остварењу тог узвишеног и племенитог циља о којима су говорили сви велики српски и руски умови .

Христос Васкрсе и Србија и Црна Гора Васкрсе!
Никшић, 22 октобра, љета Господњег, 2025.

Душан КРЦУНОВИЋ

ПРЕИМЕНОВАЊЕ КАО ПСЕУДОНИМ НА- СИЉА (МИЗОЛОГИЈА 4)

(Поводом књиге Веселина Матовића, *Школа Лукавоја*, Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори: Подгорица 2025)

ЕСЕЈ

Парадокс мизологије је што у амбијенту одбојности према рационалној аргументацији језик у још већој мјери постаје инструмент политике. О томе на свој начин говори Џорџ Орвел у свом роману *1984.*, а у наше вријеме и Роџер Скрутон, повезујући орвеловски „Newspeak“ са оним што је он назвао „Eurospeak“. Иако је сврха „Newspeak-а“ да заштити идеологију, а „Eurospeak-а“ да заштити привилегије, заједничко им је „одбацивање логике рационалне аргументације“ и стварање осјећаја „узалудности рационалног аргумента“ у условима „тријумфа ријечи над ствари и избјегавања сусрета са стварношћу“, све до спречавања неслагања и расправе.¹ Политичка инструментализација језика вођена је увјерењем да се стварност може промијенити промјеном језика, чији би још радикалнији израз био увјерење да се промјеном самог имена језика може промијенити историјска и културна стварност која је тим језиком именована. Стога би у појмовнику мизологије одредница „преименовање“ била метонимија за насиље.

Именовање неке ствари правим именом први је корак на путу сазнања, како га је још Платон оцртао у свом *Сегмом њисму* гдје је име оно прво у сазнајном поретку: *onoma* („име“) – *logos* („дефиниција“) – *eidolon* („слика“) – *episteme* („појмовно знање“). Четири сазнајна корака у Платоновој епистемологији упућују на архетипску стварност *eidos*-а који је „нешто пето“, али за њих онтолошки нормативно. На почетку „Књиге Постања“ човјек је позван да именује творевину и тако настави божанско дјело стварања

¹ Roger Scruton, *A Political Philosophy: Arguments for Conservatism*, Bloomsbery 2007, поглавље „Newspeak and Eurospeak“.

свијета. Према данској пословици, „почетак мудрости је назвати ствари правим именом“.

Да је преименовање псеудоним за насиље и његову неистину свједочи судбина Његошеве завјетне цркве-капеле на врху Ловћена чије је преименовање у „културно-историјски споменик“ легализовало њено рушење 1972. године; као што је изгласавање „Закона о слободи вјероисповијести“ 2019. године у сврху разбаштињења Српске православне цркве у Црној Гори оправдавано њеним преименовањем у „Цркву Србије“; као што је прогону српског језика и књижевности написаној на том језику и ћириличном писму из црногорског образовног и правног система претходило преименовање главног наставног предмета у „матерњи језик“ 2004. године, а потом и у „црногорски језик“ који је у постреферендумском Уставу Црне Горе постао службени језик.

Управо о преименовању српског језика у Црној Гори и последицама тог чина говори и свједочи у својој најновијој књизи професор Веселин Матовић, из угла дугогодишњег предавача и васпитача, борца за српски језик и аутора, приређивача и уредника. Ово дјело, интригантног наслова *Школа Лукавоја*, сабира есеје о Његошу, Вуку и Доситеју који су позиционирани као увертира у критичке осврте, реаговања и обраћања поводом понижавајућег положаја српског језика у правном и образовном систему Црне Горе и дискриминације више од половине грађана Црне Горе који свој језик именују јединим правим, историјски и научно утемељеним именом српског језика, у складу са његовом „конститутивном улогом у настанку и опстанку историјске Црне Горе“ (*ШЛ*, стр. 42). Овим полемички интонираним дјелом Матовић се, с једне стране, обраћа актуелним носиоцима власти, док, с друге стране, апелује на академско грађанство и јавну свијест подсећањем да се неправедан и неприродан статус српског језика није промијенио ни током „прве петолетке“ од промјене тродеценијског режима под чијом је репресивном влашћу преименован српски језик „на коме је сазријевало и којим је именовано све оно што

јесмо“, како је то својевремено формулисао блаженопочивши митрополит Амфилохије.²

Од тренутка када је вољом бившег аутократског режима српски језик избачен из свог историјски и научно заснованог мјеста у црногорском школском и правном систему, па све до данас, школске учионице су постале мјеста „компромитације наставничког позива“ (*ШЛ*, 60) и дискриминације дјецe говорника српског језика чија се језичка, културна и национална свијест систематски потискује, захваљујући школским програмима и уџбеницима скројеним по идеолошкој мјери „новоцрногорске етнонационалне концепције“ (*ШЛ*, 36; 44-51). Сваки захтјев за преиспитивањем уставног положаја српског језика у циљу регулисања његовог статуса у правном систему и сваки захтјев за пуном афирмацијом српског језика у образовном систему кроз наставне програме и уџбенике – како би се превазишло неodrживо стање његове институционалне дискриминације настале покушајем да се политичким преименовањем језика произведе нова реалност – ризикује да у јавној сфери буде инкриминисан као вербални деликт и жигосан као националистички испад. Име српског језика је и даље проскрибовано у институцијама система и јавној сфери. Иако се говори о индивидуалним људским правима и слободама, бестидно се ћути о кршењу колективних права највеће језичке заједнице у Црној Гори, нарочито се прећуткује и заташкава оглушивање о права 43 одсто школске омладине која у оквиру главног наставног предмета и даље не може да стиче сва неопходна знања о свом српско-језичком културном наслеђу, јер су им наставни програми и уџбеници идеолошки цензурисани.

Управо је један од најдрастичнијих и најфрапантнијих, али и најзначајнијих увида које ова књига износи на видјело и аргументовано брани, веза између идеолошки генерисане језичке смутње и друштвеног стања које је је-

² Митрополит Амфилохије (Радовић), „Српски језик је језик на коме је сазријевало и којим је именовано све оно што јесмо“, у 30. тому изабраних дјела: *У почетку бјеше Слово* (предавања, есеји, бесједе, разговори и саопштења), Цетиње 2010., 283-292.

зичка политика бившег режима произвела. Већина прилога у овој књизи увјерљиво указује и упозорава на далекосежне последице преименовања српског језика, деградирања његовог статуса и обесправљивања његових говорника које се осјећају у правној, друштвено-политичкој, педагошко-психолошкој, образовној, духовној и моралној димензији. Поремећај система вриједности, релативизам и произвољност, морална дезоријентација, потом дубоки социо-политички расколи, раздори и нетрпељивости, засићеност друштвеног амбијента осјећањем страха, несигурности и нетолеранције, стална пријетња од сукоба и конфликтност, као и бројне друге девијације и аномалије које свједоче о друштвеним ломовима и дестабилизацијама, слика је друштвеног стања у коме живимо и које већина грађана, који нису подлегли мизологији, дубоко осјећа. Професор Матовић с правом повезује наведено друштвено стање са деградацијом и институционалним прогоном вишевијековне традиције српског језика и књижевности у Црној Гори. Крајња намјера језичке политике бившег режима била је преотимање српског културног наслеђа његовим преименовањем и насилно намећање једне друге језичке реалности како би се, демонстрацијом дисциплинарне моћи, већинска српскојезичка заједница у Црној Гори свела на мањину, а потом и гетоизовала.

Будући да у јавној свијести српски језик ужива највећи углед и симбол је културног континуитета, слободе и отпора, пројекат мизологије на овдашњи начин доживио је неуспјех. Али, неравноправан статус српског језика и наставак дискриминације српскојезичке већине потврђује да је у Црној Гори и даље на снази оно што је њемачки филозоф Виторио Хесле назвао „позитивизам моћи“, а то значи да се моћ прихвата као нормативни принцип и да се не уважавају ни научни, ни морални, ни историјски критеријуми. Управо због тога, професор Матовић у више наврата упозорава да дискриминаторска Уставна одредба о службеном језику као и одредба Општег закона о имену наставног језика и имену главног наставног предмета за језик и књижевност, још увијек пркосе културно-историјским чињеницама и научној аргументацији, праву и правди, здравом разуму и већинској српскојезичкој културној свијести гра-

ђана у Црној Гори – уз вјерску свијест, јединој историјској константи и кохезивној друштвеној чињеници.

Под претпоставком да нам је логос још увијек заједнички, ова књига је позив на дијалог и њен аутор подсјећа да главну ријеч о рјешењу статуса српског језика не треба да имају политичке странакe које се руководе сопственим калкулацијама, већ водећи научни и културни ауторитети.

Ова књига је намијењена свакоме ко осјећа тежину друштвеног стања изазваног деградирањем српског језика у правном и образовном систему Црне Горе.

Будимир ДУБАК

РАСПРЕ СЈЕМЕ ПОСИЈАШЕ ГРКО

Диобе трају од постања свијета. Оне су централни мотив Његошевог религиозног спјева „Луча микрокозма”. На небу се збило отпадање побуњеног анђела сатане од Бога, против кога је повео рат. Разлог побуне је сатанина жеља за „самодержавијем”.

Бог каже:

„Мисли са мном владу дијелити,
дијелити свемогућство са мном,
после скупа миротворци да смо”.

Ријеч је о неисторијској, митолошкој и метафизичкој подјели на принципе добра и зла, твораштва и разградње, љубави и мржње.

О једној другој подјели, историјској и земаљској, Његош пише у „Горском вијенцу”. Позорница на којој се одвија та драма је Црна Гора, на свршетку XVIII вијека. Води се рат између супротстављених народа и вјера. Тачније, против ислама, који владика Данило назива „кугом људском”, која је „отров адске своје душе / и на овај камен избљувала”.

Трагичну димензију томе рату даје чињеница да је отров, избљуван на овом камену, захватио душе истокрвне браће, доводећи их до дубоких и непремостивих подјела.

Владика Данило тог тровача назива „демонским месијом”, који поче „лажне вјере пружат посланице”. То је разлог за владичин најдубљи страх:

„Не бојим се од вражјега ката,
нека га је ка на гори листа,
но се бојим од зла домаћега”.

Разлози наших подјела налазе се у даљој прошлости.
О томе пјева Коло:

„Великаши, проклете им душе,
на комате раздробиле царство,
српске силе грдно сатријеше;
великаши, траг им се утро,
распре сјеме посијаше грко,
те с њим племе српско отроваше”

Суштински узрок наше несреће је ренегатство, због којег на потомке пада клетва родитељска:

„Прокле Мара свог сина Станишу.
СТИЖЕ ЋЕЦУ РОДИТЕЉСКА КЛЕТВА!
Станиша је образ оцрнио,
Похулио на вјеру Христову”

Дакле, није ријеч о издаји на ратном попришту, гдје страх од смрти може да укаља образ и част пред народом, већ је ријеч о највећој издаји: издаји самога Исуса Христа!

Индивидуална посрнућа и падови ипак не одређују судбину колектива. У том духу и Коло пјева:

„О гнијездо јуначке слободе,
често ли те бог надгледа оком”.

Стога се и владика Данило обраћа Богу:

„Проведри ми више Горе Црне,
уклон од ње муње и громове
и смућени облак градоносни!”

Ловћенски Тајновидац је проницао у метафизичке коријене подјела, пренесених с неба на земљу, у конкретну историјску стварност Црне Горе. Али, његова виђења се ни су ограничавала на прошлост, већ су обухватала садашњост и будућност. Тумачио је своје вријеме заглаван у историјска збитија минулих вјекова, једнако као што је прозирао да ће се у временима која долазе после њега збити оно што бити не може. Прошли, XX вијек, ову је Његошеву лозинку, која је најавила долазак немогућег, учинио реалном.

Како то може само да удеси „случај комедијант”, који се, парадоксом историје, током једног вијека, преобратио у „случај трагедијант”, у Црној Гори се збива процес, какав није познат ни у једном народу. Као да се у овој „ери страшної” обистинило пророчанство игумана Стефана:

„Вам предстоји преужасна борба,
племе ви се све одрекло себе
те црноте работа Мамону; ”

Земља у којој је рођен, у Рибници (данашњој Подгорици) 1114. године родоначелник светородне лозе Немањића, велики жупан Немања (Свети Симеон Мироточиви), тјелесни отац и духовно чедо свог најмлађег сина Растка (Светога Саве), готово 900 година касније бива опсједнута „духом самопорицања”, како ту појаву у Срба назива Мило Ломпар. Кад је ријеч о Црној Гори, ово самозатирање најсажетије дефинише синтагма Ивана Негришорца „истрага предака”. Ријеч је, заиста, о својеврсном лапоту упокојених предака! Негришорац каже: „Овакав облик аутошовинизма и аутодеструктивног порицања неких Црногораца у односу на целину народа из којег су потекли, остаће велика, чак највећа загонетка не само за садашње време него и за многа времена која ће тек доћи”.

Ми бисмо означили рушење Његошеве капеле 1916. године као почетак рата против српског националног бића Црне Горе, у XX вијеку. Срушен је гроб највећег српског pjesника. Аустројске окупационе власти су забраниле српски језик и ћирилицу.

Из ове историјске перспективе посматрано, то је било краткотрајно и сурово насиље туђина над српским народом у Црној Гори, кроз рушење и прогон његових највећих симбола. Циљ је био исцјепљење Црногораца из цјелине српског националног корпуса.

Умјесто да ослобођење, која је донијела побједничка српска војска 1918. године, и уједињење Јужних Словена у једну државу, буде праћено настављањем интегрисања српског националног, духовног и културног простора, отворили су се процеси даљих дезинтеграција. Национални и кул-

турни интегрализам српског народа, и у првој и у другој Југославији, био је потиснут у корист вјештачког, тзв. југословенског интегрализма.

После Другог свјетског рата су комунисти октроисали црногорску нацију, као аутохтони етнос, који нема ничег заједничког са Србима. Тако је почело „све што је српско да се своди на србијанско” (Мило Ломпар). Прије свега је Његош ретроактивно уписан у националног Црногорца.

Знали су комунисти да се то исцјепљење Његоша из српског националије могло до краја извести без поновног рушења Цркве Светог Петра Цетињског на Ловћену. Ваљало се радикално обрачунати са православљем у Црној Гори, тако што ће се умјесто завјетне цркве подићи пагански маузолеј. Тиме су крсног обиљежја истовремено лишени Свети Петар Цетињски и његов синовац, Ловћенски Тајновидац Петар II. Најзад је империјални сан цара Фрања Јосифа остварио његов каплар Броз.

Сепаратисти ни тим нису били сасвим задовољни. Историјску шансу за преметање „нарцизма малих разлика” у потпуну етничку несродност са Србима, тј. самобитност, црногорски суверенисти су видјели у распаду Брозове Југославије.

Метаморфозу поменутог нарцизма у специфично црногорски нацизам нарочито симболизује случај Секуле Дрљевића. Његово конвертитство, од великог Србина до патолошког србомрца, представља модел који је доживио кулминацију у Црној Гори наших дана.

Идеологија овог Павлићевог доглавника, који је 12. јула 1941. године, на Цетињу, на тзв. Петровданској скупштини прогласио независну, нацифашистичку Црну Гору, рехабилитована је проглашењем независне Црне Горе 2006. године.

Аутошовинизам, оличен у стиху „племе ви се све одрекло себе”, нарочито је усмјерен на област историје и културе. Историја се кривотвори, а култура присваја, или вјештачки ствара, кроз државно фаворизовање лажних вриједности. Тај процес је био у знаку жалосних гротески, оптуживања и ругања Његошу, попут његовог проглашења за

геноцидног писца и превођења „Горског вијенца” на тзв. црногорски.

Тенденција истовременог порицања и присвајања ендемски је облик дукљанске политике и аутокултуроцида, у коме је култура само пуко оруђе негације српског националног бића Црне Горе.

Такав радикални ниҳилизам изазвао је мирни устанак народа у одбрану свог идентитета и постојања, оличен у литијама. Тај у свијету непознати облик отпора „до Христове побједe”, како је говорио блаженочивши митрополит Амфилохије, резултирао је политичким тираноубиством, на парламентарним изборима 30. августа 2020. године.

Све је то личило на Обрадов сан из „Горског вијенца”, који каже:

„Крст засија ка на гори сунце
и сав народ на ноге устаде,
часноме се крсту поклонише”.

Обистиниле су се ријечи Ловћенског Тајновидца. Испуњен је његов императив, формулисан у стиховима:

„ал тирјанству стати ногом за врат,
довести га к познанију права
то је људска дужност најсветија”

Али, не може бити истинског ослобођења, искупљења и скидања проклетства са Црне Горе док овај народ не испуни Његошев аманет, који је на умрлом часу оставио: „Проклети били ако ме не сахраните у оној цркви коју сам овдје саградио”. С том неиспуњеном жељом је и митрополит Амфилохије напустио овај свијет. Поручио је с болесничке постеље да је дужност скидање проклетства са Црне Горе: „Да се исцијелимо од тог духа, који је завладао од времена окупације аустроугарске. Да се исцијелимо од тога духа, да би се зацарио овдје онај Божији Дух, дух слободе, дух Христовог васкрсења!”

Тада ће доћи и до помирења међу нама.

Миомир-Бели КОВАЧЕВИЋ

ФРАНЦУСКА РЕВОЛУЦИЈА – БОГОБОРАЧКИ ПОКРЕТ ДУГОГ ТРАЈАЊА

ЕСЕЈ

Када је римски цар Константин 313. године, озваничио хришћанску вјеру, црква је цара прогласила „рано-апостолним владаром“. Приклонивши се Царству Божијем, држава је изгубила пагански карактер, престала да буде „звијер“. Увођењем личности цара у духовни живот Цркве, у својству харизматика, заокружен је принцип неразушивог јединства владара и епископа.

Након раскола 1054. године, православни монаси, уматичени у истинској вјери, дјеловали су на ползу васељенске цркве, себе представљали симболом владања крстом, градитељима Царства Божијег. За разлику од духовне хармоније на истоку, друштво западне Европе „вјековало“ је у драматичном обрачуну око световног престола између монарха и папа, центропапизма и цезаропапизма, „мача“ владара против „мача“ папа. Протестантски индивидуализам вјере значајно је нарушио интегритет западно-хришћанске цркве, али, временом, католичка вјера ће се затварати у љуштуру папског апсолутизма, биће „храћена“ илузијом о „непогрешивости папе“ и државотворном амбицијом римских поглавара. Без обзира на идеолошко-политичка трвења и неспоразуме, до половине 18. вијека, није нарушавана структура крштеног времена, јер Бог је био у темељу сваке власти.

Франсоа Волтер, филозоф и књижевник, користећи се софистичким принципом „човјек је мјера свих свари“ преко књижевног гласника Кандида, поручује свијету „треба узгајати сопствену личност и самосвијест“. Ставом о самобитности човјекове личности, Волтеров Кандит се уклипио у духовну вертикалу и располутио предодређену хармонију између Бога и човјека. Половином

XVIII вијека Жан Жак Русо и енциклопедисти промовисали су идеју о „сувереном народу“, са недвосмисленом амбицијом да се народ (нација) дивинизује.

Блаженопочивши Митрополит Амфилохије с разлогом закључује да је суверени народ требало да надомјести крстоносну хоризонталу да постане равнотежа између „вјере и Бога и народног живљења“.

У мају 1789. године, у Паризу, покренут је замајац деконструкције крштеног времена, против духовног поретка хришћанског идентитета и миропомазаног монарха Луја XVI. Револуција је вријеме доминације механизованог разума, персонализованог терора, гиљотине. Књижевни дискурс Борислава Пекића објашњава суштину револуционарног времена „од присности идеолошке магле и гвожђа остала је неразумна секира“ симбол владања градом. Погубљење миропомазаног монарха је у симболичком смислу означило почетак крварења крстоносног времена. Дионисијевска опијеност крвљу политичких противника умножавала је злочин против човјечности. Дантон, један од вођа револуције, персонификација терора, поручивао је супарницима Робеспјеру и Сен-Жисту, Кутону неизбјежно виђење у подножју гиљотине. „Народ ће на комаде растргнути моје непријатеље“, узвикнуо је Дантон. Хроничари биљеже да се вођи јакобинаца, адвокату М. Робеспјеру „свецу“ револуције, одбљесак крвавог дана јављао у сну.

У данима перманентног терора и легализованог принципа револуционарног суда, све пресуде осим смртне биле су неподношљива илузија. Статистика биљежи застрашујући резултат страдања, дневни оброци „смрти“ износили су и до шездесет живота. За двије године терора страдало је на десетине хиљада људи, много више него у вјековима француског ројализма.

Рефлекс револуционарних дешавања видљив је у дјелу највећег њемачког пјесника В. Гетеа. Његовог антихероја Фауста прогони самосвијест о Богу. „Човек би боље живео да му Бог небеског сјаја одблесак није дао“, јадикује Фауст над егзистенцијалним смислом човјека.

Изгубивши „земно мјесто на сјајном небу“ бесмртност душе, Фауст у загрљају са Мефистофелом зида тврђаву ниҳилизма на земљи. Занимљив је финални дијалог у Гетеовом дјелу: Фауст је децидиран у ставу „млати и мити, прети и туци“, обраћа се Мефистофелу и пита „колико је продужен ров“? „Није реч о рову, него о гробу“ одговара Мефистофел. Гетеов антихерој Фауст је, у књижевном контексту, први Европљанин без хришћанског идентитета, али и секуларно биће, изданак револуционарног времена.

Управо су атеистички рационализам и револуционарни ниҳилизам на бруталан начин прекинули везу с Богом, вишим начелом људске личности. Вођени богоборачком амбицијом рационализам и револуција су обезличили не само човјека, већ и земно вријеме.

Грађанин, секуларно биће је разбожен човјек коме слабашна духовна, етичка и психичка конституција одређује правац, секуларно биће које више од два вијека битише у наметнутој неслободи идеологије и политике. Богослов Јован Мајендорф тврди само је „обожен човјек“ личност.

У српском друштву, међу ученим људима, у другој половини XVIII вијека, запатила се идеологија српског просвештенија. Идеја просветитељства није аутентичан израз, народног мишљења и пјевања, нити исходи из духовног бића народа српског. Ваља знати, Доситеј Обрадовић је појам просветитељство преузео из њемачког језика, а идеолошки контекст усагласио са теоријом сензуалистичке спознаје, филозофа Џона Лока. Доситеј, на емпиријском темељу „ништа нема у разуму, а да претходно није било у искуству“, гради архитектуру безбожништва: нема „урођених идеја“, „младост родитеље, прије но Бога спознаје“.

Атеистичко наумљеније Доситеја негира идеју Бога, свијести о Богу, потире Више, Божије начело, највиши духовни и етички принцип, деконструише крстоносну

структуру личности. У дјелу „Савјети здравог разума“, Доситеј казује „разумом својим може се ползовати vsјаки човек здравог разума“. Рационализам, рукавац атеизма, видљив је у Доситејевој перцепцији „здравог разума“. Категорија здравог разума код Доситеја има онтолошко значење, биће које одређује човјека. Учени људи, њихове мисли на „ползу целог народа и језика ишту“ је идеја грађанског рационалног контекста. Наука, по мишљењу Доситеја је „Божји дар“, „небесни свет“ просветитељства, у ствари је бесловесна алузија, јер просјечна висина мисли, одговара просјечној висини тијела, просветитеља понаособ.

Гаврило Венцловић, свештеник и пјесник, у барконим бесједама казује, народни језик треба да послужи бољем разумијевању црквених проповиједи, треба да служи просвештенију народа и „цвету ученија“. Доситеј у дјелу „Живот и прикљученија“ каже: „Прост језик ће обикнути народ да мисли и расуђује о врху сваке ствари“. Он одбацује старински језик, који је „туђ, матери и сестрама“, себе промовише у првог писца против цркве и црквеног језика.

Дух просветитељства народа српског развијао се у окриљу просвећеног апсолутизма, царице Марије Терезије и наследника Јосифа II. Српски народ у монархији се упорно борио за политичку, школску и црквену аутономију и константно трпио притисак унијаћења.

Цар Јосиф II обзнанио је низ закона против српског народа и цркве: Закон о смањењу броја српских манастира, Закон о смањеном броју црквених празника, Закон против нижег и средњег школства, са намјером да дерусификују школски систем. Царске реформе су подијелиле српско учено друштво, на противнике реформи и јозефинисте, присталице цара Јосифа II.

Учени Србин, Доситеј Обрадовић, присталица јозефинизма, „Писмо љубезном Харалампију“, слави просвећени апсолутизам и монарха. „Јосиф Втори мили владитељу, сунце света и благодјетелу“. Просвештеније, је пригрлио Захарије Орфелин заљубљеник који слави „у-

чени вијек“, „Благо садашњем људском роду“ и захтијева да се књиге пишу на народном језику, да црквени судови буду подређени световној царској власти.

У „Представци“, упућеној царици Марији Терезији, Орфелин критикује српско друштво, посебно, српско свештенство због злоупотреба црквеног богослужења.

Симон Пишчевић је у световним писанијама нападао, Српску православну цркву због монашког живота, због „просјачења“ свештенства по Русији. Он је сагласан са ставом да се „разуму“ осигура арбитража у вјерским питањима.

Ваља знати, Доситеј Обрадовић атеистички дискурс просветитељства окончава ријечима: „Ми храмове и олтаре градимо, звонаре високе до небеса, у њима стављамо мања звона разних великаша која ничему не служе, да се народу навешћује време молитви, зашто би и једно велико звоно било довољно, не постоји никакво злато за подизање школа и учитеља“, „Књиге, браћо књиге, а не звона и прапорце“.

Доситеј Обрадовић је дошао у Србију са бременом богоборства, у епско доба, кад је српски народ, пролазио кроз најуже тјеснаце историјског времена, архетипским подвигом и жртвом. Учаурени „осињаци“ Доситејевог богоборства „поклон“ Великој школи, убрзано се размножавају по институцијама српског ученог друштва нарушавајући „еванђеоско осећање света“ које је вјековима његовано у име Сина и Оца, Светог Саве и Светог Симеона Мироточивог.

У сјенци парадокса времена, у херојском добу устаника изњедрени су једночулни Срби, народ просвештенија и нада европског рационализма. Атеистички контекст просветитељства, разлучиће човјека од Богочовјека, грађанина од вјерујућег народа.

Нажалост, српска национална свијест, још увијек, не препознаје „чемерне мрље“ своје историје.

Радомир БАТУРАН

МИСАО И ВЕРА ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ

Одувек ме интересовао однос наших индивидуалних способности и културне традиције. Дубоко сам уздахнуо када сам, далеких седамдесетих прошлог века, чуо на студијама књижевности, из уста професора Светозара Петровића, мисао енглеског песника и есејисте Томаса Елиота да смо ”онолико велики колико је у нама мртвих великих”. Одмах сам после предавања потражио на нашем семинару ту књигу и испреписивао на цедуљицама скоро цео његов знаменити есеј ”Традиција и индивидуални таленат”. У њему Елиот расправља о креативном односу уметничке књижевне традиције и талента нашег појединачног, баш у смислу ”светлих гробова” нашег Чика-Јове Змаја. И та ме мисао никада није напустила. Увек је актуелизујем и потврђујем феноменима несклада са традицијом појединца и читавих слојева народа у коме живим.

Повод за актуелизовање овог феномена управо је сопствено преиспитивање после реакција читалаца и уредника на моје чланке о српском језику и писму, објављених у ”Православљу”, ”Гласнику”, ”Слову”, ”Канадском Србобрану” и на сајту ”Видовдан”. Трагао сам шта су у последња два века мислили, веровали и говорили, како су се односили према српској традицији доказано талентовани и европски образовани Срби, истовремено национално свесни и светски оријентисани. У овом чланку биће речи о Исидори Секулић и њеном односу према српској традицији.

Читајући поново Исидорине записе и запажања из личног живота непрестано су ми пресецале свест, трепериле и лелујале ми пред очима наше савремене недоследности, алогичности, самообмане вечитих слугарења,

прво Византији, па Османлијама, па Хазбурговцима, па "евро-атланским асоцијацијама", са мирисом, ритмом и звуком читаве скале интелектуаног непоштења. Мисао и Вера Исидоре Секулић уједно су и метафизичко и сувише стварно огледало пред којим стојимо у свим временима од њеног најранијег до нашег најсавременијег. За ову прилику сконцентрисаћу се на четири феномена нашег одражавања у њеном делу. Први је вера у Бога; други, вера у народ; трећи, вера у језик и писмо тог народа; четврти, женска права и феминизам. Сва четири наведена феномена Исидора је експлицитно исказала у својим записима и разговорима за новине, а у њеним *Сабранм делима*, која су објавили *Јуџославијајублик* и *Вук Караџић* 1985., они су обједињени у трећој књизи, под називом *Зайиси / Зайиси о мом народу*, коју је приредио Живорад Стојковић. Исидорине интервјуе изабрао је Љубисав Андрић и приредио за издаваче *БИГЗ* и *СКЗ* који су их објавили у књизи *Ајосћол самоће* 1998. године.

Мало ћу коментарисати, а пуно цитирати и вама препустити да размишљате и закључујете. Исидора Секулић била је и остала истакнут српски писац, европске културе и образовања, а национално свесна и доследна. Била је и искрен, до краја предан и молитвен човек у вери Христовој, онако и онолико колико су то били прави хришћански верници, били они сељаци или мислиоци. Ево њеног размишљања на ту тему:

Молитва у Топчидерској цркви

Боже, ѿмози ми и данас. Као река сам, Госјоде, кроз коју је ѿрошао вихор с ударцима и срибама, с рукама и мейлама. Сва је вода ѿокривена мушном ѿеном, све се са дна дијло, с ѿеном се ваља оно ишћо иначе лежи дубоко на дну реке. По мени шћо, Госјоде, јури мушћа ѿена! и у ѿени цело моје дно! И ево нишћиа нећу да сакријем од људи, ако ко хоће да засћане и ѿоїлега шћалої. А од Тебе, Боже, нишћиа и не моју сакришћи. И нисам скривала. Ти си слушћиао вреле исћовесћии, и Ти си ми ушћешно ѿоворио: да земља није небо. Шћио бих желела сада, шћо је да се дно не врашћи на дно. Можеш ли ми шћу ѿомоћи, Госјоде? Али куда и како да

склоним оно што примих, бех, познах, чврсто научих, зрелих, чега се сећам, што не могу заборавити! Талој мој сам ја, Господе! И кад јена искажи, талој ће се ојети ступити у мене. До смрти ја морам носити. Као река је човек: без дна и муља не постоји? ... Господе, учини да вихори понекад брже мину. Ухватиј ветар, прекри небо нејомичним облацима, дај ноћ мирну и дују, да се одморим. Боже мој!

(Зайиси / Зайиси о мом народу, стп.57)

Бденије у Манастиру Раковица

Једно од оних једва дочеканих пролећних предвечерја. Повукло нас је нешто на друм, ја даље и даље, по мршавој прави београдске околине, кроз зеленкасту сумрачну априла, док се не нађосмо пред дводелним улазом и кулом манастира Раковице (...)

Сназисмо на једном зиду низ правилно уоквирених златно црвених мрља: прозори цркве осветљени. А у сусрећ нам долазаше јек јојања. Враћа широм отворена. На самом прагу стоји дубоки мирис жеженог воска и млако дисање кандила. А унутра се јасно виде само лица, лица ћака монашке школе, калуђера, и сељака из околине. Као на чувеним италијанским сликама духовних концерата: сви имају увијене вратове, широко и зането укрше очи; заборав свети им је на челима; уста као трубе отворена и окрула, и само поју и брује, душом и телом.

А јојање је било као и јојци. Појци, тврда, копчања, неправилна лица наше сиротиње, наших сељака и убожара. А песма, југ и бруј светиње. Не песма научена и за ноше прикована, него изворно певање оних којима је за час један дан осећање празника, оно класно религиозној узбуђења, када најпростији човек може, за часак, мислити о свом животију не само као човек.

(...) Ти људи, за тренутак, свели су своја бића на чисто религиозну вредност. Религиозна вредност у човеку! Како је мало оних који је познају, познају дубоко и довољно! Цео један свет још не зна шта ће човек у цркви! Не зна шта је то: оставити улицу, скинути шешир, певају под сводом под којим се увек пева, живима и мртвима, срећнима и несрећнима. Не зна да се у цркви стоји међу људима

као међу рођенима, и држи у једној руци књиџа Божја, а у другој књиџа њесникова, и наизменице чита Еванђеље по Матеју и Јовану и Маслинова јора по Вињију и Томисону. Не зна да је црква једини, крајки и пролазни њрен сливене заједнице Боја, њесника и човека: оноја који је живоџа створитишељ, оноја који је живоџа објавитишељ, оноја који је Боју циљ и њеснику љубав.

(...) Човек, који њуђ и њеџросвећен уђе у џаково духовно чекање, не осети њонекад њиџиџа. А осети, друџи њуџи, силу и леџоџу релиџиозноџ усамљења, и крене џада у њему њознаџ бол, бол од нечеџ џроџуџиџеноџ и неманоџ. Пожали човек џиџо он, џако давно, можда никада њије релиџиозно бдио, њије њевао њоџиџо је џреџходно јео њосџи и џрискривао уз њеџа сузу чистџиџиџу. Приџисне џереџ од џе, и од мноџих друџих њеџоџрављивосџи и њенакнадивосџи.

(...) Десеџ јодина живоџа морамо заборавити да бисмо моџи биџи срећни један џренуџак.

(...) У Раковиџи манаџиџу, џако видесмо себе у себи. ... То је велика моћ релиџије у човеку, њад сваким знањем и мудроџиџу. Наука и мудросџи џроџведаџу оџраничења, џумаче оџраничењем, блаже и џеџе оџраничењем. А релиџија одриче оџраничења, одриче их свуда, у њосџизавању и имању, у резџнаџиџи и немању. Као џиџо сан у човеку може да џродужи ма коју мисао, релиџиозносџи у човеку може да џродужи сва сџања, џа и сџање њеоџраничених моћи. Ти мали њослуџници манаџиџирски, џи сељаци, исџразнили се еџо од свеџа земаљскоџ као црквени сасуди, њичеџа се не боје, њиџиџа не желе, исџовейџовали се са њобожном њесмом као бесџелесни хор духова. (...)

...оџиџало је од њих њејако оџраничење живоџа. (...) А заџим је доџао, у свакоџ њојединоџ, мирни мир релиџиозноџ достџојансџива. Мирно њеџоколебиво знање да њему њиџиџа не џреба. ... Помакли се људи само за глаку једну од џаџиџина и слабосџи, и њиком њиџиџа њије џребало! И да је џео свеџи џу био, џолом свеџи не би њиџиџа џребало....

(Заџиси / Заџиси о мом народу, сџр. 61-66)

И моја питања, рекох, а ваша размишљања и закључивања. Често срећемо овде у Торонту Србе-Југословене

који кажу за себе да су атеисти (Да и не говоримо о Југословенима у наследничким државама Титове Југославије. Тамо су читаве партије атеиста – југословенских и европских!). Када се у разговору са њима дотакнемо Исидоре Секулић, Михаила Пупина или Николе Тесле, они преузимају реч, уздишу и говоре задивљено о њима, а са висине, скоро с презрењем говоре о нашој религиозности. Значи и о Исидориној, Пупиновој и Теслиној! Има ли у томе логике, интелектуалног поштења и склада?

Док се данас у Србији иронично и поспрдно говори о народу, нацији, патриотизму, традиционализму, народњачким групама и странкама, отаџбини и држави, чујмо шта је о томе говорила и писала прва Српкиња, с европским образовањем и културом:

Монографија о Београду

...Када је брија о држави мала и лака, не ваљају њосла. Кад држава нема великих задатака, не ваљу њосла. А кад ваљају њосла живој не може бити уживање. Државу као суштинску своју носи у себи, и себе у држави, сваки српски сељак... Држава се у Србији развијала најоредо са националним осећањем...

(Зайиси / Зайиси о мом народу, сџр. 26-27)

Шумановић / Војводина – Србија 1912-1914.

Задатак, да човек њамеђу, рукама, срцем, делом и живојом створи нешто од чега ће остати мала искрица енергије од које живи цео народ, цела држава, цело људство...

(Зайиси / Зайиси о мом народу, сџр243)

"...Молим, њосјодине грађи, њу њре неки дан је Миџра (Миџровић) рекла да су нације њреживеле и да је њиџање дана стварања јединствене јујословенске нације. То су њлујоси, наравно, декрејом се нације не моју њосстављати ниџи укидати, али њако се сада мисли..."

(Ајосјол самође, сџр. 178-179)

"Мене је у живоју највише одржала љубав према стварању и свом народу, коме сам се радом одужила. Зашто је било потребно толико шријети и радити, јер после нашеј нестанка ништа од телесној, растављеној на елементе, не остаје. Ми се враћамо мајци земљи, али имамо духовне вредности светице, како кажу, за далека нека поколења. Ја сам по струци била математичар и физичар, ја знам законне човекове равношеже, а ово је оставило трај у мом књижевном раду.

Биће многа произвољних и појединачних тумачења мој дела након смрти. И нека. Било их је и за живота, почев од јосјодина Скерлића до Ђиласа. Замерају ми и моју приврженост православној цркви, вери, Боју. Као да не схваћају да никада ништа у живоју нисам ни радила, ни писала, поштив свој осећања и веровања. ... Па зато волим да славим свој Св. Николу, да одстојим службу у Тоичигерској цркви, на чијем сам малом гробљу изразила жељу да почивам. У обичном чамовом сандуку, без фарбе, без говора... Не желим ни државну, ни Академијину сахрану, што ми све није потребно. Хоћу све да се обави о мом трошку, јер сам у живоју увек изила да ником ништа не дујем..."

(Ајосол самоће, стр. 168-169)

И трећи феномен који ћу Исидорином мишљу и вером потврдити јесте српски језик и српско писмо. Извесни српски писци и новинари, који штампају и своје књиге и своје новине латиницом, а који ни једну тему из културе нису ни апсолвирани, а немоли својим делом одбранили, нас који још увек пишемо изворним српским писмом називају "ћирилаши-батинаши", а са тим нашим писмом, од чијег трбуха су сви отпали, зевзече се па кажу: "ћирилица је seksi". Ево шта каже о хрватском језику и латиници и српском језику и ћирилици Исидора Секулић, која је знала седам језика:

"Ја сматрам да је хрватски језик стирашан, немоћућ, и ми треба да чувамо чистију нашеј језика. Не кажем, није ни код нас све у реду, али нека свако чисти код своје куће. И латиница. Ја сам европски образован човек, једини можда у овој земљи, познајем многа језика, читајем их на

лајиници. Али ја знам оно што код нас нико не зна: лајиница није једна, њих има осам, које ја знам. Ова наша је девеша. И како је – сирашина са оним њеним кукама и dj, gj, dž. А ови овде мисле: када уведу лајиницу, интернационализовали су језик. Ђирилица је многа леиша, она је наша. И што мисле они! Зар је то писмо којим пише само шака Срба? Сто десет милиона Словена пишу ћирилицу. Још ће Руси дајти још то једној Толстоја и Пушкина. И неће вечито бити овакви односи између нас. Не дам! То ја кажем. Наравно, ја овде нисам нико и ништа, али имам права да вичем између ова четри зида: Не дам! Гледам неки дан: "Политика" цела штампана ћирилицом, а у сред ње дречи оно руло од лајинице – дилома Тију. С тим се ја помири не могу..."

(Апостол самоће, стр.178-179)

Када је Милош Црњански добио интервју од Исидоре Секулић за дневни лист "Време", ова два модерна српска европејца у књижевности нису заобишли ни питање о феминизму, праву жене и њеној срећи, о слободи жене. Ево како му је Исидора одговорила:

"Не, апостолине, не то у самостии и љубави у породици. Кућа је ипак најјаче место слободе и индивидуалности човекове. Ван ње, ни за жену, среће нема. Одох ја кући – то је одушак свију нас после свих сиранизовања, промена, оштрих зграда. Човеку и жени треба самостии. И при операцији, човек води и држи најсавршенију ствар, али се болесник само у човека нада. По мом мишљењу најсрећнија жена биће увек добра жена, чије се очи израже у болу и у штањи и никаква група."

(Апостол самоће, стр. 44)

Уместо закључка, који препуштам читаоцима овог чланак, још само да се понадам да нас више неће жалити ни нападати и оне ретке српске феминисткиње које залутају на наш Клуб читалаца "Србика" у Торонту зато што још увек волимо и читамо прозу Лазе Лазаревића, Боре Станковића, Милоша Црњанског и Исидоре Секулић.

КРИТИКА

КРИТИКА

Мило ЛОМПАР:

Драма националне свесѣи

Зоран КОСТИЋ:

Пулсирање ѿсѣања и ѿсѣојања

(Стваралачко Посебство Андрије Радуловића/

Милутин МИЋОВИЋ:

Стваралачки ѿиѣрес – о ѿјеснишиѣву

Савве Радулович

Драга БОЈОВИЋ:

„Грађа за роман“ или ѿрађа из живоѿиа

Радоје ФЕМИЋ:

Завјейни каракѣтер лирскоѿ исказа

(Радислав Гардашевић, Моја тапија,

збирка ѿезије)

Драго ПЕРОВИЋ:

Књѿиа о бјексѣву од исѣине и ѿрадиције

Ненад УРИЋ:

Од Невесињске ѿушке до Солунскоѿ фронтѿа –

живоѿини ѿуш харамбаше Пера Тунѿуза

Арсеније М. СРЕТКОВИЋ:

Савремена ѿсихолинѿвисѣичка исѣраживања:

језичка иѣра у свеѣлу ѿреѣденѿности

Марине Кебаре

Мило ЛОМПАР

ДРАМА НАЦИОНАЛНЕ СВЕСТИ

У српској култури проблем националног интелектуалца има дуго трајање. Преузевши – по тачној речи Слободана Јовановића – незахвалну улогу да посредује између сељачке масе и владара, у земљи која није знала за племство, у убрзаном кретању XIX века који је постајао време масовних покрета, национализма, либерализма и комунизма, интелигенција се суочила са тешкоћама које није ни могла ни знала превладати. Била је распета између универзализма, који јој је лебдео пред очима као завештање просвећености, и партикуларизма, који је испуњавао основне садржаје националне културе. У интелектуалцу који је дужност према истини и према нацији схватао озбиљно и строго појавило се неуклоњиво треће као садржај свести. У модерним временима XX века проблем је постајао сложенији: српски интелектуалац се морао поистовећивати са *југо-словенским* националним садржајима, разнородним и неслагасним, да би ову добровољну самонегацију сменило у комунизму готово институционално сумњичење када је реч о српској националној традицији. У српским крајинама, нарочито у Хрватској и Македонији, нешто мање у Црној Гори и Босни и Херцеговини, он је то осећао прилично снажно и дуготрајно.

Но, ни у постјугословенским временима, положај српског интелектуалца није битно лакши: нарочито када је реч о националном препознавању у подручју прошлости, језика, традиције. Томе се придружује проблем однорађавања у бројним емигрантским породицама широм земаљског шара. Бити национални интелектуалац у средини која не препознаје ни постојање нације којој човек припада – зар то није тешко колико и парадоксално? Као да је такав избор усмерава човека да живи само у привиђењима. Јер, његова

свест се управља ка виртуелним подручјима језика. Никад ближа, услед комуникацијских погодности, српска култура као да никад није била даља од својих представника у прекоморским земљама. У сутону улоге интелектуалца, сутону који прожима наше време, национални интелектуалац открива своју искљученост: он је ту, присутан, јавља се својим текстовима и опажањима, али као да говори у ветар. Јер, као да га нико не чује. Шта он тада може да ради?

У књизи *Казивања у Канади* Радомира Батурана откривена је панорама могућности које постоје пред националним интелектуалцем. Наш аутор је, наиме, у зрелом добу, под дејствима различитих околности, као особа са угледом у свом позиву књижевног проучаваоца, освануо на хладним канадским обалама. Тако се суочио са садржајима доминантног феномена XX века: са емиграцијом. Национални интелектуалац у заграничном свету: то је апсолутни парадокс. Његова знања делују друкчије у новом окружењу, његове навике постају проблематичне, као што су и очекивања изневерена: нити је тај свет у који је стигао такав каквим се чинио, нити је он – какав је постао – том свету од неког значаја. Сви његови чланови породице лакше пребољевају емигрантску ситуацију, док је само он остао везан за обалу од које се отиснуо и – несрећан упркос ситуираности у нови свет. Човек се често због тога одметне од себе и од света. Нашем аутору се то није догодило.

Остао је укотвљен у српској култури. Написао је вредне књиге о Бориславу Пекићу, Растку Петровићу, Јовану Дучићу, знатан број расправа, студија, есеја, критика и чланака, као и два занимљива и опсежна романа, саставио прву српску антологију метафизичког песништва, истрајно и дуго уређивао најистакнутији књижевни часопис нашег заграничног света – *Људи љоворе*, стекао лепо име међу књижевним зналцима, деловао у различитим правцима: обједињујући ђачке активности наше деце у туђини, организујући разнородне манифестације у просвети и култури, књижевне вечери и друштвене активности. О тој разнооличности његовог живота, као живота нашег расејања у великој северној земљи, сведочи ова књига. Њене основне димензије могу се представити издвајањем културолошких

радова, књижевнокритичких есеја и панораме различитости коју дочаравају чланци посвећени разнородним књигама.

Управо први текст у књизи, „Срби у Канади”, доносећи један преглед историјског и културног постојања српског народа у Канади, открива културолошку оптику нашег аутора. Јер, он обележава трагове српског културног постојања кроз анализу бројности српских заједница, послова којима су посвећене, њиховог верског живота, рада школа и културних садржаја, од позоришта до оркестара, као и спорта: од фудбалских до шаховских клубова. У панорами приказаних активности може се уочити да су физичке и представљачке активности – спорт, фолклор, театар – преовлађивале над духовним, као што су верске организације биле заступљеније у односу на световна удружења. Као да се под притиском страних околности у људима активира грч вековног свођења на елементарне облике колективног постојања. Карактеристике српског идентитета – колективна уклопљеност у материјално и предметно науштрб индивидуалном отимању у правцу духовног – добијале су у расејању наглашенији вид. Неке од константи српског културног обрасца остале су очуване. То показује беседа о Светом Сави коју је наш аутор одржао српској деци на Савиндан 2009. године. Као део његовог настојања да се очува нит која повезује удаљене светове, појављује се кратак и осветљавајући текст о изложби о Змају и Пекићу, која је уприличена на Конгресу српског уједињења у Ванкуверу.

У знатну културолошку оријентацију нашег аутора спадају опсежни и полемички текстови посвећени проблематици ћириличног писма у српској култури. Те текстове бисмо могли поделити у две групе: посвећене променама статуса ћирилице у прошлости и оне који осветљавају преовлађујућа кретања у садашњости. Он тематизује систематску запостављеност ћирилице унутар југословенске димензије српске културе. Ту је на трагу једне обухватније теме која напореда припада и историји и култури. Реч је о комплексу културне инфериорности који се образовао у нововековним односима са западним (средњоевропским) светом, па се потом учврстио кроз поунутрашњивање западног наметања које је имало системски карактер. Судбина ћирили-

це у југословенству као да је део обухватније и систематскије развијеног осећања инфериорности. У садашњости, пак, наш аутор прецизно и полемички расветљава настојања да се задржи потиснути садржај ћирилице, да се он учини саморазумљивим и непроменљивим. Насупрот таквим настојањима, он одлучно – и са правом – заступа схватање о пресудној културолошкој важности ћирилице за српски национални идентитет.

У проблемске садржаје културолошке оптике нашег аутора могли бисмо уклопити његове подробне есеје како о проблематици српског становишта у култури и политици тако и о његовом религијском суочењу са католицизмом, какво приказује књига Предрага Драгића Кијука *Хришћанство без Христa*. То открива да је наш аутор настојао да своје практичне и педагошке активности утемељи на историјском и религијском тлу. Отуд оне нису биле плод тренутних околности, ма колико да су њима биле изазване, него део једне промишљене активности која је настала као последица осведочених историјских и религијских засада. Није, дакле, наш аутор деловао, па мислио, него је он мишљу стигао до делања. Његов парадокс припада драми националног интелектуалца у емиграцији. Он је присиљен да земљу замени културом, а да културу искуси на њеној маргини.

У књижевнокритичкој димензији ове књиге издвајају се опсежни и продубљени есеји о српском метафизичком песништву, о *Роману о Лондону*, о Светозару Влајковићу, о Миловану Данојлићу, о Исидори Секулић, о Милану Радловићу. У њима се препознаје да је наш аутор превасходно посвећен духовноисторијским садржајима књижевног искуства, да их проналази у различитим књижевним облицима, од поезије преко романа до есеја, али им приступа на освешћен начин, као тумач који води рачуна о књижевном изразу, о стилској условљености и о поетичком средишту. У свим различитостима књижевног искуства, од значења до форме, он трага за моментима у којима се језгри само духовно искуство писца.

Свакако је најобухватнији есеј *Српско метафизичко песништво*: настао као предговор и поговор антологији коју

је наш аутор сачинио и објавио под именом *Од Расџка до Расџка*. Овај есеј ставља смисаони нагласак на песничку путању која води од старог српског песништва преко прелазног (нововековног) раздобља до модерног српског песништва. Ову антологијску панораму он одређује духовитом формулацијом: од Растка (Немањића) до Растка (Петровића). Околност да у његовој антологији није присутно црквено песништво и народно песништво показује да она подразумева индивидуални песнички моменат, а не колективну предају. Такав поступак, пак, сугерише да је антологичарско становиште нашег аутора, крај све његове посвећености традицији, превасходно *модернисџички* одређено. Његово поимање традиције није, дакле, архаично и анахроно, већ модерно и провокативно. Оно је такво услед самосвесног спајања становишта савремености са историјском прошлошћу.

Јер, он настоји да у распршеној и синкретичној ситуацији, каква је наша, која диктира егзистенцијалну и поетичку измешаност готово као обавезу, пронађе ону нит која образује двоструки континуитет: поетичку везу разнородних стилских формација у српској књижевности; духовну везу различитих и, каткад, супротстављених епохалних садржаја. Поетичка веза би требало да споји песништво средњовековног раздобља, којим доминира фигура Светог Саве, са прелазним раздобљем романтизма, којим доминира фигура Његоша, и модерним раздобљем, које отпочиње фигуром Лазе Костића. Поетички континуитет обезбеђује *духовна оријентација* у различитим песничким контекстима. А природу духовне оријентације, пак, исказује *метафизичка димензија* песничке свести, коју одређује разнообличан однос према Једном.

Одредивши да се метафизика превасходно бави трима темама, Богом, Вољом и Душом, које творе Једно као начело свега, наш аутор утврђује да „метафизичко ’једно’ није ни празнина ни битије”, већ се „све... меша, спаја и раздваја и тако непрекидно, али се никада ништа не сједињује у свеобухватно Једно”. Ова мноштвеност у једности дочарава метафизичку димензију песништва, јер се у измешаности битија и једног огледа песнички израз у српској

култури. Језик се појављује као посредно подручје између „појаве” и „суштине”, као преносник духовног кретања између битија и једног. Као да је овом платоничарски усмереном представом наш аутор настојао да доведе у резонанцу мноштвеност песничких гласова и истоветност њихове духовне природе. Унутар овако заснованог хоризонта прегледно су распоређена својства доминантних песничких индивидуалности.

У панорами савремених песничких гласова, чија разноврсност обележава бројне критичке осврте нашег аутора, приказе и записе које је унео у ову књигу, може се наслути-ти скривена драма националног интелектуалца. Његова мисао, трептајем вођена и пажњом одређена, рецептивна и реактивна, осетљива попут живиног барометра, пролази широком скалом вредности и својстава: има кратких текстова посвећених репрезентативним песницима и писцима, попут Стевана Раичковића и Горана Петровића, као и неким скрајнутим и неуоченим књижевним гласовима. Усмерен на националну културу, са повишеном пажњом усамљеника, национални интелектуалац развије посебно чуло осетљивости. Оно опажа и нешто што другима промиче, што их, укотвљене у средишњицу књижевних токова, затиче поспане и треме, лишене слуха.

Јер, они не пате од несанице: они спавају у лажној сигурности своје препознатљивости, као и неки који су заувек одлучили да забораве своју националну припадност, да се лише одговорности која би требало да прати свако припадање: и њихова сигурност је лажна, премда је вођена укотвљеношћу у свет у који су приспели. Само је национални интелектуалац распет између онога одакле долази и онога где се налази: његово тле подрхтава и у ноћној и у дневној мудрости које воде његова опажања и закључке. У чему је његова начелна различитост, коју уверљиво приказује ова књига Радомира Батурана? То би се могло можда приказати једном удаљеном паралелом. Она има додатног оправдања у чињеници да је реч о двојици писаца о којима је наш аутор писао, вођен осећањем унутрашње блискости, као писцима који су уметнички супериорно осветлили властито искуство емиграције, као искуство које је у битном смислу

обликовало и доживљај света нашег аутора. Реч је о узорном искуству емиграције, које као особен изазов стоји пред духовним искуством различитих писаца: и отуд изазива њихове различите одзиве. У палету тих одзива спада и одговор који даје наш аутор, па се може уочити у чему се он подудара или разлилази са писцима који су предмет његове истрајне заокупљености.

Објашњавајући негативан однос писца *Романа о Лондону* према енглеском свету, Борислав Пекић је разлоге потражио у изневереном очекивању Црњанског: као континентални писац – вели Пекић – писац *Сеоба* био је разочаран малим значајем писца у англосаксонском свету. То разочарање није било оправдано, јер је било вођено нереалним очекивањем. Поента писца *Злајној руна* гласи: у том свету не успева ништа осим трговине и бизниса. Иако је имао знатних ироничних осветљења англосаксонског света, у којем је и живео, Пекић се дистанцирао од увида Црњанског: преносећи тежиште његових увида на личне мотиве. Није волео песника *Сиражилова*, иако није имао личних односа нити искустава са њим. Нису уверљиви нити интелегентни покушаји да се докаже како њихов конвенционални неспоразум, две реченице које су разменили, представља било какво лично искуство. Поготово је нетачна представа да је Пекићевим ресантиманом управљала изневерена жеља за пријатељством.

Јер, ако неспоразум у конвенционалној комуникацији може да побуди бројне инвективе на рачун мртвог писца, као што се то деценијама понављало чак и у јавним исказима писца *Усјона и суноврајца Икара Губелкијана*, онда је то било условљено неким предразумевањем које је само тражило спољашњи повод: као неопходну врсту рационализације. Као да је Пекићево предразумевање имало два надлична извора: културолошки и политички. Културолошко језгро би било везано за Пекићево проживљено осећање припадности грађанском свету, чак и кад га је иронично и цинично сликао: као припадност модерној свести која се не може превазићи. Политичко језгро – у дослуху са културолошким – извирало је из његове оданости демократији, упркос развијеној свести о њеним мањкавостима. Црњан-

ски, пак, био је ношен тамним поривом дубинске деструкције грађанског света, иако не у правцу комунистичке револуције, као што је радикално и доследно исказивао и анти-демократски став. Он је – једноставно – превазишао модерност и отворио капије неизвесностима радикалне упитности. Био је то облик суочавања са искуством ниҳилизма.

Но, погрешно је то повезивати са неком његовом неспособношћу да разуме природу англосаксонске културе: у којој се обрео. Јер, када је – како приповеда у *Ембахагама* – саветовао пољском песнику да преведе Китса и спаси се сиромаштва, што је овај човек учинио са успехом, Црњански је показао да зна за путању успеха у англосаксонском свету. Она је доследно грађанска: потребно је удовољити начелу *ујошребљивости*. Но, национални интелектуалац не може удовољити таквом захтеву, јер он појачава његов сукоб са самим собом. Употребљивост доводи у питање његову аутентичност. Тај унутрашњи сукоб појачава – старински казано – његову оданост оној ствари која га одређује. Отуд он шета улицама помало изгубљен. Одсуство употребљивости остаје његова мера.

По бескомпромисној оданости садржајима српске културе, њеним песницима и писцима, малим и великим, познатим и занемареним, њеним траговима на разним изохименама циновске северне земље, која се налази са оне стране „велике воде”, у дугим деценијама које никако да прођу, на улицама и трговима док корача међу непознатим људима, са малом надом да га неко може препознати, у усамљеним данима и још тежим ноћима, док чита о тужним данима у земљи из које је отишао, док покушава да у ћирилицы пронађе последњи разлог постојања, архаичан и модеран у исти мах, епски распричан у догађајима и гномски запретан у пословицама, Радомир Батуран – и у овој књизи – управо о томе сведочи. Лишен користи, признања, славе, чак и разумевања, он је лични сведок надличне оданости: у томе је сва драма националног интелектуалца.

Зоран КОСТИЋ

ПУЛСИРАЊЕ ПОСТАЊА И ПОСТОЈАЊА

/ Стваралачко Посебство Андрије Радуловића/

(Андрија Радуловић: „СТАРАЦ И АРГЕНТИНА“, избор из поезје,
Завод за уџбенике и наставна средства Подгорица, 2024)

Поезија Андрије Радуловића је поезија преобраћања. То овог аутора чини једним од најистакнутијих наших представника „метареализма“, кога су, крајем шездесетих година, својим стваралаштвом назначили Владимир Бурич, Вјачеслав Купријанов, нешто касније и Јосиф Бродски (прије свега стиховима писаним у емиграцији), а етаблирали га као књижевни правац руски аутори новијег времена - Виктор Кривуљин, Олга Седакова, Иван Жданов, Максим Амелин, Максим Замшев, да поменемо оне најистакнутије представнике. У западноевропској поезији, са изузетком Никите Станескуа у Румунији, Јана Неруде у Чешкој, односно Ференца Јухаса у Мађарској, пољско-америчког пјесника Чеслава Милоша (у познијем стваралачком периоду) и Виславе Шимборске у Пољској, скоро да се не може говорити о значајнијим остварењима овог правца, а она су занемарљива и у новијем пјесништву настајалом на српском језику.

Оно што, у највећој мјери карактерише поезију Андрије Радуловића недавно објављелу у књизи изабраних пјесама СТАРАЦ И АРГЕНТИНА, дефинише и саму „метареалност“: то је реалност која се открива иза метафоре, на оном тлу гдје метафора преноси своје значење, а не у оној емпиријској равни одакле га она износи. Метафоризам се игра са овдашњом реалношћу, док „метареализам“ покушава да проникне у њу. „Метареализам“ је реализам метафоре, докучивање реалности читавом ширином њених преобраћања. У најуспјелијим остварењима (а већина њих и чини овај избор пред нама), пратимо непрекидно претапање и преосмишљавања суштине.

Љепота Радуловићевих преосмишљавања управо је у томе да је пјесник не црпе из изворности догађаја већ, заљубљен у тему он, изван стварних граница, слике њене заводљивости преображава у машти. Тај поступак одликује не само остварења са легендом као основом и обрасцем, већ и она која се надовезују на одређену пјесничку традицију („Златокоса и мачак“, „Црна мачка“, „Бијела пчела Волта Витмена“, „Икар из Црне Горе“, „Шестар“, „Предраг и Ненад“ и „Чаша“), само су неке од више пјесама ове провенијенције. Такво преосмишљавање има смисао превредновања одређене пјесничке традиције и стварање новог система вриједности. У цјелини гледано, многи Радуловићеви стихови не само што стварају своју него и обогаћују читаве видове заједничке традиције, али има и више пјесама које та традиција богати на такав начин да оне постају њен природан и неразлучив дио.

Андрија Радуловић пјева у празнини, огрнут празнином (пјева испочетка), вазда између бића и сјенке. Његова поезија (поезија уопште), превасходно је дијалог, чак и онда кад нигдје никог нема. Пјесма је на тај начин објелодањени ритам празнине и остварена празнина свијета. Интегрална слика свијета, коју обасјава сунце празнине, тражи пут до пјесме. Интегрално осјећање свијета и живота, које је израз страха и пораза, али и израз наде, тражи пут и свој ритам, до свог пуног израза, до интегралне поезије. На тај начин се у дјелу успоставља и оно жуђено савршенство јединства и цјелине што је, на крају крајева, идеал и сан сваког пјесника. Ритам се открива као одсјај микрокосмичног у макрокосмичном. Онда када се ова два елемента нађу, кад се успостави равнотежа међу њима, када се изједначе, Радуловић долази до идеала, до интегралне поезије што се огледа у његовим најуспјелијим остварењима - као што су, између осталих, „Снијежна азбука“, „Генерал“, „Каменолом“, „Генерал и ластва“, „Кад бих плакао као виноград“, „Гугутка“, „Кључ“, „Поглед са стране“, „Застава“, „Светионик“, „Бамбус“, „Ријеч са извора“, „Школовање“, и многе друге, међу којима, свакако, и насловна – „Старац и Аргентина“. Управо кроз те пјесме видљиво је да аутор развија мисао о поезији као видилачком чину, поистовјећујући чин

писања пјесме са чином мистичног проницања у дух васељене (па и шире). Пјесник се уздиже на ниво Изабраника, ставља се, захваљујући уласку у ритам Постојања, на ниво Божјег саговорника: говори са Богом лицем у лице. Пјесма успоставља однос, тачније, надвладава однос Празнине као Небића, претварајући је у Могућност. Тиме се открива још једна могућност интерпреације Радуловићеве животне филозофије, која се експликативно залаже за једно виђење блиско нашим средњовјековним исихастима, мада, у дубљем слоју, крије и неке будистичке елементе: поетски субјекат, отворених чула, осјећа треперење сваке травке, сваке гране, дрвета, извора воде, далеке звијезде, свега што је изван људског бића, видљиво, а у чему се невидљиво продужава. У цјелини гледано, избор СТАРАЦ И АРГЕНТИНА свједочи да сваки пјесник, било о чему да пјева, увијек пјева о себи, било куда да путује, путује према себи. Ова књига потврђује да је свака велика поезија чиста и неприкосновена субјективност. У томе је њен ризик, али и њена огромна предност. У томе су, најзад, и највеће стваралачке замке које се налазе пред пјесником. Колики је, дакле, удио субјективног у умјетничком дјелу готово да се и не поставља више као посебно питање.

По Радуловићу, пјесник се ставља у улогу трансмисије између више слојева постојања: између овдашњег и оног тамо, између умног и заумног, између стварног и нестварног, између могућег и немогућег. Тиме он постаје мајстор који зна вјештину разлагања човјекове стварности, њеног разгибавања, њеног чињења отвореним, како за могућност уласка оног што је споља и што није сам човјек, тако и за могућност изласка, за могућност надрастања сопствене коже. На тај начин пјесник се појављује као посједник ирационалних моћи, или, што је можда тачније, као посредник кроз кога се ирационално спушта у рационално.

Радуловићево стваралаштво је пут у коме се и емоција и мисао дорађују, чисте, сажимају до својих суштастава. Откривајући себе, пјесник открива суштину свијета јер релација између Великог и Малог је таква да јој ништа не може измаћи. При томе долази до судара двије стварности - човјекове, оне коју може да перципира и у којој свјесно

трпи, и интуитивне стварности (нестварности, сјенке) која је надстварност коју може само слутњом да опсервира, али у којој је потпуно уроњен. У тој ситуацији пјесма се појављује као сажимајућа тачка у којој се концентрише Дух живота. Она постаје отјелотворење бића. Судећи по Радуловићевој поезији – пјесма је наша најпотпунија обликована мисао у јединству свијета, ума и душе, сан о свеукупности, цјелини – Једином. Пјесма је јача од смрти, њена стварност је изнад свијета појавности, али, ипак, у сјенци смрти.

Стваралац постаје средство којим се Биће бори против Небића. Његово дјеловање се открива као централна тачка у космосу. Без њега, свијет би се обурвао најприје у бесловесност, природу која егзистира испод прага свијести, да би се, потом, у потпуности опредметило.

Пјесник Андрија Радуловић подиже, не само човјека на виши, одуховљени ниво, већ и васељени отвара могућност да, кроз његово дјеловање и дјело, постане свјесна себе. Пјесма је магијска формула којом се Дух живота, као креативна сила, распростире кроз простор Постојећег; поезија је жива вода, а не она у затвореном, вјештачком базену. Но, да би се то постигло, пјесник се обликовао, не само као субјект свјестан себе, већ и као отјелотворење колективне свијести. Као дијалог са историјом и временом, поезија СТАРЦА И АРГЕНТИНЕ представља и кристализовано искуство колико пјесника, толико и колективног националног бића. Колективна свијест, ослоњена на традицију, у плодном судару са стварношћу, даје пјеснику импулс да се издигне изнад свих и свега, како би Ид кроз његову артикулацију проговорио и ступио у плодан дијалог са Трансцедентом. У тим бризгајућим тренуцима у већини Радуловићевих остварења разграничавају се епохе и обнављају се животи култура, што омогућава вишеслојност ове поезије, а продирање до оних најдубљих или највиших етажа захтијева образоване читаоце (мада и они само „радознали“ могу да уживају у њиховим првим слојевима). Већина поетских слика у себи садржи друге - које се изнутра, међусобно освјетљавају, чему сличи и ток мисли – процес настајања и унутрашњег преображавања. Радуловић је аутор поезије подривених семантичких поља, која испражња-

вају значење сваке одређене ријечи – поезије срачунате на значење које сахне и нестаје.

Техника деконструкције, десемантизације текста, коришћена у савременим истраживањима књижевних теорија (постструктурализам), овдје постаје метод стваралаштва. Ријеч се ставља у такав контекст како би њено значење постало максимално неодређено, „таласасто“, да би се лишило дискретности, извило у непрекидан, континуални низ са значењима свих других ријечи. Овакав слободни стих ствара претпоставке за знаковни доживљај – промишљено – доживљено – проосјећано, односно читалц је усмјерен на мисаону активност. То од њега понајвише захтијева, уз емотивни набој, ауторова вјера у пророчанску, чак визионарску функцију пјесничке ријечи, као и складност стихова, усредсређеност, сажетост, промишљеност, јасност поруке која понекад има дидактички карактер и наглашен морални став; у највећој мјери, та симболика вјечних мотива препознаје се у нашој свакидашњици.

Андрија Радуловић је углавном метафизички усмјерени пјесник, али не и искључиво: у његовој поезији има и теурга, оностраног, заумног, религијског и историјско-друштвеног усмјерења. У предовору књиге СТАРАЦ И АРГЕНТИНА, Александар Ђуковић наглашава „да Радуловић у својој поезији слави Црну Гору“, а мишљења смо да ову констатацију ваља посматрати у ширем контексту, онако како то прије петнаестак година запажа Срба Игњатовић: „Код Андрије Радуловића су персонално-дживљајно и појмовно-универзално чврсто испреплетани као најдубља и и највреднија залога, сама тајна поетске магије“. Заиста, Црна Гора - прије свих у пјеснама „Свети Јован Владимир“, „Црнојевић на робији“, „Никац“, „Свети Петар Цетињски“, „Ободска слова“, „Ријеч на извору“, „Биљарда“, „Лесендро“ – пулсира кроз универзалне кодове. За Радуловића, отацбина је било којим се ослушкује општецивизацијско срце и душа, тамо гдје је још увијек има. У оваквом приступу препознаје се идеја Момчила Настасијевића о значају националног (посебног) за формирање оштељудског: „Свима припадне само ко је кореном дубоко продро у родно тле. Јер општечовечанско у уметности колико је светом изнад,

толико је кореном испод националног“ (М. Настасијевић: „Есеји“, 1939, стр. 45.).

Осврћући се на стваралачки поступак Андрије Радуловића, Вјачеслав Купријанов пише да „он на свијет гледа преко незаборавне и незаобилазне културне историје, својом поетском фантазијом муњевито спајајући различита историјска и преломна времена. Тако се рађа истинска дуга смисла“, наглашава Купријанов, што, између многих стихова, за ову прилику то поткрепљујемо онима из пјесме БИЦИКЛО:

Мој отац је ишао
у Гимназију
На том њемачком
Бициклу
На којем је дојахало
Толико
Шљемова из
Германије у наш крај
Од које је један
Постао лустер
У старој кући

И кад упалим
Свијетло Помислим
Како би ваљало
Отперјати на оном
Старом велосипеду
До Берлина
На пиво

Осим значењског разграничавања слојева историје, осим њене релативизације (што она кадкад и заслужује), осим различитих стојних тачака, како просторних тако и временских, са којих се посматра и доживљава повијест, ова пјесма указује на још једну доминантну карактеристику поезије Андрије Радуловића: тачност у избору ријечи и њи-

хова задивљујућа прецизност у освјетљавању идеје; ријечи ове поезије попут муње на фону неба изненађујућом путањом ауторову замисао остваре као пјесму. У муњиној путањи ништа није сувишно, и све се дешава по правилу вишег смисла. И „стваралачког Посебства „, које с правом припада пјеснику Андрији Радуловићу.*

* Из текста Алека Вукадиновића
(Песников портрет, „Савременик“, бр.300-301-302/2021)

СТВАРАЛАЧКИ ПОТРЕС

– О пјесништву Савве Радулович

На самом почетку пјесник и нема своје ријечи ни свог пута. Поред свих ријечи које чује, он нема своју ријеч и нема ни своје мјесто у свијету. Нико је и ничији је, таква су пјесникова осјећања на почетку пута. Има само своје дрхтање и свој могући унутрашњи потрес, који осјећа да га може разнијети. То је прва мобилност и праг пјесничког живота.

Дакле, на почетку, пјесник је нико и нигдје, и још више – ничији! И поред свега што има, поред пријатеља, познаника, па чак и литературе, он истински не припада ником и ничему. Међутим, он истински осјећа да није нико, него неко сакривен од себе самог. У себи самом!

Пјесник се истински буди и рађа и налази мјесто - сопственом експлозијом. Нема друге! Нема друге, јер је саткан као нико други, дубоко различит иако сличан свима. Та дубинска различитост у њему мора да експлодира, да би се открио његов непоновљиви лик и биће које се не може другачије отворити него том експлозијом, која је, наравно, разорна, али истовремено и стваралачка.

Ко срећно прође кроз тај потрес, он постаје пјесник. Кроз тај потрес, задобија ријеч да изрази то што му се десило. Унутрашњим открићем домогао се свог темеља, свог ослонца, у овом и оном свијету. Дошао је до изворишта сопствене личности, а тиме до унутрашње обнављајуће моћи, и моћи да на свој начин упошљава језик. Да на свој начин живи са језиком. Тј. да сопствене егзистенцијалне експлозије, или егзистенцијалне дотоке, претвара у свој новоосмишљени пјеснички језик.

Потрес је управо зато што је човјек, посебно пјесник, тако јединствено, издвојено и непоновљиво биће, које мора да се повеже са нечим што је дубоко и универзално. Пјесничка срећа је управо у томе што се појединац кроз ту егзистенцијалну експлозију повезује са нечим што је универзално, утемељујуће, обнављајуће и ослобађајуће.

Дакле, отварати уста сопственом чуду, сопственом постојању, сопственој сили, напуњеној жудњом за животом, слободом, жудњом за сусретом - основни је смисао пјесничког живота, који тим стиче унутрашњи покретач који ће будуће да га води и обнавља.

Путник тог пута говори себи - хоћу да будем онакав како ме творац и промислитељ замислио! Стваралаштво је непосредни начин успотављања те везе са Творцем. Тим путем и Творац, постаје саприсутан у човјековом стваралаштву.

На овој тачки, пјесник, отвара своје извориште, из кога се рађа његов језик, његов пут и његова пјесничка судбина. Он сада добија и другу тачку ослонца, а то је читалац или, слушалац. Он није више сам, и није више нико, он је родитељ својих ријечи, које су се поново кроз њега родиле, и које више нијесу само његова својина, његов дар.

И језик исто тако воли обнављање и рађање и препорађање, ко што воли и човјек. Језик највише воли да се обнавља кроз пјеснички језик, јер тада се обнавља из свог коријена, и из свог срца, што читалац одмах осјети и прими у своје биће.

У рукопису новог пјесника, језик дише новом свјежином, кроз њега струји нова духовна енергија, у његовим ријечима и метаформа осјећа се нова семантичка енергија, нови подстицај. Пјесничко егзистенцијално, стваралачко самооткриће, кроз свој особени језик, преноси се на читаоца. Покреће се струјно коло између писца и читаоца. Читалац се не поистовјећује са писцем, али читалац читањем нових текстова, почиње боље да осјећа своју разлику, свој спецификум и потребу за сопственим самооткрићем.

ГРОБЉЕ СТИХОВА

свака је књига
 ковчег
 у који је легла по душа
 чије је тијело постало слово
 а крв се претворила у стих
 на посљедњој корици
 ко на смртвоници
 виси портрет умрлог
 чије су стране одбројане
 а свака нова збирка
 његово је поновно васкрсење
 попут смрти
 што је само прелаз
 из једне у другу пјесму

Пјесникиња Савва Радулович, има срећу да умије да изговара тај свој сопствени потрес и да кроз тај свој потрес расте и да је људи препознају кроз њене пјесме. Видјели сте, чим проговори она постане чврста. Читаоци њене поезије осјећају, да, колико је она далеко од живота којим људи обично живе, толико је близу унутрашњој тајни човјека, која пулсира у онима који нијесу заборавили да први пут живе, и да је сам живот чудо.

Поезија Савве Радулович одмах се препознаје као аутентична поезија, њене ријечи су плаћене животом, тј. егзистенцијалним преображајем. Њену поезију, читалац прихвата као своју, и као свој јарки подстицај. У том простору ова поезија успоставља мјеру, јер се ове пјесме препознају као прегршти здравог зрневља међу многим пјесничком пљевом.

Чим смо је примијетили у књижевној јавности, запитали смо се, - како је нијесмо прије уочили? Или, - гдје је досад била, како се од јавности скривала? Јер, појавила се баш са тим ријетким даром – рођеног пјесника.

Ни у ширим културним просторима то се не догађа често, а тек у тако малом, као што је наш. А то само говори, колико је она драгоцен стваралац у нашем културном про-

стору. Иза њеног пјесништва и прозног стваралашта није стајала никаква важна културна институција, није имала лоби који ће је промовисати, није имала никог у том простору, али имала је свој књижевни таленат. „Ничија шћер“, како сама у пјесми каже, ослонила се на ријечи свог језика, и на свој живот који се препоручио поезији, и у којој је пронашла пјеснички дом.

Поезија није само у писаној ријечи него, прије свега у животу. Сава је пјесник који живи своје стихове! Зато она исписује поезију и када записује своје мисли, дилеме, утиске. Ријечју, у свему што запише, види се душа која гори, и која рађа аутентичну ријеч. Ријеч која је свједок и биљег једног непоновљивог пјесничког пута.

Поезија је изложена колективном презиру зато што је не виде и не чују, и пролазе мимо њу као да је нема. На неки начин, лакше је живјети без тог дубоког зрнца које, најприје задаје патње, али потом, преображава и оплемењује човјека из коријена.

Савва Радулович, ако би се изразили метафором, у овом је свијету срна међу зверовима. Срна која дрхти док проналази свој пут кроз ову шуму свијета, испод ових звијезда, - увијек под нечијим нишаном.

Андрић је негдје употријебио метафору за те осјетљиве душе - да су као јасике чије лишће трепери и кад нема нигдје вјетра. Оне трепере зато што постоје, што осјећају тајну постојања. Ето, Савву бих могао смјестити у такву метафору. Она трепери, ја кажем дрхти, али то треперење душе и дрхтање је дјеловање поезије, и на крају то дрхтање и треперење је трепет духа који је прогони на подвиг самознања, оживљавајући њен коријен из кога се рађају истинске ријечи, ријечи које су доживљене цијелим бића. Зато, ова срна у зверињаку, има живу и чврсту и метафоричну ријеч, што јој даје с друге стране оно што је најважније, - постојаност, храброст, увјерљивост и обнављајућу креативност.

За ову пјесникињу могли би рећи- да није ушла у поезију, она је тамо била, и прије него је почела писати. Зато је и њен живот више производ поезије, него стварног живота који пулсира у оваквом свијету.

Читалац сусрећући се са овако убједљивом пјесничком егзистенцијом, и истовремено једноставним и сложеним језиком, без сметњи се прикљуује на струју пјесничке енергије.

Ови пјеснички текстови нијесу ни модерни ни традиционални, ни авангардни ни ослоњени на препознатљиве поетичке обрасце, ова поезија је просто аутентична, самородна и саморађајућа. Пјеснички текст напаја и обликује енергија поезије која потом испуњава и реални живот пјесникиње. Све ово нас води сљедећем увиду, - да ова поезија, будући да је повезана са оним извором првобитне чистоте, управо има способност да улази у реални живот, облачи се у ријечи и метафоре које јој припадају, и појављује се међу читаоце, који само треба да је препознају и крену у читалачки сусрет, упознајући у том сусрету и своје унутрашње просторе – још недовољно откривене.

Ова кћер Поезије, која се сакрила под насловом „Ничија шћер“, иде својим путем, увијек с унутрашњим стваралачким потресом, - у свијету, ничија, а међу читаоцима своја и наша.

Драга БОЈОВИЋ

„ГРАЂА ЗА РОМАН“ ИЛИ ГРАЂА ИЗ ЖИВОТА

Роман Славице Кнежевић несвакидашњег наслова *Грађа за роман* је сложена интелектуално-егзистенцијална прича. Тематика је разнородна, а писац је својим вјештим пером и домишљатошћу изграђеног ствараоца поставио у необичну композициону структуру – драму која се одвија у оквиру романа.

Роман почиње *Извјештајем шрећеи лица* који је, како наводи писац „поетична рационализација сјећања првог лица“. Из овога је већ видан утицај љекарске професије у лексици и синтагматици, нижу се драмски извјештаји (љечилиште, патолошки налаз, преглед...), а „прво лице“ јесте љекар који све трпи, чија је прича минималистичка и који је „осуђен“ да слуша тираде и преслишавања медицинских сестра. Потпуна је случајност наше сазнање да је писац романа по примарној професији љекар, али на то читаоца упућује метатекстуалност. Сва та драма повремено се прекида „медаљончићима“, а медаљончићи су његов рад и дијалог с дјететом. У сталном ишчекевању почетка рада, у тој егзистенцијалној тјескоби, смирено, као омађијан, љекар слуша све дотле док из ходника не проговори народ који до бесвијести чека. То је човјек који је изван времена, јер га плаши сваки осјећај такозване надмоћи, власти, паралише га реченица која се стално понавља, медицинске сестре из вокабулара уличног миљеа: *Морам вас њољубиши...* Поклопљеном моћима дијалога из приватног живота, ријеч му је одузета. Он је посматрач и учесник. То само собом јесте права драма, социолошка, али је амбијент такав да то постаје антидрама због континуитета до краја романа, баш онако како то постаје и савремени свијет. Све ово на крају прелази из егзистенцијалне у филмску стварност.

У овом роману сударају се различити наративи—лични, породични, пословни, политички, стваралачки, а језик и богатство мисли, мисли као максима, просто омађијају читаоца. Писац је замишљен, запитан над разним темама: о Богу, о људским судбинама, љубави, мушко-женским односима, ковид времену, заробљености свијета и човјека. Пита се, на примјер, да ли је непознаница под маском, именована као ковид-19, дио глобалног плана упереног против човјека и, најдиректније, мајчинства као таквог, то јест да ли је на сцени сукоб између два начина размножавања: асексуалног (вируси и бактерије) и сексуалног (људски род), гдје је опет препознајемо једно оригинално размишљање и одговор писца из бранше љекара: ово прво размножавање је знатно брже од другог, па се поставља питање да ли ће брзина побједити НОВИНУ. Да ли је ово рат против Бога?, помјерамо за милиметар пишчево размишљање.

Роман покреће многа питања, дубоко је мисаон и пун истинских парадокса, али истовремено одише луцидним синтезама у „извјештајима трећег лица“. То треће лице је психолошка транспозиција првог лица, из чега бјелодано проистиче позиција интелегуализованог писца, који нема претензију да да неки коначан одговор или закључак.

Ово је роман који није лако читати, још теже прочитати, али је с тих разлога катарзичан, а то је основни задатак умјетности. У мору савремених романа и њихове хиперпродукције он свијетли, читалац је оплемењен успјешном спознајом да добра остварења изазивају чуђење, позитивно чуђење као извор смисла.

На дан *Свештої Симеона Мироточивої*, Љета Господњег, 2022.

Радоје ФЕМИЋ

ЗАВЈЕТНИ КАРАКТЕР ЛИРСКОГ ИСКАЗА

(Радислав Гардашевић, *Моја шаиџа*, збирка поезије, Никшић, 2023)

Пјесничка збирка *Моја шаиџа* у наслову баштини концепт завјета, односно својеврсне пјесничке, духовне и хуманистичке задужбине. У вријеме кад се и пјеснички говор заогрће плаштом артифицијелне апстракције и губи у невидјелици уопштавања, Гардашевићеве поетске слике одликује конкретност, а мисао његовог поетског гласа консекуентност. Пјесник тапију оставља посвећеном читаоцу, поготово ономе који од поезије очекује јединство етичког и поетичког ентитета. Нимало случајно, пјесник као прошку пјесму позиционира непосредну лирску евокацију митрополита црногорско-приморског Амфилохија, чији епохални значај у овом нараштају сажима стиховима антологичке сугестивности: *Ни шуман Стефан шако није / на Божији шрон шодишо вјеђе*. Нема сумње да је тапија слободе коју је митрополит Амфилохије оставио у аманет свом роду ванредно надахнуће којим је ободрен и пјесник *Моје шаиџе*.

Пјесничка збирка компонована је као синтеза више поетских цјелина, од којих је прва – *Има ли нас или смо били*. Пјесник напомиње дуги временски распон настајања пјесама – од 1995. до данас, посебно наглашавајући концепт ангажованости поезије, односно умјетничког реаговања на (без)бројне друштвене аномалије вунених времена која смо преживјели. Очигледно, пјесников стваралачки и људски идеал – праведно друштво – обнавља интерес за активну, дјелајућу пјесничку ријеч која неће бити тек само интелектуална поза, него жива енергија која преображава атрофирану збиљу. По повјерењу у преображујућу снагу поезије Гардашевић припада врсти ангажованих пјесника који

спретно мире ауторску интенцију с естетиком пјесничког језика.

Запитаност о индивидуалном и колективном односу према етосу који је маркирао дух нашег народа пјесник исказује аутентичним стиховима: *Истиину за њрло сѣисли, / ни ријеч ни макац да се крене, / из црних врежа никако да исѣили, / има ли нас или смо само били?* У дискретном лирском тону, пјесник формулише питање – шта то би са епско-патријархалним моралом Црногораца којима је ријеч била највећи, а често и једини иметак? Стиховима – *ево нас, а нема нас* – као да је дочаран најболнији облик божије срџбе, иза које је остало мјеста само за испразну форму, а никако не и за суштину. Гардашевићев лирски (анти)јунак тумара дезоријентисан по савременом свијету, распамећен проклетством чији узрок ни поријекло не зна, осим што запажа небројене манифестације декадентног духа који је од негдашњег гордог племена начинио посрнулу покорну мнозину. Гардашевић у наративизованом стиху успоставља својеврсни попис (анти)хероја нашег недоба, резигнирано саопштавајући поетски биланс, истовремено адресирајући и кривицу за девалвацију хуманитета: *ми смо ушемељивачи / своја зла и појибје*.

Анафорским понављањем идентитетске загонетке на почетним позицијама стихова, гради се реторско питање које јасно сугерише трагичку аутодеструктивну црту друштва: *на која но на своја*. Пјесма *Има ли нас или смо били* у жанровском смислу може се означити као поема, будући да је њен композициони опсег од осам цјелина интегрисао елементе лирског и епског поетичког профила.

Примијетно је пјесниково учестало враћање мотивима окова, алки и синџира, који очекивано симболизују стање заробљености материје и, што је још теже – заробљености духа који само поезија може да ослободи. Народ који је без гласа, стаса и спаса, заточен је фаустовским уговором на који је, ван икакве сумње, пристао, омамљен примамљивим футуристичким пројекцијама. Господар Гардашевићеве антиутопијске галаксије је ђавољи бог. У том естетски продуктивном парадоксу крије се подвојеност крчког човјека

који је сведен на објекат експлоатације и ропски помирен с наметнутим датостима.

У циклусу *До искони* пјеснички глас зарања у *илувило деценија*, како би се разазнао у игри памћења и заорава која је човјеку наметнута у савременој цивилизацијској мочвари. Аутентично стваралачко рјешење очитовано је у обраћању сабрату пјеснику, чиме се на имплиитан начин саопштава императив пјесникове улоге у свијету: *Има ли још чистиої ѿоднебесја / ѿјесниче? / Крикни, јаукни исїод црної вела, / заваїи исїод ѿоднебесја / и изнаг!* Пјесникова побуна против лажне елите враћа первертирани свијет у равнотежу, из које је изглобљен колективном мимикријом. Стремљење да се савремени свијет (и човјек у њему) обнови, односно да се из хаоса врати у логос, посредован је симболом искона, првотне чистоте у којој се установила врлина духа која обезбјеђује достојанство људској врсти.

Из књије пророчке је трећи циклус пјесничке књиге. У њему се лирски глас дозива с древним библијским симболима. Мотиви Божијег праискона, Откровења и Богојављења чине идејну окосницу пјесничке скупине која зрачи загледаношћу у онострано. Из књиге пророчке преузети су архетипови који божанске законе стављају испред људских, тиме демонстрирајући (не)моћ човјека заокупљеног временошћу. Посебно је значајно развијање свјетлосне симболике у пјесмама ове скупине. На примјер, у пјесми *Моја свјетлеша*, принцип свјетлости конотиран је као особен знак неба, тј. као космолошки контекст за усмјеравање лирског гласа на боготражитељски пут.

Моја шаиџа, као четврти, привилеговани циклус, наткриљује комплетну пјесничку збирку. У пјесниковој визији, тапија је кристална мисао. Могло би се рећи да је то опредмећена мисао преточена у пјесничку ријеч, заправо најтврђа и најпостојанија тапија, сигурни залог новим пјесничким нараштајима чије поимање пјесничке традиције неће заобићи ни изјашњење о савременом стваралаштву. Пјеснички текст *Залоја* има карактер програмске пјесме, будући да је у њој језгровито формулисан поетички фундамент књиге: *Помјерам иїру вјешрова, / На сунчевој сїијени / нижем бисере, / за залоју / ријечи држим.* У пјесми *Прије*

рођења пјесник реферише на искуство преегзистенције, развијајући игру чула, у којој је повлашћеност аудитивног момента очитована пјесниковом приврженошћу мелодији (да ли матерњој?!) коју је усвојио прије рођења.

Круг пјесама *Никако да зарасиће* чини каталог успомена на драге људе, чији одлазак у вјечност отвара пјесничке ране које не зарастају. Заправо, Гардашевић овим вијенцем пјесама приноси молитву за покој душа праведничких. Осјећање немоћи пред непорецивом загонетком смрти лирски глас исказује ламентом који није могуће санирати, јер је немирење с коначношћу дио пјесничког става према свијету: *Носим твоју судбину као рану / и никако да утихне, да зарасиће / и никако да одвезем облике / ко ће је одвео у сљећило таме*. При таквом стању ствари, пјесник у ризницу памћења сабира драгоцјене тренутке који, ако већ не поништавају, свакако релативизују разорну моћ танатоса. Пјеснички отпор према пропадљивом свијету садржан је у *Иобуни чула проишв зла и мрака*.

Пјеснички циклус *Плавећнило душе* интимистички је постулиран. У њему се Гардашевић легитимише примарно као пјесник љубавне поезије. Мозаик љубавних осјећања у овој пјесничкој скупини чине љубавна чежња и патња. Фасцинација етеричном драгом на моменте пјеснички поступак приближава неоромантичарској матрици. Пјеснички чин, у таквом концепту, доживљава се као израз прецијеђене емоције. Свежањ љубавних епистола за С. Н. илуструје раскошну сензуалност коју вријеме није затомило управо зато што је поезија једном заувјек сачувала, дајући јој облик свеважеће умјетничке тапије.

Драго ПЕРОВИЋ

КЊИГА О БЈЕКСТВУ ОД ИСТИНЕ И ТРАДИЦИЈЕ

Поштована господо, домаћини и организатори, задовољство ми је да вас поздравим у име *Машице српске - Друштва чланова у Црној Гори* и њеног предсједника проф. др Јелице Стојановић. Данас смо управо овдје да на свој начин, кроз промоцију књиге проф. Веселина Матовића *Школа лукавоја*, одговоримо називу ваше манифестације *Пази, шта чистиш!* Вјерујемо да ово “пази” нема никакву намјеру да укаже на неку забрану и идеолошку конотацију, већ да упућује на квалитет оног што треба да читамо.

Као и у свим својим претходним животним стремљењима и књигама, часовима и мисаоним, правно заснованим побунама, и у књизи *Школа лукавоја* бескомпромисно, без алибија за било кога, без куртоазног уздржавања и лажних компромиса, само овај пут резантније и са већом резигнацијом према свему што нам се и догодило и догађа у посљедњих тридесет пет година, ПРОФЕСОР Веселин Матовић држи историјски час СРПСКОГ ЈЕЗИКА, не само Црној Гори и њеном деценијски истрајном ниподаштавању и понижавању своје савремене српске језичке хороризонтале и миленијумске историјске вертикале, већ и цјелини српског језичког и националног бивствовања. То је његов одговор на ово на питање шта је нашој дјечи дозвољено и препоручено да читају.

Да бих вам то, у служби истине појаснио, послужићу се само једним његовим текстом из ове књиге, немамо времена за цијелу књигу. А и тај текст, као и остали, садржи све што треба да знамо о нама самима и нашем бјекству од истине и класика наше традиције. Текст носи наслов *Пустийише гјечу Њејошу*. Ко су та дјеца? Наша будућност.

Ваше “пази” и ово његово “пустите”, могу да се нађу у колизији, али могу и да буду искорак у једну будућу слободу наше дјецe.

Ко је за нас данас тај Његош? Ко може да упозори да пазимо на себе ако читамо Петра Другог Петровића? Да ли, наша пребогата прошлост или наша ограничена садашњост, или, пак, наша непредвидива будућност? Да ли се то само нама догађа, да оне најбоље, од којих зависи наша будућност, по нечијем скривеном налогу заборављамо тако што им забрањујемо да се сусретну са најбољим међу нама, тако да их препуштамо нечем што није наше.

Професор Матовић нас упућује на искуство старих Хелена са Хомером, оцем не само грчког чуда, духа, морала, истине, правде, већ и европске и сада глобалне културе. Хомером као оним јединим који је нудио „кључ за рјешавање безмало сваког питања из области морала или владања“ код старих Хелена. Грчка „срећа“! са Хомером, да им увијек буде на ползи, није задесила српски народ и владику Рада. Па чак ни овдје у Котору, граду који је Његошу био прва степеница и станица ка свијету, граду одакле је молио свијет да му се отвори.

Професор Матовић управо пита зашто ми не чујемо Владику Рада као што су Грци чули свог Његоша, њиховог и нашег Хомера? Питање гласи: да ли смо ми изгубили умијеће и мудрост да чујемо славно *Тајна чојку човјек је највећа*, или нам се то са стране наређује и забрањује? Зашто себе лажемо када свакодневно у своје име понављамо неке Његошеве мисли и стихове, а не слушамо његово животнo-вјечно ловћенско завјештање. Да ли смо, ово је моје питање, лопови, крадемо ли оно што не признајемо да је наше, а поистовјећујемо са са њим? Да наведем: „Ко зна по колико пута на дан свако од нас посегне за неким Његошевим стихом, било за кафанским столом, за славском трпезом, било са скупштинске говорнице, универзитетске катедре, са „светог амвона“. Чинимо то спонтано, по навици, најчешће кад останемо без сопствене ријечи – да поткријепимо свој несигуран одговор, да разријешимо сопствену дилему, да докажемо постављену тезу, да поентирамо реторску тираду. Па ко смо онда ми? Лажемо ли ми више Ње-

гоша или нас саме? Због чега нам тај источник и „компас“ више није потребан? Гдје смо се то у својој историјској и егзистенцијалној оријентацији и перспективи уздигли да њега не чујемо и не разумијемо?

Вјероватно сам и ја као универзитетски радник дио тих „трансмисија“ у којима смо Његошу одузели све његошевско, идеолошки га препарирали, и, вјероватно, нећемо бити ни први ни последњи у томе. Због чега му се баш у сад већ традиционални *Његишевим данима* „забрањује мијешање у питања карактера нашег образовања, националног, историјског и језичког идентитета, етичког и духовног живота, слободе и, засве – у народно памћење“? – пита се Матовић. Антињегошевски дух некашње Његошеве Црне Горе, наравно много више свједочи о нашим постњегошевским годинама, него о њему самом. Због тога ноћас западамо у оно што проф. Матовић, с пуним правом детектује као у квазијавности проглашени „вербални деликт“. То што је 13. новембар званично изабран за дан културе Црне Горе само је још једна идеолошка завјеса да се не суочимо са његовим пјевањем и мишљењем, дјелањем и владањем. Овдје да напоменем, да је *Мајишца српска - Друштво чланова у Црној Гори*, прва, 2017. изабрала за свој дан управо 13. новембар.

То што држава ради, проглашава 13. новембар даном сопствене културе, а да при том, како сви свједочимо, половина тих посланика који су гласали за Дан културе не би гласала за повратак “Ловћена под капелу”, то је још једна његова злоупотреба, која своје оправдање налази у ставу: свака употреба је већ злоупотреба. То нам се најјасније показује кроз ниподаштавање Владичине последње воље, које проводе сви од основних школа до Министарства културе и најзначајнијих политичких представника Црне Горе. Да је био само владар, а не и Владика, све би му било дозвољено. Сигуран сам. Лажемо сами себе када с највећим негодовањем одбацујемо, по сваком питању живот у Црној Гори заснован на Његошу, тј. “библијској онтологији, јеванђељском етичком кодексу, и косовско-обилићевском поимању смисла човјековог Живљења“. Као да ми боље познајемо њега, нас саме и човјекову суштину уопште, него што је он

познавао. Као да је традиција којој је припадао и коју је животом и пјевањем овјековјечио, традиција „српске народне поезије, средњовјековне немањићке књижевности, Библије и Јеванђеља,“ једини непријатељ савременој неолибералној диктатури у савременим глобалним процесима и окупирањима. Испада да је Милош Обилић моћнији и опаснији од свих данашњих моћника. Свака част Милоше! На жалост свих данашњих „инжињера“ душа пред нама су још увијек: „Његошев дух. И Његошева емоција. И Његошева човјечност!“ његове „етичке висине и ... религиозне дубине.“ И све би то могло да се завидије у неке обланде да се са тим не свједочи, као и код Светог Петра и свих Петровића српски идентитет, српска црква и српски језик Црне Горе. Колика год да је била. И њена хришћанска утемељеност. Као и *Окѿоих*, и Његоша прати иста судбина: „славе га и хвале се њиме, међутим, суочени су његовом незаобилазном „косовском мишљу“ и његовим српским културно-језичким и националним упориштем, као главном препреком актуелној културно-државној концепцији нове Црне Горе, што би подразумевало избацивање из читанки и *Горској вијенца*, и свега што је Његош написао.“ Станице тог антињегошевског пута су јасне, избацивање Косова, Карађорђа, Обилића. Петровића, Миодрага Булатовића, Бећковића, Веселина Матовића и његовиг 26 колега из образовног система Црне Горе, нијесу само атак на неко умјетничко дјело, оне су ново рушење Капеле на Ловћену, само подмуклије и нечастивије. И што се више пута руши то су рушитељи “срећнији” у свом рушитељском бивствовању. Тако „фризиран“ Пјесник, Владика, Владар није ништа друго него „странац“ у нашем образовном систему, или ти “домаћин” у систему идентитетске превртљивости и необразованости. Под тим антињегошевским школским системом незамисливо је „његошевско васпитање“ или „његошевско образовање“?! Много би им био само један час дружења са Његошем. Умјесто тога, закључује проф. Матовић, „Ми, не само што смо одгурнули ову Његошеву богату трпезу, него смо исмијали све што нам је на њој понуђено – и богољубље, и родољубље, и витештво и све што оно

подразумијева.“ И савјетује: „Господо педагози, пустите дјецу к Његошу и не плашите се да га неће разумјети!“

Још једном захваљујемо се организаторима да будемо дио ове манифестације и вјерујемо да се Пази шта читаш односи на Петра Другог управо као класика српске књижевности који се на свим нивоима образовања, ради тајне човјека и његове хуманости, непрекидно мора читати.

(Изговорено на промоцији књиге *Школа Лукавоја*, Веселина Матовића (Матица српска- Друштво чланова у Црној Гори, Никшић 2025) у оквиру манифестације *Пази, шта читаш!*, Котор, септембар 2005)

Ненад УРИЋ

КРИТИКА

ОД НЕВЕСИЊСКЕ ПУШКЕ
ДО СОЛУНСКОГ ФРОНТА

Животни пут харамбаше Пера Тунгуза

Ова изложба осветљава живот, деловање и стремљења Пера Тунгуза, хајдучког харамбаше и устаничког вође из периода ослободилачких ратова српског народа у другој половини XIX и почетком XX века. Перо Тунгуз рођен је 1840. у Сливљима код Невесиња, а умро 1919. године у Трстенику. У хајдуке се одметнуо 1857. године, да би од 1866. као харамбаша предводио једну од најбунтовнијих чета у Херцеговини, супротстављајући се поробљавању хришћанског становништва од стране турских власти. У историји је забележен као један од најзначајнијих иницијатора и вођа устанка у Херцеговини 1875-78. године, затим и као један од главних вођа херцеговачких Срба у устанку 1882. године против аустроугарских окупационих власти, познатог, између осталог, и под називом Улошки устанак.

Код Пера Тунгуза као и код свих православних хришћана с простора старе Црне Горе и Херцеговине много шта је загонетно, почевши од презимена, које је вероватно остало од турског израза за одметнике и бунтовнике, до чудесне снаге, окретности и издржљивости, да преживи бројне турске потере и наше домаће неспоразуме, па и издаје. Зна се да је припадао великом роду Браниловића, чија се прошлост фрагментарно може пратити од позног средњег века. Породица је раније носила презиме Расојевић, што упућује да су дубљом старином потицали из Раса, седишта Рашке, прве средњовекове српске државе. У XVII веку налазимо их у селу Стабна, у Пиви, да би се у истом веку померили дубље у Херцеговину, прво у Слато, затим у Сливља у Невесињској Површи. **Породичним пореклом Тунгуза бави се први блок ове изложбе.**

Други део изложбе посвећен је Перовој биографији. По мајци Аници Перо Тунгуз био је у сродству с хајдучком породицом Ковачевић, из Срђевића код Гацка, из које су потицали харамбаше Петко, његов ујак, и Стојан Ковачевић, даљњи рођак. Стасавајући у таквој средини, и сам је израстао у бунтовника који се не мири с туђинском влашћу. Перо је издржао хајдуковање и у времену најтежем за хајдуке, после погубљења харамбаше Петка Ковачевића, у Мостару, 1865. године. Издржао је и 1871. након што су Турци разоткрили тајну организацију херцеговачких Срба за припрему устанка, којој је и његова породица припадала, када је ухапшен архимандрит Серафим Перовић, игуман манастира Житомислић. Перо је тада с оцем Лазаром Тунгузом и браћом Божом и Крстом био ухапшен, али су сва четворица успели да побегну и пређу у Црну Гору, на Грахово. После извесног времена поново је окупио омању чету, остајући у херцеговачким горама и планинама, до устанка 1875. Највећа искушења у том периоду преживео је после предаје харамбаше Стојана Ковачевића турским властима, 1872. године.

Сва ова дешавања била су увод у најзначајнији период његовог четовања – **учешће у Херцеговачком устанку 1875--78. године, чему је посвећен трећи део изложбе.** Уочи устанка чета Пера Тунгуза кретала се по селима у околини Невесиња (Лукавац, Зови До, Биоград, Сливља, Удрешње), настојећи да подстакне колебљиве народне прваци да што пре отпочну устаничка дејства, користећи ефекат изненађења и расположења народа за отпор. Задивљујућа је његова упорност у том смислу, коју су, поред других хроничара тог времена, забележили и његови синови, Радован и Данило. Народни прваци су оклевали, чекајући још неки поуздан глас са Цетиња, иако су током претходних месеци од књаза Николе добили подршку за подизање устанка, уз услов да оружане акције отпочну сами, подаље од црногорске границе, без увлачења Црне Горе у рат са Турском. У напетом атмосфери која је владала на обе стране – код потлаченог народа и турских власти – Перо Тунгуз напао је 5. јула 1875. године (по новом кал.) са својом четом турски караван на Ћетној пољани, недалеко од Невесиња, чиме је

убрзао општи сукоб са Турцима, који је почео неколико дана касније (9. јула, по н. к). Ови догађаји названи су од народа, затим и у историографији *Невесинском ђушком*.

Напад код Ћетне пољане (у Бишини) био је највећи подвиг Тунгузове чете и њега лично, и овековечио је Перово име код потомака и српског народа у Херцеговини и шире. Овај напад пореметио је планове турских власти да отезањем преговора с представницима локалних кнезова, што је тражила и влада у Цариграду, прође лето, као најпогодније време за почетак оружаних сукоба. Напад у Бишини био је непосредан увод у општи народни устанак, који је убрзо затим почео. У делу српске историографије, Ћетна пољана се узима као почетак устанка у Херцеговини, или пак, као иницијална каписла – први испалени хитац, који је нагло пореметио српско-турске односе и убрзао општи сукоб. Под командом војводе Пека Павловића, којег је књаз Никола, под видом умирења устанка, послао у Херцеговину, организована је устаничка војска, од око 10.000 људи у коју су били укључени и хајдуци. По избијању устанка нагло је порастао број хајдука, тако да је од хајдучких чета образован батаљон од око 800 бораца, којим су командовали Драго Обренов Ковачевић, Стојан Ковачевић и Перо Тунгуз.

Током устанка 1875-78. учествовао је Пера Тунгуз у великом броју бојева. Помињемо значајније међу њима: код Дабра, код Зовог дола, Бијеле букве, на брду Јакомиру, напад на Невесиње (августа 1875), бој на Муратовици (у новембру), на Слату и на Вучјем долу, 1876. године. О судбини Босне и Херцеговине није одлучивао нико од актера сукоба 1875-78, ни Срби, ни Муслимани, ни Хрвати, већ велике силе, које су на конгресу у Берлину (1878) ове земље предале на управу Аустроугарској. Будући да Аустроугарска није испуњавала обавезе које је прихватила Берлинским мировним уговором, побунила се, јануара 1882, цела источна Херцеговина, која се налазила у посебно тешком материјалном положају (**четврти сегмент изложбе**). С неколицином српских и муслиманских првака, Перо Тунгуз је учествовао у припремама овог устанка, а са српске стране, и по препоруци са Цетиња, био је изабран за главног устаничког

вођу. После пораза устанка прешао је Перо маја 1882. у Улцињ, затим у Никшић, где му је раније избегла породица.

Аустроугарске власти запалиле су му кућу у Улогу и опљачкале сву имовину. Живот у Црној Гори није био лак, али му је доносио и породичну радост, рађала су му се деца. Почетком наредног века прешао је у Србију и настанио у Београду, издржавајући породицу од месечне помоћи коју је добијао за ратне заслуге. Када је почео Први светски рат, иако у поодмаклим годинама, пријавио се у добровољце. Учествовао је у одбрани Београда 1914. и 1915. године, а затим са српском војском и избеглим становништвом сурове зиме 1915/16. године прешао је Албанију. Боравио је краће време на Крфу, затим у северној Африци, да би по опоравку био пребачен на Солунски фронт. Умро је у Трстенику 18. марта 1919. године, измучен тешким животом хајдука и ратника.

Перо Тунгуз припадао је генерацији која је једва успела да осети слободу и опуштен живот у сопственој отаџбини. Стално је био у борбама, које нису престајале ни после оружаних сукоба, напрегнут, у ишчекивању да се врати у родни крај, на своје огњиште. Дочекао је ослобођење и од турске и од аустроугарске власти, али у своју ужу постојбину – невесињски крај, на Морине и Херцеговину није успео да се врати. Потомци су му се одужили за истрајност, захваљујући којој и сами постоје, преносећи његове посмртне остатке на брдо Јакомир, на Моринама, где му је крајем 60-их година подигнут, а недавно и обновљен споменик. У једној кинеској песми давно сам прочитао како душа војника и ратника, а он је био ратник, и после хиљаду година жуди да се врати у свој завичај.

Арсеније М. СРЕТКОВИЋ¹

КРИТИКА

САВРЕМЕНА ПСИХОЛИНГВИСТИЧКА
ИСТРАЖИВАЊА: ЈЕЗИЧКА ИГРА У СВЕТЛУ
ПРЕЦЕДЕНТНОСТИ МАРИНЕ КЕБАРЕ

Књигу *Језичка игра у светлу прецедентности (интерактивни лингвистички, психолингвистички и линвокоинитивни приступи)* објавио је Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу 2021. године у едицији Теорија и наука. Ова монографија представља резултат „вишегодишњег истраживања, скупљања корпусног материјала, његовог обрађивања и анализирања” (5), односно „прерађену и знатно проширену верзију докторске дисертације *Психолингвистички аспекти језичке игре као метајезичког контекста (рефлексива) у анализи српске и руске језичке личности (кроз приступ Бахтинове реторичке парадигме)*, одбрањене на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу” (5). Како ауторка наводи, „известан број поглавља у монографији темељи се на радовима насталим након објављивања дисертације и урађеним у оквиру пројекта 178014: *Динамика стилографије савремене српске језика*, финансираног од Министарства просвете и науке Републике Србије, а под руководством проф. др Милоша Ковачевића” (5).

Оквирно посматрано, монографију чини осам обимних целина и кратак информативни део о њој (*Уместо предговора*, 5). Поглавља ове књиге су следећа: УВОДНА РАЗМАТРАЊА (7-22), ПСИХОЛИНГВИСТИКА (ПЛ) У КОНТЕКСТУ РАЗВОЈА СВЕТСКЕ НАУКЕ (23-61), КОГНИТИВНА ЛИНГВИСТИКА У КОНТЕКСТУ РАЗВОЈА СВЕТСКЕ НАУКЕ (61-104), ПРЕЦЕДЕНТНОСТ И ТЕКСТ (105-155), АНАЛИЗА УНУТРАШЊЕ ФОРМЕ РЕЧИ И МЕТАЈЕ-

¹ arsenije.sretkovic@filum.kg.ac.rs

ЗИЧКЕ РЕФЛЕКСИЈЕ У ФУНКЦИЈИ ПОСТУПАКА ЈЕЗИЧКЕ ИГРЕ (155-233), КОНЦЕПТУАЛНО-ФУНКЦИОНАЛНИ ПРИСТУП У АНАЛИЗИ ЈЕЗИЧКЕ ИГРЕ КРОЗ ПРИЗМУ ПРЕЦЕДЕНТНОСТИ И БАХТИНОВЕ РЕТОРИЧКЕ ПАРАДИГМЕ (233-357), ЈЕЗИЧКА ИГРА У РОМАНИМА ВИКТОРА ПЕЉЕВИНА КРОЗ ПРИЗМУ ПРЕЦЕДЕНТНОСТИ (357-399), ЗАКЉУЧНО СЛОВО (399-403). Књига укупно обухвата 439. страница.

У поглављу УВОДНА РАЗМАТРАЊА детаљно су описани теоријско-методолошки концепт, циљеви, значај и актуелност истраживања, методи и задаци истраживања, преглед ставова у подручју истраживања и преглед досадашње (и домаће, и стране) литературе. Истраживање се темељи на „интегративном опису разних нивоа, лингвистичких, психолингвистичких и лингвокогнитивних механизма с аспекта њиховог уграђивања у догађајно презентовање језичке реалности (у складу са учењем М. М. Бахтина)”(7). Анализирају се следеће појаве: „а) говорна делатност, говорни жанрови (као услов међуделовања језичких личности), говорна (комуникативна) компетенција; б) прецедентност – прецедентни феномени, прецедентни текстови у лингвокогнитивној и психолингвистичкој анализи; в) дечји говор и дечје говорно и језичко стваралаштво као услов прецедентности у уметничком дискурсу; г) језичка свест, језичка способност, језичка личност (ЈЛ); д) говор и мишљење, метајезичка свест и метајезичка способност носилаца језика, концепт као слика (пројекција света), метајезички искази, с посебним освртом на њих као на елементе језичке игре и језичке личности; слика света као лингвокогнитивни феномен, уметничка слика света; њ) језичка личност (говорећи човек) и реторика, с посебним освртом на Бахтинову реторичку парадигму.” (7, 8). У средишту истраживачког интересовања налази се феномен језичке игре (8). Овај феномен посматра се у следећим видовима: а) у виду дечјег говора као „форме одступања од норме и прецедентне форме ЈЛ уопште”; б) у виду језичке игре као „метајезичког контекста (рефлексива) у својству мисаоноговорне компоненте и средства одражавања ментално-рефлексивних параметара свести језичке личности уопште, и српске у поре-

ђењу са руском, као посебности, а у процесу њене говорномисаоне делатности”; в) „ одраза човековог хеуристичког креативног потенцијала” (8). Модели језичке игре посматрају се са два аспекта: а) посматра се појава језичке игре „на свим нивоима језичке структуре”; б) „форме ЈИ као говорног стваралаштва утемељене на језичким антиномијама и аномалијама, тј. нарушавању логичких и језичких веза (алогизми)” (8). И појму језичка личност посвећује се посебна пажња. Појам језичка личност се „интерпретира и као динамички систем са израженом у себи корелацијом најразличитијих простора: рационалног, интуитивног, свесног и несвесног, узуалног и стваралачког (ниво језика), потенцијалног и репрезентативног (ниво говора) и као функционални систем”(8). Корпус овога истраживања обухвата дечји, фолклорни и уметнички дискурс и чине га дечје оригиналне изјаве и творевине које је прикупио Корнеј Чуковски и записао на руском језику у књизи *Од грује до њеће*, дечји оригинални искази и творевине на српском језику (књиге *Зелени миш* и *Проза Јована Јовановића Змаја* и књига *Оловка њише срцем* чији су аутори Вања Рупник Рачић и Будимир Нешић), антологије књижевности за децу, појединачна књижевна дела (уметнички дискурс), антологије народне књижевности (фолклорни дискурс) (10,11). Изучавање језичке личности и језичке игре у складу је са антрополошким принципом који је водећи принцип савремене лингвистике. Другим речима, актуленост и значај овога истраживања огледају се у његовом доприносу савременој лингвистици код које је приметан „заокрет од изучавања човековог говора до изучавања говорећег човека, уз посебно усредсређивање пажње на језичку личност”(11). Када је реч о методама, у раду су коришћене општенаучне, лингвокогнитивне и (психо)лингвистичке методе и то: „а) метод теоријских истраживања (анализе које располажу подацима о начинима презентације ЈИ, као и описима принципа коришћења језичких средстава од стране носилаца анализираних језика, српског и руског; анализа, синтеза, компарација); б) метод лингвостатистике, лингвокогнитивног и (психо)лингвистичког посматрања функционисања језичких средстава у различитим типови дискурса”(14). Задаци овога

опсежног истраживања су: а) „издвајање иманентног принципа ЈИ у дечјем говору на основу којег је могуће њено одређење и дефинисање као прецедентне форме ЈИ уопште”; б) „објашњење појма ЈИ као метајезичког контекста или рефлексива” (14); в) „класификација и опис суштинских обележја ЈИ”; г) „издвајање и опис услова за одређивање ЈИ као средства значајног за одражавање ментално-рефлексивних параметара свести ЈЛ у процесу њене говорномисаоне делатности и као функције у смисаоној организацији метајезичког исказа ЈЛ на релацији: норма/ аномалија”; д) „одређивање и тумачење разлика између (мета) смисаоне матрице дечјег језика непосредности (алогично) мишљење и мисаоне матрице рефлексивнопосредног језика одраслих (појмовно формалнологичко мишљење)”; љ) „установљавање система језичких операција којима се организују различити типови ЈИ као метајезичког контекста, у својству говорних, односно, реторичких појава, базираних на колективној језичкој слици српског етноса као темеља функционисања српске ЈЛ” (15). Надаље у тексту предочени су ставови научника о језичкој личности и језичкој слици света. Појам језичка личност први је формулисао В. В. Виноградов почетком двадесетог века (16). Са друге стране, појам језичка слика „производ је учења В. фон Хумболта (1988), као и хипотезе Сапира и Ворфа” (17). Осим двају издвојених појмова, истраживањем је обухватањен и проблем значења речи. Истраживање Марине Кебаре утемељено је на радовима руских и српских лингвиста, па се тако у одељку књиге *Прејлед досадашње домаће и стране лингвистуре*, са једне стране, срећу бројна имена руских лингвиста: Л.С. Виготовски, А.А. Леонтјев, Н.Д. Аругјунова, В.Г. Гак, О.С. Ахманова, И. Н. Горелов и др. (издвојили смо само неколико научника). Затим, помињу се научни ставови и имена савремених лингвиста и психолингвиста (нпр. Чомски, Н. И. Жинкин, А.А. Леонтјев, Ј.А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов, А. А. Заљевскаја, И.А. Зимњаја...). Са друге стране, консултована су научна дела српских лингвиста и то: Милоша Ковачевића, Јелене Јовановић Симић, Тијане Ашић, Драгане Мршовић Радовић и др. Осим лингвистичке, кон-

султована је и литература из психологије. Једна од таквих референци је књига *Когнитивна психологија* (А. Костић).

Друго обимно поглавље ове књиге (ПСИХОЛИНГВИСТИКА (ПЛ) У КОНТЕКСТУ РАЗВОЈА СВЕТСКЕ НАУКЕ, 23-61) посвећено је психолингвистици као делу светске науке. У овом одељку средишту интересовања су „настанак и развој психолингвистике и њено утемељење као аутохтоне науке” (24). Полази се од идеја које су претходиле настанку психолингвистике, па се сходно томе помињу Вилхелм фон Хумболт, А.А. Потебња, Паул, Бругман, Јан Бодуен де Куртене, Фердинанд де Сосир и др. Такође, наводе се и психолошке идеје, те се детаљно представљају гештalt психологија и бихевиористичка психологија (28). Од 1953. године када је психолингвистика заснована као засебна наука, па до настанка ове књиге, постоје три покољења психолингвистике. У сегменту о првом покољењу помињу се Н. Пронк, Чарлс Озгуд, Џон Керол, Томас Сибек и др. У другом покољењу важна места заузимају Н. Чомски и Џ. Милер, док треће покољење подразумева истраживања од средине седамдесетих година 20-тог века (32). Ево и неколико имена: Џ. Верч, Џером Брунер, Жан Мелер, Жорж Нуазе, Данијел Дибу, Рагнер Руметфејт... Ауторка психолингвистику види као аутономну науку, па је један од циљева њеног истраживања да се оповргне теза о психолингвистици као науци на граници психологије и лингвистике.

Треће поглавље великог обима посвећено је когнитивној лингвистици (КОГНИТИВНА ЛИНГВИСТИКА У КОНТЕКСТУ РАЗВОЈА СВЕТСКЕ НАУКЕ, 61-104). И у овом као и у претходним деловима књиге, консултован је широк спектар литературе, и на српском, и на руском језику. Основни појмови који се у овом делу разматрају су концепт и концептосфера. Последњи део овога поглавља посвећен је појму језичка личност, и са аспекта когнитивне лингвистике, и са аспекта психолингвистике. У првим редовима објашњава се појам *језичка личност*. Под појмом *језичка личност* подразумева се „индивидуа која постоји у језичком простору, у комуникацији, у стереотипима понашања фиксираним у језику, у значењима језичких јединица

и значењима текстова” (83 према Карасик 2002: 7). Међу разјашњеним појмовима среће се и појам *језичке ипре* (који се у књизи често помиње) са аспекта говорне делатности као стваралаштва (100). Према ауторкиним запажањима, „језичка игра превасходно је оријентисана на комичан ефекат, оваплоћујући у себи смеховни аспект човекове говорне делатности”(100). Даље, „језичка игра се може дотицати скоро свих нивоа језичке структуре, при чему се најчешће заснива на њеном деформисању”(101).

Наредно поглавље посвећено је феномену прецедентности и тексту (ПРЕЦЕДЕНТНОСТ И ТЕКСТ, 105-155). Најпре се дефинишу три појма: когнитивна база, прецедентни феномен и прецедентни текст. Когнитивна база представља „свеукупност знања и представа којима владају сви представници одређеног лингво-културног друштва (индивидуална и колективна ЈЛ)”(105). Прецедентни феномени „чине основне елементе когнитивне базе и у својству су нуклеуса језичке свести која одражава и одређује специфична својства колективне језичке личности одређеног социјума, те као такви егзистирају у свести, језику, говору сваке појединачне језичке личности” (105). Испољавају се „у својству базичних компонената знања и представа општих, тј. заједничких за све чланове лингво-културног социјума”(105). У оквиру прецедентних феномена појављују се различити типови и то: прецедентни текст „завршени производ говорно-мисаоне делатности”(107), прецедентни исказ, прецедентна ситуација, прецедентно име које је повезано „са познатим текстом или ситуацијом”(107). Прецедентни текст се може одредити као: „1) текст значајан за одређену језичку личност” (ЈЛ); „2) текст који има надличносни карактер”; „3) текст чија се актуелност константно обнавља у у дискурсу дате ЈЛ.”(108). У делу овога поглавља разматрају се појам цитатности као обележја прецедентног текста, ставови Лотмана и учења Михаила Бахтина. Другим речима, поред цитатности компаративно се разматрају Лотманова концепција кода и Бахтинова концепција дијалога. Настоји се указати на међусобни утицај двеју теорија. У закључку се наводе следећа запажања: „Феномену који Лотман терминолошки одређује као метатекст, а Бахтин туђи говор, у

психопоетици по нашем мишљењу одговара термин пројекција текста”, „битан појам на којем се темељи научна концепција психопоетике изражен је термином језичка личност”(154). Психопоетичке идеје приближавају се Бахтиновом становишту (уп. 154).

Пето поглавље (АНАЛИЗА УНУТРАШЊЕ ФОРМЕ РЕЧИ И МЕТАЈЕЗИЧКЕ РЕФЛЕКСИЈЕ У ФУНКЦИЈИ ПОСТУПАКА ЈЕЗИЧКЕ ИГРЕ, 155-233) састоји се од четири сегмента: *Лингвокогнитивна функционална анализа дечјих неологизама као метајезичких рефлексива у језичкој игри, Семантизација синонимних деривата (дечјих неологизама) у функцији прецедентности језичке игре, Граматичка транзиција у деривацији неологизама у дечјој језичкој игри и Рефлексивно-нејосредна форма дечјих неологизама у светлу поимања дечјеј језика*. У првом делу овога поглавља врши се „лингвокогнитивна функционална анализа дечјих неологизама у својству поступака за грађење језичке игре” (155). Корпус овога истраживања чине оригиналне дечје творевине на српском и руском језику. Рад има два циља: први, „да према критеријуму функционалности и метајезичке мотивисаности, а са лингвокогнитивног аспекта и унутрашње форме речи” буду издвојени а) „неологизми усмерени на реални свет са компензаторном функцијом у подлози” и б) „неологизми усмерени на сам језик са функцијом метајезичке рефлексивности у подлози”; други, да се унутар издвојених категорија одреде, класификују и опишу „шест типова неологизама/оказионализама у функцији поступка за грађење ЈИ” (160, 161). У закључку се истиче да „термин оказионализам, са аспекта дечјег говора у оба језика, указује на стабилност основних црта дечјег језика” (171). Затим, „све фонетске измене у речи током процеса народне или дечје етимологизације нужно воде настајању неког новог смисла” (171). Напоследку, напомиње ауторка да треба разликовати дечју етимологију која се заснива „на преради већ постојећих узусних речи” и појаву дечјих неологизама или оказионализама која представља „стварање потпуно нове речи” (172). Следећи сегмент посвећен је различитим видовима језичке игре „у дечјој реторичкој парадигми и дечјем дискурсу” (178). И у овом одељку монографије спроведена

је контрастивна анализа, а истраживањем су обухваћени дечји и уметнички дискурс (197). Анализа је показала да се у корпусу појављују три вида дечје игре: „римовање бесмислених речи; ЈИ као поступак семантизације римовањем Н/О паралелних по смислу; ЈИ као поступак семантизације римовањем Н/О на релацији контраст по смислу /аналогија по звучности”(192). У трећем сегменту поглавља представљене су лингвокогнитивна и (психо)лингвистичка анализа дечјих неологизама (193) и то оних „насталих поступком граматичке транспозиције” (193). Закључује се да је граматичка транспозиција један од главних деривационих поступака (216), те да постоје „неосвешћени неологизми” који „настају у дечјем говору без свести да се ради о одступању од норме” и освешћени „које дете-говорник свесно користи у функцији игровног поступка за што непосредније, тачније и истинитије изражавање смисла” (217). Деца најчешће користе префиксацију „као начин творбе речи” (218). И последњи сегмент овога поглавља посвећен је дечјим неологизмима. На основу спроведене анализе примећује се да „развој детета предшколског узраста одликује постепеним успостављањем језичке личности у чијој се језичкој свести изграђује језик као вишеслојни систем” (230). Такође, анализа је показала да дете пре него што усвоји културу којој припада „ствара своју личну метакултуру” (231).

Шесто поглавље (КОНЦЕПТУАЛНО-ФУНКЦИОНАЛНИ ПРИСТУП У АНАЛИЗИ ЈЕЗИЧКЕ ИГРЕ КРОЗ ПРИЗМУ ПРЕЦЕДЕНТНОСТИ И БАХТИНОВЕ РЕТОРИЧКЕ ПАРАДИГМЕ, 233-357) састоји се од шест целина. Ево и њихових наслова: *Језичка игра (ЈИ) у дечјем дискурсу као прецедентни њошејске ујошребе речи, Унушраиња форма речи и меијезичка рефлексја у функцији комуникативној чина и језичке игре у делима Пејтра Кочића, Фоно(морфо)семантика дечјих околионалиама као прецедентни линвистичкој експериментна у уметничком дискурсу, Прецедентност дечјеј нонсенса и језичке игре у поезији Љубивоја Ришумовића, Језичко-семантичке аномалије као стилски њосиујак у књижевности за децу Љубивоја Ришумовића и Композициони симетризам у језичко-семантичкој анализи интешек-*

стијуалној аспекти песме Пророк А. С. Пушкина. Уколико се упореде шесто и пето поглавље да се приметити да је у петом поглављу књиге истраживачка пажња посвећена лексичком и морфолошком нивоу, те да је појава неологизама/оказионализама централна тема. Са друге стране, у шестом поглављу пажња је посвећена плану текста и појму *језичка игра*, па се језичка игра појављује као тема већег броја сегмената шестог поглавља. Да се приметити да се језичка игра разматра у првом и другом одељку овог поглавља. У трећем се анализира „негативни језички материјал на релацији норма/аномалија у оквирима поступка за грађење језичке игре” (278). У четвртном сегменту ауторка се бави прецедентним моделом дечјег нонсенса и језичке игре. Језичка игра представља „модел општег понашања са значењем нестандардног односа према дешавањима и посматрана са аспекта који заступамо у раду, представља денотат првог реда, нарочито у дечјим језичким творевинама, у којима представља свесно, намерно нарушавање језичких канона” (259). Специфичност овога обимног поглавља огледа се у томе што је истраживањем захваћен уметнички дис-курс, па се појављују бројни примери из уметничких текстова. Поједине језичке појаве се у овом одељку посматрају на релацији нормирано: ненормирано. Тако аномалије јесу отклон од норме и као такве представљају стилски поступак у књижевности за децу Љубивоја Ршумовића. Оне су и системске јер се испољавају као „систем у систему” и надсистемске, будући да „постоје у односу на језичку норму на релацији слагање или неслагање са њом” (332). Аномалија представља и „свесно, намерно нарушавање језичких канона и као таква одраз је креативне говорномисаоне делатности детета” (332). Последњи одељак књиге посвећен је текстуалној вези између песме *Пророк* и *Књије пророка Исаије*. Ова књига појављује се у тексту као „прецедент за сваког представника хришћанског социјума” (336).

Последње поглавље у којем су садржане лингвистичке анализе јесте седмо поглавље (ЈЕЗИЧКА ИГРА У РОМАНИМА ВИКТОРА ПЕЉЕВИНА КРОЗ ПРИЗМУ ПРЕЦЕДЕНТНОСТИ, 357-399). Ово поглавље чине два мања сегмента (*Језичка слика светиа и концептосфера у роману*

Шлем ужаса Виктора Пелевина и Језичко-семантичке и концептуално-прагматичке аномалије у романима Шлем ужаса и Чајајев и њазнина Виктора Пелевина). Предмет првог од двају истраживања јесу „својства вербализације концептосфере савременог руског писца постмодернисте Виктора Пелевина” (358). Задатак рада је „издвајање и опис језичких средстава у процесу обликовања језичког израза, као и вербализације концепата у Пелевиновом роману са циљем идентификовања и тумачења асоцијативно-семантичких поља, у којима су унутар општег семантичког обележја обједињене не само јединице које укључују у семантичку структуру дато обележје, већ и јединице асоцијативно повезане с њима.” Анализа је показала да се „конструисање концептосфере Пелевиновог романа заснива на субјективизацији, односно профилизацији концепата, одражавајући дисперзивну технику стварања његовог вербалног портрета и повезана је са дискурсном активношћу језичке личности аутора” (375). Даље, „алузивна субјективизација представља један од најфикаснијих поступака индивидуалне перцепције концепата у Пелевиновом тексту” (375). У другом тексту разматрају се језичко-семантичке и концептуално-прагматичке аномалије. Описивање ова два вида аномалија јесте задатак овога рада. Све аномалије у овом истраживању ауторка дели на две велике групе: онтолошке и логичке. У *онтолошке* аномалије убрајају се оне „које се налазе у подлози концептуализације садржајне компоненте прототипског света” (395), док се у *логичке* убрајају аномалије које су „у подлози његове интерпретативне компоненте, при чему је прототипски свет одређен као корелат реалног света у концептуалном простору” (395). Свака од двеју група разврстана је у подтипове.

На основу спроведених анализа у књизи закључује се да „феномен језичке игре веома интензивно истражује последњих деценија у иностраној лингвистици, посебно руској” (399). Овај феномен анализиран је „са аспекта индивидуалног творца језичке игре (ЈИ) у комуникативној, прагматичкој и поетској употреби” (399). Анализа је показала четири основне функције језичке игре: „1) информативно-номинативну функцију, 2) вредносно-оријентациону функ-

цију, 3) атрактивну функцију и 4) функцију генерисања смисла” (399). Предмет разматрања у овом истраживању чине: а) функционални ефекти; б) одређивање статуса и специфичних обележја; в) раздвајање ЈИ од других случајева ненормативне употребе језика; г) идентификовање и презентовање корелације између функционалних ефеката постигнутих применом одговарајућих поступака ЈИ, као и прецедентних особености услова њихове реализације, узимајући у обзир и утицај прецедентних феномена” (400). Када је реч о језичким аномалијама, одступање од норме може бити свесно и несвесно (уп. 400). Језичка игра „представа чисто ритуалну (нормативну), стандардну активност, али претходно осмишљену и изнутра организовану, засновану на одговарајућој замисли, тј. на концепцији поступка-чина језичке личности” (401). Спроведена анализа показала је да се језичка игра у готово свим анализираном текстовима темељи на „различитим типовима аномалија” (401), а ауторске аномалије „сврставају се у модерној лингвистици у круг значајних уметничких поступака” (402). Приступ у овом истраживању је психолингвистички и лингвокогнитивни, а „може да се означи и као семантичко-когнитивни” (402). Даље, анализа концепата обухватила је дело *Пророк* А.С. Пушкина и романа *Шлем ужаса* и *Чајајев и њазнина* Виктора Пељевина (уп. 402). На основу анализе концептосфере код Пељевина закључује се: „конструисање концептосфере Пељевинових романа заснива се на субјективизацији, односно профилизацији концепата” (403). Пељевин ствара слику света служећи се језичко-семантичким и концептуално-прагматичким аномалијама (уп. 403). Принцип онеобичавања је суштинско својство Пељевинове нарације.

Књига *Језичка игра у светлу њреценитности* одиста представља пионирско дело српске психолингвистике. Читаоцу су врло опсежно предочене теоријске поставке психолингвистике, когнитивне лингвистике и лингвистике у ширем смислу. Ауторкино истраживање надовезује се на претходна лингвистичка истраживања српских и руских аутора (и светских, нпр. Ноама Чомског). Уколико се обрати пажња на структуру књиге, видеће се да четири њена поглавља представљају теоријску основу истраживања и да

су у њима детаљно и јасно објашњени појмови које ауторка користи у анализи. Међу њима су психолингвистика, когнитивна лингвистика, прецедентност, концепт, концептосфера, неологизми, околионализми, језичка игра, језичка личност и бројни други. Након детаљног и садржајног представљања теоријске основе, ауторка спроводи комплетне лингвистичке анализе корпуса који је врло обиман и који обухвата дечји, фолклорни и уметнички дискурс (и на српском, и на руском језику). Анализе су представљене у петом, шестом и седмом поглављу, док последње поглавље књиге садржи закључке истраживања. Може се рећи да ауторка у петом поглављу пажњу поклања лексичком и морфолошком нивоу, будући да је у петом поглављу представљена анализа околионализама и неологизама. У шестом поглављу пажња је посвећена плану текста, па се језичка игра појављује као тема већег дела поглавља. И претпоследње (седмо) поглавље у којем је садржана анализа корпуса има за тему језичку игру, али само у одабраним делима Виктора Пељевина. У последњем поглављу представљен је врло детаљан осврт на спроведена истраживања, као и на савремену лингвистичку науку, код које је приметан заокрет од човековог говора ка говорећем човеку. Како истиче ауторка, антропоцентричност је једно од обележја савремене науке. На основу бројне литературе (како домаће, тако и стране) цитиране и представљене у монографији са циљем да се спроведу три приступа у истраживању (интегративни лингвистички, психолингвистички и лингвокогнитивни) и анализе врло опсежног корпуса који смо поменули на првим страницама овога текста, можемо рећи да истраживање у књизи *Језичка игра у свейлу прецедентности* јесте велики допринос психолингвистици, когнитивној лингвистици, стилистици и лингвистици уопште. Допринос стилистици особито је приметан у разматрању следећих лингвистичких појава: језичка игра, околионализми, неологизми, језичке аномалије и сл. Будући да су коришћене српска и руска научна (превасходно лингвистичка и психолошка) литература, те да су анализом обухваћени корпуси на оба језика, књига Марине Кебаре не представља научни допринос само србистици, већ и русистици. Сходно томе, да се

закључити да монографија *Језичка игра у свейлу прецедентности* јесте врло важна референца у новијим лингвистичким (нарочито у психолингвистичким и лингвокогнитивним) истраживањима и да је ауторка у овој књизи показала научну иновативност, аналитичност, егзактност, садржајност и детаљност свог истраживачког рада. Иновативност је врло видљива у избору теме и резултатима истраживања. За висок степен аналитичности, егзактност, садржајност и детаљност може се рећи да представљају и одлике ауторкиног стила, будући да се примећују на свакој страници анализираних књиге.

ИСТРАЖИВАЊА

ИСТРАЖИВАЊА

Ненад Р. КЕБАРА:
Књижевна функција скрипта
у „Гори“ Н. С. Љескова

Раде Р. ЛАЛОВИЋ:
О изградњи личног и
националног идентитета
у нижим разредима основне школе

Милорад П. РАДУСИНОВИЋ:
Руски извјештај о Црној Гори с краја 1852.

Горчин БЛАГОЈЕВИЋ:
Моделовање времена у „Проклетој авлији“

Горан КОМАР:
Надгробни крст из Глоговца
код Пераста и његов натпис

Ненад Р. КЕБАРА

КЊИЖЕВНА ФУНКЦИЈА СКРИПТА У „ГОРИ“ Н. С. ЉЕСКОВА

Сажетак: У раду настојимо да структурно-семантичком анализом књижевне мотивације и стилско-семантичког слоја повести „Гора“ Н. С. Љескова покажемо улогу значењски оформљених предлога који учествују на ма којем нивоу стварања књижевнога дела, особито оних из светих текстова, тј. из Библије. У погледу њихове језичке природе и конструктивних потенцијала у књижевној функцији опредељујемо се између многих постојећих за термин *скрипти*. При том, на метафизичком нивоу, књижевну доводимо у генолошку везу са митско-ритуалном стварношћу, утврђујемо закон њихове духовне истородности који почива на хармонизацији хаоса.

Кључне речи: „Гора“ Н. С. Љескова, скрипт, немогућа погодба, симболи, истородност мита и књижевности

Језичке и књижевне универзалије

Присуство главних мотива у „Гори“ Н. С. Љескова и начини њихове сижејне организације могу да се посматрају и у равни дијалога руских писаца и књижевних епоха, између ове повести и Пушкинових „Египатских ноћи“, са вишеструким аспектима погледа на: жанр, индивидуалну поезику, поезику стилске епохе, високи и ниски стил, озбиљност, пародијност и др. (Федотова 2011) Међутим, слике и мотиви, као и сижеи и јунаци, и у литерарној преради, никада не функционишу издвојено од нивоа метафизичке стварности; укупна структура овог Љесковљевог књижевног дела одређена је главном идејном парадигмом чије је порекло у Новоме завјету:

„А Исус рече им: за невјерство ваше. Јер вам кажем заиста: ако имате вјере колико зрно горушичино, рећи ћете гори овој: пријеђи одавде тамо, и пријеђи ће, и ништа неће вам бити немогуће.“ (Матеј 17, 20)

Такви делови преузетога садржаја на духовном плану имају своје пандане у виду метафоричких концепата који се приближавају симболима; када се каже „горушичино

зрно“, онда је то елиптизирани облик наведеног библијског цитата или варијанти из других јеванђеља, али у функцији описа неке друге конкретне појаве, са моделативним могућностима прогресије у сложеније текстове, попут провербија. Исто тако, мото роману „Браћа Карамазови“ из Јеванђеља по Јовану (Јован 12, 24) могло би да се именује као „зрно пшенично“. То су облици у којима је установљена најприснија релација између стилског и семантичког плана књижевног израза, у научној терминологији познати као *библизми*. Састоје се од једне речи или израза, све до реченице, преузетих из Библије, који су постали општеупотребљиви, користе се као стилски украси, али су непосредно повезани и са њиховим садржајем („Нојева барка“, „блудни син“, „вавилонска кула“, „у много мудрости је много туге“); библизми су стилско-семантичке јединице књижевног и новинско-публицистичког лексикона. (Матвејева 2010: 45)

Настанак елиптизацијом може да се посматра као концептуализација ширег текста и контекста у којем се он разумева, односно, стварање типског семантичког оквира којем је у филологији, више у лингвистици, адекватан термин *фрејма* (схеме, сценарија, когнитивног модела). У когнитивној лингвистици и лингвокутурологији говори се о раму који је когнитивна схема заснована на одређеном концепту у служби представљања карактеристичне ситуације. Ово је модел за уприличење ситуације, као и начин постојања менталних појава у језичкој свести. (исто: 517-518) Књижевним погледима је још ближе одређење из концепције М. Минског, у којој постоји структурна представа о функцијама у књижевном тексту, а то је појам *сценарија* који се развија као резултат разумевања текста, где постоје кључне речи и главне идеје које тематско-мотивски уређују текст. Мински разликује нивое текстуалне структуре: површинско-синтаксички, површински семантички, тематски и наративски оквир. (Жеребило 2005: 278)

Поимање оваквих текстовних схема у књижевности, будући да значење књижевног текста настаје у садејству са елементима суседних области (културним, психичким, друштвеним, историјским, митским и др), значајно и на његовој конотативности, укључује и екстралингвистичке факто-

ре. У лингвистици се значење уобичајенога језика, по правилу, не поистовећује са свим информацијама које се језичког садржаја могу извући када је контекст употребе јасан. Предметом лингвистичке анализе сматра се само онај део информације који се преноси, који је кодиран језичким знацима укљученим у њен састав, искључиво захваљујући познавању језика, али не и она значења која су могу створити садејством свих утицаја који делују скупа изнутра и споља на језик. Остале информације, у чијем процесу преношења су и екстралингвистичка знања, нису укључене у лингвистичко значење, док их књижевни поступак не искључује. У погледу ужелингвистичког разумевања Апресјан наглашава да семантика треба да моделује знање језика а не познавање света. (Кобозева 2000: 67) Стога је за књижевно тумачење подеснија употреба термина *скрипци* или *књижевни скрипци*, а када је реч о преузетом из Библије, могуће, и *библијски скрипци*, односно *библискрипци*, неголи *фрејм*, *оквир*, *рам*, *схема*, *глобални модел*, *коиницивни модел*, *исеудошексци*, *база*, *џризор*, па ни *сценарио* у којем изостаје карактер језичког израза, премда се подразумева одређена композиционо-идејна организованост.

Књижевна мотивација – реални и метафизички план

Ова повест настала је 1887-1888, у доба зрелости руског реализма, којој као главни ослонац служи мисао из Јеванђеља по Матеју, односно, незнатно модификована у Јеванђељу по Луци (Лука 17, 6), међутим, овде је као главни мотив искоришћена слика премештања горе из првога а не чупање дуба из горе и усађивање у море из другопоменутога јеванђеља. Та два примера у Новоме завјету, изговорена са Исусових пророчких усана, понашају се као изоморфна места, која од случаја до случаја варирају према потреби књижевног описа. Љесков проширује варијантни део слике у низ континуираних мотива који чине оквирну композицију повести, а непроменљиви део подиже на ниво главне идеје дајући јој значење свевремене апсолутне истине. Као што слике и мотиви, по парадигматском низу, бивају хијерархизоване у идејни свет дела, једнако и на њима почива мета-

физика која се може издвојити из семантике дела; тако и идеја о вери која је „макар колико горушичино зрно“ има изоморфни однос који се може изразити величином спољашње унижености и маленкости у слици распетога Христа у односу на број божанстава која су му претходила према свецелости његове нуминозности. Материјално-физичка представа тога бивства представљена је у проблематичности егзистенције хришћана, као најмлађе духовне заједнице, који су били изложени пљачкању и оптуживању за све опште несреће изазване пожарима, земљотресима, потапањем бродова, лошом летином, заразним болестима, поплавама које су настајале од изливања Тибра у Риму и Нила у Египту, као и ма којим другим узроком, а оправдане су незадовољством и увређеношћу многих паганских божанстава због поштовања Исуса Назарећанина и тајанствености обреда којим се прославља Његово име. (Љесков 1994: 41)

И поред њиховог метафизичке природе, библијски скрипти, који се нарочито у Новоме завјету варијантно појављују у јеванђељским сведочењима, у књижевном погледу – са становишта разних посматрача, прерадама у нововековним делима реферишу на реално-историјски свет њиховог настанка. Са разлога тих утицаја књижевности и моћи одређених нивоа друштва прва верзија ове Љесковљевој повести наишла је на противљење духовне цензуре будући да је у њој препозната алузија на московског митрополита Филарета Дроздова. (Љесков 1957: 600)

Као мотивација за централни мотивско-тематски аспект „Горе“ – прогон хришћана у трећем веку н. е. у Александрији, послужиле су природне катастрофе које се доводе у везу са мистичним деловањем богова. Природне катастрофе и покушаји човека да им се супротстави, уз подршку богова којима се обраћа за помоћ, израз је космогонијских и теогонијских настојања човекове склоности реду да би се превладао хаос у свету. Хаос је са стајалишта уређености несавршенство света, тј. нарушавање природних принципа. У Библији, углавном у Старом завјету, катастрофичност света изазвана Божјом вољом игра важну улогу, незадовољан „што је створио човјека на земљи“, Бог ће да изазове општи потоп, али ће да поштеди семе будућег живота у

Ноју и његовим синовима, њиховим женама и Нојевој жени, као и седам парова чистих и два пара нечистих животиња, те седам парова небеских птица. (Књига постања 6-9) У Новом завјету савршенство света је хипостазирано у Сину Божијем, силе хаоса из природе премештене су у биће човека, па се два супротна начела одигравају у њему, у микрокосмосу. О сликама катастрофе на земљи сведоче и текстови у Новом завјету, али као о парадигмама из Старога завјета.

У наведени цитат, као градивни део мотива прогона хришћана, уплетене су библијске слике потопа (Књига постања 6-9; Друга посл. Петр. 2, 5; Матеј 24, 39) и суше (Прва књ. о цар. 17, 1). Значења изоморфних места из Библије, која могу да се читају из апокрифног предлошка, простиру се и на Љесковљеву стилизацију у „Гори“, између њихове непотпуне поновљивости долази до својеврсне дијаложке активности. То је континуално понављање између предлошка, његових извора и дела у којем се обнављају елементарне композиционе јединице чији резултат је ново значење, али исто такву функцију имају и све друге редупликације, што се види из примера јунакиње Нефоре према прототиповима из претходних извора – са једне, и према цвећаркама у овој повести – са друге стране. Значења се најјасније постижу инхерентним поређењем сродних слика, логичка непоузданост аналогije у колоквијалном и/или у научном језику, у књижевном тексту је антиподна њима, управо због интенције семантичког одступања а не дословног слагања једне са другом.

Поднасловом „Горе“ – „египатска прича по старим предањима“, Љесков не реферише само на архитект, него и на хибридно приповетку „Египатске ноћи“ (1837) А. С. Пушкина, и то на додату епилошку песму прозној целини, чијем лику Клеопатре је аналогон његова Нефора из ове повести. (Пушкин 1972: 357-360) У „Гори“ се чува композиција аутентичног „Слова о ковачу који је молитвом учинио да се планина уздигне и спусти у реку Нил“, а укључивање реминисценције из Пушкинових „Египатских ноћи“, где је означена и њихова жанровска припадност, из више идејних разлога остварује комплекснији дијаложки конструкт. У основи повести је принцип паралелизма из старе легенде који се

ослања на поређење две епизоде: сцене завођења ковача Зенона и сцене кретања планине Адера. Преобликовање легендарне приче укључењем Пушкинове приповетке добија дијалошку позадину за кардиналне епизоде. (Федотова 2011: 226) Прозном делу Пушкинове приповетке прикључена је песма – једина интертекстуална јединица из ње у „Гори“ – временски је ограничена само на једну, док се песма из Пушкиновог остварења протеже на три ноћи. У њима Клеопатра нуди једнакост потчињеним младићима, али кроз погодбу: она тргује својим љубавним логом, а мушкарци који прихвате такву погодбу, улажу своју главу. Љесковљева дивотница Нефора такође тргује, но она то чини за материјалну надокнаду, док сиромашне девојке цвећарке уз пут пружају такве услуге богатим младићима без надокнаде, чиме постижу привремену једнакост са својим љубавницима.

По тврдњама самог Љескова ова повест је настала на основу предлошка старог апокрифног текста чији главни јунаци су златар-уметник Зенон и богата лепотица Нефора која је из Антиохије доселила у Александрију, те настоји да заузме првенство међу гиздавицама у славном старом египатском граду. Овде је књижевна мотивација антиподна оној која покреће велики догађај, али ће се фабуларно-сижејни ток из ње развијати и оваплотити у сфери мистике. Претходно наведени цитат из „Горе“ описује ритуал лечења Нефоре од стране локалне пророчице и врачаре бабе Бубасте, које се дешава након сусрета гиздавице са златаром Зеноном. Том приликом она је својом неописивом лепотом, која је несумњиво имала снажан утицај и на златара, покушала да га заведе, али је он сâм себи зариио сјајно сечиво ножа које га је навело на грешну помисао. Мотив самокажњавања због навођења на грех, који је овде развијен, настао је на библијској парадигми: у тренутку освешћења, током страсног загрљаја са Нефором, у Зеноновом оку ће се појавити „онај који заповеда и таласима и бури“, након чега ће блеснути сечиво (исто: 30):

„А ако те око твоје десно саблажњава, ископај га и баци од себе: јер ти је боље да погине један од удова твојих неголи све тијело твоје да буде бачено у пакао.“ (Матеј 5, 29)

Нефора, цвећарке и баба Бубаста фигурација су аутентичног паганскога света, радње које оне предузимају поседују конкретност уверења која су настала у том свету. Ковач Зенон, на другој страни, идеализован је као представник уметничких погледа аутора на улогу ствараоца и као парадигма живе хришћанске вере, конкретно је мотивисан у комплексу три мотива: *немоћућа њојодба*, *уметник њо Творчевој њарадији* и *њомерање њоре молишвом*, преузетим из ресурса духовне традиције. Када је у питању идеализација протагонисте у улози уметника, занимљиво је да је њен степен неупоредив код писца зрелога реализма неголи код првог весника ове стилске епохе у руској књижевности. То је, између осталог, што се Љесков определио за амбијент раног хришћанства и златара, док је Пушкинов јунак његов савременик, „импровизатор“, притом и споредан за сиже који настаје на мотиву погодбе.

Присуство вере у верујућем и у неверејућем човеку је централно питање егзистенције мита, код златара Зенона у критичном тренутку, на граници греха, слика из Библије се појављује у дубоком симболичком значењу као оваплоћено присуство Божје речи – што је довољно да он и буквално сâм себе казни онако како је то описано у Библији. Стари мемофит Пеох, жрец и усамљеник у пећини на полуострву Фаросу, има рационализовану представу вере, он различите религије које су до тада постојале посматра одозго, сматрајући да их све познаје, и у речима Божјега Сина тражи логичку замку за оне који му верују, о вери размишља на начин који веру не подразумева. Не само веру, него и за слику катастрофе, која је, по природи ствари, општа а не појединачна или групна несрећа, кривицу приписује само хришћанима, тј. њиховој младој вери. Антиципација догађаја, како га Пеох излаже, само је каузалистичка схема која нема изгледа да оствари егзистенцију слике, а камоли да се претвори у мотив на којем опстаје сиже повести, могли бисмо да је, по томе, назовемо псеудосликом.

„– Истину си рекла, Бубаста: ја стварно познајем и своју праву веру и сва туђа сујеверја, и све иноверачке богове. Ја могу да судим о хеленском Зевсу, о иранским бозима Ормузду и Ариману, и о Јехови, осветљивом богу наших

бивших робова Јевреја, као и о оном јаднику који је био распет и кога сматрају својим богом хришћани. Ми ћемо их уловити управо његовим речима. Он је говорио да, ако се верује онако како је он учио, кад човек каже гори: 'Покрени се', гора ће се покренути с места и бацити у воду. С крова заповедника нашега града у правцу према западу види се гора Адер. Ако су хришћани добри, онда нека, ради спасења свих, намоле свога бога да се гора Адер покрене са свога места, и да, спустивши се у Нил, постане брана току реке. Тада ће се вода Нила подићи и наводнити наше сасушене њиве. А ако хришћани не учине да се гора Адер покрене и прегради ток Нила, то ће им се узети за кривицу. Тада ће свакоме постати јасно да или је њихова вера лаж, или они неће да отклоне општу несрећу, и тада нека се разлегну Александријом римски покличи: 'Cristianos ad leones'.¹ (Јесков 1994: 46)

У библијским мотивима када је приказано како долази до великих катастрофа, оне увек настају Господњом вољом ради непоштовања Његових закона, Јехова сваком таквом приликом упозорава шта ће да се догоди ако се о Њега оглуше, обавезно у експресивним сликама којима је наговештена потенција страдања које следи. Казне углавном проистичу из неприхватања Њега као јединога бога и из оглушивања о заповести којима је унапред одређен исправан и беспорочан пут. Природа тих санкција углавном је у Старом завјету изложена у алегоријским сликама; тим истим сликама Јесков у „Гори“ даје другачије значење, преосмишљава их тако што их ставља у уста Пеоха, говорника који је носилац идеја које поричу Јеховину божју природу. У перфидном плану према хришћанима који припрема са бабом Бубастом, користи познату алегоријску сцену кажњавања Египта пренасељавања жабама због фараоновог непоштовања обећане речи Јеврејима. (Др. књ. Мојс. 8, 1-14) Намера његова није превасходно да казни хришћане, он је то могао и без погодбе, него да их осрамоти, тј. обесмисли њихову веру у Сина Божјег, у крајњем и да га не обаве-

¹ 'Cristianos ad leones (лат) – хришћане лавовима

зује реч. Но, метафизички слој алегоријске слике о прена-сељавању Египта жабама због неиспуњења фаранове дате речи Јеврејима, подразумева и противно, да ће се Пеох држати погодбе, у чији исход он и не сумња.

Симболи у књижевном поступку

Слика са Пеохом и бабом Бубастом, осим што добија обрнуто значење, начињена је у двострукој симболици: у Библији по општем мишљењу нема директно непоменуте домаће животиње изузев мачке, неке се помињу и више пута, али мачка ниједном. Истовремено у египатској цивилизацији и религији мачка је подигнута на ниво идола, стога има много религијских тумача који тврде да се речи упућене против идолопоклонства у Старом завјету, у ствари, односе на директно непомињану мачку, као и оних који сматрају да би чак и помињање озлоглашеног идола био прилог њеном прослављању. За разлику од хришћанских веровања, мачка у староегипатским веровањима држи примат, као и у многим другима, од старих веровања Југоисточне Азије до Блискога Истока, такође и у многобоштву и у фолклорним преостацима свих Словена. (Ševalije, Gerbrant 2003: 375; Бидерман 2004: 217-218; Гура 2005: 634) У књижевно-онтолошком разматрању то може бити интересантан оквир, али је неупоредиво значајније како пример из Љесковљеве повести јасно показује пут којим књижевни поступак митску слику, преко митологеме претвара у композиционо-идејну (сижејну) чињеницу дела са књижевном функцијом. Притом се не губи првобитна семантика, али се додавањем нових значења и ситуација ствара напетост између архиепискемиолошког слоја и новог – књижевним средствима изазваног значења:

„– Ти си паметна жена – рече Пеох. – Ти људи треба да плате за наше несреће.

– Да. Али како то почети? А ти си посвуда славан, мудри Пеоше, ти си уз своје кандило прочитао све свете свитке; ти знаш и светлост наше праве вере, а знаш и сву лаж свих осталих учења; ми, пак, туђе вере не познајемо – ми их само свим срцем мрзимо. Буди нам глава на раменима, под којима трепери и пева народно срце светог Кемија:

науци нас шта ваља чинити да би хришћани били изложени општој срамоти и погibeљи, за коју неће бити кажњавања. Реци нам шта бисмо могли захтевати од хришћана што би постојало у њиховом закону а што би могло показати сву беспомоћност њихове вере и посрамити их?

Пеох се осмехну, поглади прљавом руком припитомљену свету мачку и рече:

– Добро, показаћу вам како да сместите жабу на дрво; али пазите добро: с дрвета је доле не смеће спустити!

– О, нећемо, нипошто!“ (Љесков 1994: 44-45)

Овде Пеох заповеда једну занимљиву ствар у погледу вере: „Добро, показаћу вам како да сместите жабу на дрво; али пазите добро: с дрвета је доле не смеће спустити“, она се очигледно не тиче саме жабе, њеног природног бивства у реално-објектном свету, него говори о метафизичком аспекту идола, о симболу, који добија и књижевну функцију. Значајна је чињеница да је Љесков, у настојању да прикаже аутентично књижевну стварност, осим извора у светом предтексту и, нарочито симболике религијџа, користио и доступну литературу научнога каректара: *ојисе обичаја, ритуала, морала, иоритреџа, одеће жиџиља Александрије у Еџиџу, еџиџаџских џеџзаџа* и др. (Минејева 2013: 100)

Библијска слика света не почива ни у светој књиџи на директном представљању стварности, она је и тамо увек стилизована и то на специфичан начин, а то значи да је већ у њој језик у другостепеној функцији, тј. померен из свакодневне комуникације, попут симболике да ли је кошуља Јосифова (у Библији) или Јусуфова (у Курану) поцепана спреда или на леђима.² Слика народа, који је у светим списима редовно дата у назначеној и шареноликој мноштвености, на нивоу боја, звука и сл, преточена је и у „Гору“; избезумљени због страха од суше која доноси глад, становници Александрије налазе се на окупу где треба да буду заведени мржњом према хришћанима што би свако предстојеће насиље над припадницима младе религије учинило леџи-

² Библиографске напомене о Јосифу, односно Јусуфу, у каснијим парантезама – прим. Н. К.

тимним и легалним. То је представа пометње, у којој је све помешано и ускомешано, али речи главне поруке су „повремено могле да се разазнају“ издвојене и јасне. Оне представљају начин опстанка припадника хришћанске вере у свеопштој опасности од глади, дате у потпуном парадоксу у односу на оно што би стварно могле да значе у конвенционалној употреби: онај који живи од милостиње није у стању ништа да ради, камоли да други, који не живе од милостиње, зависе од његовог рада:

„– Нил расте! ... Умрећемо од глади... Хришћани преотимају посао... Лако је њима да раде јефтино, они живе од милостиње...“ (Љесков 1994: 49)

Слика пометње, међутим, дата је и у сасвим супротном расположењу од онога који је у становништву Александрије изазивао ужас изазван страхом од глади. Она је такође представљена стилским средствима која језик изводе из осе свакодневне употребе и значење постиже у нарочитој померености, која кореспондира са симболичким наслеђем народних веровања. Будући да се очекује извесна пропаст хришћанског подвига да измоле свога Бога да се гора Адер помери и прегради Нил како би вода напојила осушену земљу, готово сво становништво у карневалској разузданости полази на место догађаја да би присуствовали сигурној пропасти оних који верују у Реч распетог Исуса Назарећанина. Као и у Библији, и Љесков веома дискретним симболичким средствима приказује љубавне сцене, али док су оне у Пјесми над пјесмама сведочанство свештене љубави мушког и женског, овде је преко вегетабилни зооморфних симбола приказана фолклорна сцена паганске љубавне разузданости, истовремено и површности, јер се двоје по сусрету растају као да се никада нису ни познавали. Симболична слика телесно-душевних ужитака, овде кроз заједничко једење дуње девојке и младића, исто тако је наслеђе фолклорних ритуалних радњи, а игра дуњом између њих двоје је слика која је својствена представности народне лирске поезије, ништа мање неголи је сцена коња острижене гриве којим младић одјахује после сусрета под шатором са младом цвећарком На тај начин је фолклорном обичају

стрижења гриве јахаћем коњу додата нова књижевна функција која на плану семантике додатно потврђује симболичке слутње претходних наговештаја. Ново цвеће и нова дуња коју би девојка од веселих другарица добијала после љубавнога чина са младићем који већ одјахује, симболизује телесно-душевну пожуду, чиме је она пагански мултиплицирана. Из цитата, који наводимо, види се паралелност радњи које пре и после сусрета чине актери догађаја, пре љубавног чина, при самом сусрету – „младићи су одушевљено плескали рукама“, а после растанка двоје младих девојку су „другарице дочекивале плескањем руку“, што је понављање које у књижевном простору ствара утисак ритуалности, са другачијом функцијом у уметничкој стварности од ритуала у фолклорно-митској активности, у књижевном тексту се разобличава размена у социјалној равни између богатих и обесних младића и сиромашних а лепих девојака:

„Цвећарке су биле младе жене египатског типа, мало плџоснатих лица, живе, веселе, често оштроумне, лепе, витка стаса, пријатних облина и веома гипких тела. Све су оне, као свештенице сладострасног култа, биле у белим полупразничним хаљинама с обрубима јарких боја, а те су се хаљине држале у њих само на једном, левом рамену, остављајући им обе руке и десну дојку сасвим откривене. Али и читаво њихово тело видело се кроз лаку и прозачну материју, и раздраживало погледе младића што су јахали поред њих на својим панонским коњима, украшеним перима. Када би им се приближили ови гиздави млади људи, цвећарке би се смешиле и нудиле да купе од њих венце и букете од поморанчина цвећа, и уједно су се лоптале пред њима дуњом, симболом љубави. Младићи су одушевљено плескали рукама, куповали цвеће и трудили се да ухвате и разломе бачену им дуњу. Цвећарке, које су ишле лагано, тада би се заустављале, на брзину растављале мале и веома лаке свилене шаторе, а сваки је могао да заклучи само две особе; под тим шаторима двоје би остајало само онолико колико је било потребно да заједно поједу дуњу. Затим би се мали шатор поново свијао, био враћен на магарчева леђа, младић би одјахао на панонском коњу острижене гриве а цвећарка се придруживала своме табору, где су је другарице дочеки-

вале плѣскањем руку, снабдевале је новим цвећем и новом целом дуњом.“ (исто: 78)

Истородност мита и књижевности

Присуство многих слика, које у многобожачким религијама и у хришћанству имају некада подударне а други пут и противречно значење, провлачи се током повести. Тако, при поласку према висоравни Адер поред Нефоре и њеног слуге ће великом брзином изнад самог тла пролетети јато ластавица. Нефора је из Антиохије, те не познаје локална веровања, а притом није ни хришћанка да би могла да протумачи наговештај који ластавице дају будућим збивањима по светим књигама, стога пита свога слугу шта би то могло да значи. (Псал. Давидови 84, 3) Овде је важна чињеница да сви ликови у природним појавама, својствено непосредно-интуитивној свести, тумаче будуће догађаје. Слуга ће, прекинут метежом светине која је нагурана на малом простору, застати и неће дати објашњење на питање које је газдарица поставила, чиме ће на клацкалици два веровања оставити могућност да газдарица напусти безверје и придружи се хришћанима у немогућем подвигу. Она ће то и да учини већ у следећој, двадесет трећој глави „Горе“, при сусрету са епископом тражећи да позову Зенона кујунцију, јер ако неко може да изазове такво чудо, онда је то само овај златар. При томе се дешава сцена у коју Љесков кроз речи епископа и Презвитера у разговору са Нефором о Зенону уноси експлицитно главни принцип митског поимања света – одсуство узрочно-последичног принципа. На тај начин поред свих књижевних трансформација фолклорних, митских, ритуалних и других обичајних сцена живота и религијског наслеђа, Љесков трансформише у књижевно ткиво и појмовну теоријску дефиницију из дискурзивног језика, и то одрицањем свести која није својствена миту:

„ – Да, да, да; управо тај Зенон – Зенон златар, кога познају и поздрављају сви угледници, у коме је васкрсла уметност вајара цара Амазиса, Зенон с плавим превезом на левом оку, које је изгубио изненада и незнано зашто. Он крије зашто...

– Да, да; он о узроку никоме не говори!“ (Љесков 1994: 87)

Слике као иницијални делови мотива и сами мотиви, паганског, хришћанског или другог порекла, слажу се књижевним преобликовањем у јединствени мотивско-тематски аспект дела – *ѿомерање ѿоре* Адер. Он је основа идејног слоја Љесковљеве повести „Гора“, а његово митско порекло вишеструко је присутно у Библији (Марко 9, 23; Матеј 17, 20; Лука 17, 6), главни мото духотворне философије руског „сребрног века“ и *modus vivendi* књижевно-философских погледа Фјодора Михаиловича Достојевског; то је, заправо, најмања (с)мисаона јединица којом се може одредити магистрални ток руске књижевности. Мит у својој заокруженој унутарњој целини не пати од дискурзивности, а када је функционализован у књижевној стварности, тада ни према другим истоврсним, по природи ствари антагонистичким, ентитетима нема противречан однос, јер он у књижевном делу сведочи чињеницама књижевног, тј. идејног, а не неког другог реда. У том смислу Зенон кујунџија, изворно аутентични следбеник Исуса Назарећанина, као крунски доказ природе истинске вере, у излагању пред Нефором потпомаже се мотивима приче о Јосифу и Петефријевој жени (Пр. књ. Мојс. 39, 7-23), у облику како се та прича преноси у египатским предањима о Јусуфу и господаревој жени у дванаестој глави, трећег дела – под насловом „Чврстоћа Јусуфова“, одељак „Завођење“, од 23. до 29. стиха Кур'ана Пророка Мухамеда. (Kur'an 1984: 310-312)

То упућује на закључак да књижевност слободно користи оно што представља знање, принципе и облике у миту, и као скриптове – од морфолошке до стилско-семантичке улоге у књижевном делу, али да је се не дотиче оно што је миту утилитарно, споља, наметнуто као што су одређења: нашег, страног, канонског, апокрифног и сл. Слике које учествују у грађењу мотива и сами мотиви, узети из аутентичног мита, који је основа књижевности, као и слике и мотиви, преузети из неких других митова, у функцији фона или истосмерног развијања семантике дела, у остварењу

учествују по законитостима књижевног стварања. Међутим, у праснови различитих модела, делује извесни закон истородног разумевања света, неоптерећен концептом народа, поднебља, идеологије и сл, јер је мит у свакој прилици и на свакој тачки имао за циљ надвладавање хаоса принципима реда, као и целовити космогонијски и теогонијски опис света. Стога су слике и мотиви из разних митова често веома подударне, те се у књижевном разумевању узимају као дублетне или супститутивне, у најмању руку упоредиве и паралелне, чак и у креативном дијалогу када су антиподне.

И када су слични и када нису, књижевним поступком, више или мање, могу се функционализовати, али им се не може променити њихова нулта вредност, односно, онај основни првобитни карактер, те се не може ни десити да се безусловно, ни у књижевности, мешају слике и мотиви хтонског и светлосног мита. У том смислу јасно се уочава да је за митску слику и мотив, за првородно, неизменљиво језгро, најважнија њихова основна семантика, док у књижевном делу се једнако интересовање сели и на облик, а, исто тако, и на редослед и везе са осталим сликама и мотивима употребљеним у грађењу књижевног дела. У тако условљеној позицији формална слика књижевног дела је у дубокој вези са њеним садржинским наносом из далеке прошлости; у функцији мита, као изворног разумевања света, налазе и завршеци корења горњих слојева књижевног дела, којим је обележено и учешће митске слике и мотива у структури књижевног дела.

Извори:

Др. књ. Мојс. 8, 1-14: Друга књига Мојсијева у: Библија или Свето писмо Старога завјета, Београд: издање Британског и иностраног библијског друштва, 1981. с. 58.

Друга посл. Петр. 2, 5: Друга саборна посланица Светога Апостола Петра у: Библија или Свето писмо Новога завјета, Београд: издање Британског и иностраног библијског друштва, 1981. с. 243.

Јован 12, 24: Јеванђеља по Јовану у: Библија или Свето писмо Новога завјета, Београд: издање Британског и иностраног библијског друштва, 1981. с. 111.

Књига постања 6-9: Прва књига Мојсијева у: Библија или Свето писмо Старога завјета, Београд: издање Британског и иностраног библијског друштва, 1981. с. 5-8.

Лука 17, 6: Јеванђељу по Луци у: Библија или Свето писмо Новога завјета, Београд: издање Британског и иностраног библијског друштва, 1981. с. 83.

Љесков 1957: Н. С. Лесков. „Собрание сочинений“, в 11 томах, том 8, М: ГИХЛ Љесков 1994: Николај С. Љесков, „Гора, египатска прича по старим предањима“, Београд: Цицero, Писмо, Нови Сад: Матица српска

Марко 9, 23: Јеванђељу по Марку у: Библија или Свето писмо Новога завјета, Београд: издање Британског и иностраног библијског друштва, 1981. с. 49.

Матеј 5, 29: Јеванђеље по Матеју у: Библија или Свето писмо Новога завјета, Београд: издање Британског и иностраног библијског друштва, 1981. с. 9

Матеј 17, 20: Јеванђеље по Матеју у: Библија или Свето писмо Новога завјета, Београд: издање Британског и иностраног библијског друштва, 1981. с. 23.

Матеј 24, 39: Јеванђеље по Матеју у: Библија или Свето писмо Новога завјета, Београд: издање Британског и иностраног библијског друштва, 1981. с. 32.

Пр. књ. Мојс. 39, 7-13: Прва књига Мојсијева у: Библија или Свето писмо Новога завјета, Београд: издање Британског и иностраног библијског друштва, 1981. с. 38-39.

Прва књ. о цар. 17, 1: Прва књига о царевима у: Библија или Свето писмо Старога завјета, Београд: издање Британског и иностраног библијског друштва, 1981. с. 333.

Псал. Давидови 84, 3: Псалми Давидови у: Библија или Свето писмо Новога завјета, Београд: издање Британског и иностраног библијског друштва, 1981. с. 530.

Kur'an 1984: Kur'an časni, prev. Hafiz Muhamed Pandža i Džemaludin Čaušević, Zagreb: Stvarnost, s. 307-323.

Puškin 1972: A. S. Puškin, „Египатске ноћи“ у: „Pikova dama i druge pripovetke“, Sabrana dela A. Puškina u osam knjiga, knj. peta, Beograd: Rad, 1972. s. 341-360.

Библиографија:

Гура 2005: Александар Гура, „Симболика животиња у словенској народној традицији“, Београд: Бримо, Логос, Глобосино-Александрија

Жеребило 2005: Т. В. Жеребило, „Словарь лингвистических терминов“, изд. 4-е, испр. и доп. Назрань: ООО Пилигрим

Кобозева 2000: И. М. Кобозева, „Лингвистическая семантика“, учебное пособие, М: Эдиториал УРСС

Матвејева 2010: Т. В. Матвеева, „Полный словарь лингвистических терминов“, Ростов н/Д: Феникс

Минејева 2013: И. Н. Минеева „Творческая история Повести

Н. С. Лескова 'Гора', М: Вестник Московского университета. сер. 9, Филология, № 6, с. 94-111.

Федотова 2011: А. А. Федотова, „Пушкинский контекст 'египетской' повести Н. С. Лескова 'Гора', Ярослав: Ярославский педагогический вестник, том I, № 2 (2011), с. 225-228.

Biderman 2004: Hans Biderman, „Rečnik simbola“, Beograd: Plato, s. 217-218.

Ševalije, Gerbrant 2003: J Chevalier, A. Gherbrant, „Rječnik simbola“, Banja Luka: Romanov, s.375-376.

Ненад Р. Кебара

Резюме

ЛИТЕРАТУРНАЈ ФУНКЦИЈА СКРИПТА

В „ГОРЕ“ Н. С. ЛЕСКОВА

В данној работи ми пытаемиа чериу структурино-семантическиј анализу литературној мотивацији и стилеву-семантическог слоја повести „Гора“ Н. С. Лескова показати ролу смислообразујућих шаблону, учасујућих на любому уровне созданија литературног произведенија, особено из священних текстов, т.е. из Библии. Учиуваја их језикуву природу и конструктивниј потенциал у литературној функцији, ми вибираем термин *скрипте* среди многиу сущесујућих. При етому на метафизическом уровне ми приводим литературнују у генеологическују связу с мифу-обрядовој реалносују, устанавливаем закон их духовној однородности, опирајућисја на гармонизацију хаоса.

Ключевеуе слова: „Гора“ Н. С. Лескова, скрипт, невозможная сделка, символу, однородность мифа и литературы

О ИЗГРАДЊИ ЛИЧНОГ И НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА У НИЖИМ РАЗРЕДИМА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

I

Када се говори о изградњи личног, а онда и сваког другог идентитета у школској пракси, дакле, у раду са ученицима било ког узраста, онда се отвара неколико важних питања, а то су: Када је са ученицима најбоље започети активности на изградњи личног и сваког другог идентитета; У оквиру којих наставних садржаја је најпримјереније покренути те активности и како ученицима, поготово у нижим разредима основне школе, објаснити овај заиста сложен појам.

Да би се начинио први корак у процесу објашњавања, а онда и у изградњи прије свега личног па и сваког другог идентитета код младих људи ваља нам прије тога поуздано знати шта је идентитет и како се он одређује. Дакле, појам идентитета прво мора бити јасан наставницима, како оним који наставу изводе у нижим разредима основне школе, тако редом све до оних који наставу изводе у средњој школи.

Ми смо се питањем идентитета бавили у нашем раду *Изградња личног и националног идентитета и култура сјећања* (Нова Зора, бр. 67/2020, а онда и у књизи *Памћим да бих постојао*, а тамо стоји сљедеће: „Под идентитетом се обично подразумејева скуп одређених, јасно дефинисаних особина које појединца или групу људи, или народ у цјелини чине баш таквим какав јесте и по чему се он разликује од осталих појединаца или група. У основи овог термина је латинска ријеч *identitas* што у преводу значи *карактеристична јединица*).

У *Хрватској енциклопедији* Лексикографског завода „Мирослав Крлежа“ нпр. за *идентитет* се каже: „У *socio-*

logiji, skup značajki koje određuju posebnost pojedinca ili skupine u smislu različitosti ili pak pripadnosti u odnosu na druge pojedince ili skupine. *Individualni identitet* (подвлачења су Р. Р. Л.) одговор је на питање *tko sam ja?*, а произлази из чињеница које творе појединчев животопис, који је јединствен и неповољјив, те из властитих исказа о припадности различитим скупи-нама, одн. држављанству, које чине *друштвени или колективни идентитет*, својствен или типичан већему броју појединаца. *Друштвени идентитет* одговор је на питање *tko smo mi?*, а може бити сполни или родни, добни, сексуални, родбински, језични, вјерски, национални, регионални, класни, професионални, организацијски, клупски, политички, традиционални, модерни, итд.“

Да би се говорило о култури сјећања или култури памћења идентитетских одредница мора се одредити и категорија културног идентитета, а она је сажето дефинисана у *Пролексис енциклопедији* гдје стоји: „*kulturni identitet*, појам који изражава јединственост и аутентичност неке културе, те припадност појединца или друштвене групе тој култури; одређење неке друштвене заједнице путем њезиних властитих културних особитости и вриједности. Културни идентитет творе облици духовне (језик, књижевност, глума, плес, обичаји и др.) и материјалне (градитељство, артефакти) културне баштине. Културни идентитет оснива се на елементима традицијске културе, али се изражава и у савременим културним творбама, укључујући и културу индустрије (филм, издаваштво и др.).“

Дакле, *лични и генерациони, породични и етнички, културни и национални идентитети* произлазе један из другог и међусобно снажно кореспондирају и јасно одговарају на питања: *Ко сам ја* и *Ко смо ми?* чему би се могло додати и низ сличних идентитетских питања као нпр.: *Ко су моји преци? Одакле смо дошли? Којим језиком говоримо? Којим језиком пишемо? Којој религијској заједници припадамо? Гдје смо, од кога, због чега и када смо све сиротали?* и тако редом. Одговори на сва ова питања обједињени у смислену целину чине наш и лични, и сваки други идентитет који ваља његовати и чувати.“ (Лаловић, 2023. стр. 16 и 17.)

Поједностављено речено дефиницију идентитета у школској пракси на свим нивоима узраста ученика треба

изводити из одговора на питања: *Ко сам ја; Ко су моји њреци; Ко ме народу ѡриѡадам; Којим језиком ѡворим; Којим ѡисмом ѡишем; Којој релиѡијској скуѡини ѡриѡадам ја и моји ѡреци; Које су основне одреднице кулѡурноѡ иденѡитѡиѡеѡа моѡ народа, односно које духовне вриједности ѡеѡује мој народ (ѡразици, славѡа, народни обичаји) и тако редом.*

Одговор на сва ова питања је вишеслојан и врло комплексан па у школској пракси никако не треба полазити од појмовног одређења и дефинисања самог идентитета, него се свијест о идентитету треба постепено градити код ученика у складу с њиховим узрастом и на пригодним примјерима.

Како се идентитет као вишеслојна категорија гради спознајом и постепеним усвајањем одговора на напријед наведена питања онда добијамо и логичан одговор и на питање када са ученицима треба започети њиховом узрасту примјерене активности на изградњи идентитета, прво личног, а затим породичног и све тако редом до националног.

Да би се потпуно разумио **национални идентитет** морамо разјаснити значење придјева **национални**. А придјев национални је изведен од именице **нација**. Појам НАЦИЈА многима није јасан, јер постој два приступа одређењу појма нација, старији, традиционални приступ полази од етничког, народносног принципа, а новији приступ који углавном има англосаксонско глобалистичко поријекло у дефинисању нације не полази од **народа** = **etnosa**, него од државне заједнице па га ми условно називамо и етатистички (француски *l'état* = држава) принцип. **Народносни, етнички** приступ чува идентитет народа, а **етатистички** то занемарује и у њему се губи сваки идентитет осим глобалистичког, потрошачког, грађанског у коме човјек и народ у цјелини завршава у **мегалополису** као безначајна биолошка честица, као бесловесни хуманоид, како то објашњава Слободан Владушић .

Због тога ми прихватамо као једино логичан етнички, дакле народносни приступ одређењу националног идентитета, јер је заснован на традиционалним народносним вриједностима, за разлику од етатистичког који води потпуном губљењу сваког идентитета осим оног који је засно-

ван на логици власника капитала, и контролора тренутне власти на неком квазидржавном, географском простору, а то сигурно није народ.

Због свега наведеног, а прије свега због очувања националног идентитета са ученицима нижих разреда основне школе о основним елементима идентитета се могу, а и требају, одговарајуће активности започети већ у првом разреду да би се до елемената националног идентитета у пуном смислу дошло тек пред крај друге тријада, тј. у петом разреду основне школе.

II

У раду са ученицима најнижег узраста је нове појмове најлакше усвајати на очигледним садржајима који су њима јасни без додатних објашњења, а такве наставне садржаје лако налазимо у пригодним књижевним текстовима, пјесмицама и причама, а онда и у неким појмовима из вјеронауке почев од другог разреда.

Ево како то у потпуно поједностављеној форми може да изгледа.

Прво наступају родитељи и припремају дјецу за први дан у школи како би им тај дан остао у посебном сјећању, јер они су тада веома важни, прво сами себи, па онда и својим родитељима.

Због тога је ово размишљање згодно започети тако што ће родитељи, или још боље васпитачи у обдаништима, дјецу у припреми за школу научити пјесмицу ПРВИ ПУТ У ШКОЛИ.

Благоје Рогач

ПРВИ ПУТ У ШКОЛИ

Нек се данас дан твој слави,
Сунце корак нек ти прати,
Први пут ћеш ко ђак прави
Испред школе своје стати.

Ново друштво већ те чека
И срешће те још у холу.
Пут од ђака до човека
Пролази кроз твоју школу.

Чим у школу приме ученике првог разреда учитељи их упознају са школом и њиховим првим обавезама па се тако првачићи упознају и са *ђачком заклетвом* која афирмише одговарајуће вриједности којима ваља тежити. Ђачка заклетва у нашим школама је у различитим формама присутна више од сто година, а ми овдје представљамо двије различите ђачке заклетве које, свака на свој начин, афирмишу одређене вриједности примјерене различитим временима, а свакако важне за младе људе.

ЂАЧКА ЗАКЛЕТВА ИЗ 1914. ГОДИНЕ

Заклињем се да нећу уништити авати и тазити шраву.

Обећавам да нећу љувати на под у школи и у кући и на љути.

Дајем реч да нећу кварити ораде ни наносити квара трађевинама.

Никада нећу бацати харитије ни ма какво ђубре по улици.

Бићу увек учитив.

Штитићу љице.

Бранићу шуву својину онако како бих желео да друји брани моју.

Обећавам да ћу бити искрен и честити трађанин.

ЂАЧКА ЗАКЛЕТВА ДАНАС

Данас кад поштајем ђак, дајем свима на знање, да ћу учити вредно, и сшећи образовање.

Слова свеске и књије, и сваки број и знак, биће ми најдраже брије, и бићу узоран ђак!

Пријатеље ћу сшећи. Уз радост и ведрину, и знањем свима рећи да волим оштинбу!

Како је за сваки почетак неког посла у српској православној културној традицији битна молитва Богу, тако је битна и ђачка молитва Богу на почетку школовања и она се идеално уклапа и природно слиједи одмах иза ђачке заклетве. (Поповић: 1906.)

МОЛИТВА

Боже помози и благослови,
Да срећан буде почетак ови.

Ти ме упути српскога ђака,
Да школа, књига буде ми лака,
Даруј ми здравља, снаге и воље
Да слушам, учим што могу боље.

Усади љубав у срце моје,
Да љубим браћу, другове своје,
И сваког ко је у српском колу,
Највише српску цркву и школу.

Одмах након што ученик положи ђачку заклетву и помоли се Богу *Да срећан буде почетиак ови*, може да с пуним разумијевањем дâ јасан одговор на прво идентитетско питање: *Ко сам ја?* и тај одговор гласи: *Ја сам ученик првог разреда основне школе* (нпр. „Свети Сава“).

Ово је свакако и згодан тренутак да се код ученика развија једна од основних школских и не само школских вриједности, а то је да ученик воли школу и да је доживљава као истински своју. Те спознаје код првачића се не постижу учитељским или родитељским убјеђивањем. Ученик то најлакше сазнаје из пригодних пјесама о школи, као што је Ршумовићева пјесма *Ау шћо је школа згодна* или пјесма Добрице Ерића *Школа* у којој пјесник јасно каже: *Свићу ојетї румена сванућа // школа ми је најмилија кућа!* А у тој кући се стиче знање којим се спознају и остале вриједности битне за живот, баш како се то јасно види на почетку пјесме Драгице Ивановић, *Сага моју све шћо хоћу*.

Незнање је мука жива,
а знање је радост права.
Знање нам свет открива
од свемира, па до мрава.

Друго идентитетско питање за исти узраст долази на ред када се са ученицима у редовном наставном програму обрађује **породица**. А породица је оно топло гнијездо у коме се сви ми, а дјеца посебно осјећамо топло, сигурно и безбрижно окружени љубављу својих најмилијих баш као у пјесми Недељка Попадића *Породица*.

Недељко Попадић

ПОРОДИЦА

Мама има пољубац што лечи,
Тата има смирујуће речи,
Сестра има поглед који блажи,
А брат има загрљај што снажи.
Шта ја имам? Богатство највеће.
Много пажње љубави и среће,
Пуно среће и осмех на лицу
Јер ја имам сјајну породицу.

А мајкина њежност и татин осмјех су украс сваке породице.

Мира Алечковић

МАЈКА

Од тол'ко лепих, најлепших речи,
да се исприча сто једна бајка,
ниједна није толико лепа,
толико нежна, као реч мајка.

Њене ме руке најлепше грле
и брижне нада мном увек стрепе;

зовнем ли само, мени хрле
мамине руке меке и лепе...

Мамине руке косу ми сплићу,
њена ме љубав на пут спрема,
када порастем, као мама бићу,
нико као она лепе руке нема.

Мамине очи ме увек прате,-
те очи добре нада мноме бдију,
кад оду, једва чекам да се врате,
оне за мене увек осмех крију.

Као у бајци која се воли
смех се детињства меко засребри...
Кад мене боли, и њу заболи,-
и зато хвала, мајко, теби!

Зато од тол'ко најлепших речи,
да се исприча сто једна бајка,
једна је од свих за мене лепша,
једна је од њих само реч мајка.

Божидар Тимотијевић

МОЈ ТАТА

Све одавде па до мора,
нигде нема таквог створа,
нигде нема таквог злата
као што је мој тата.

Он је зора и свануће,
он је моје небо плаво,
он је првак наше куће,
он је увек оно право.

Кад се смеје – небо бруји,
кад говори – цвеће цвета,

а кад пева – то славуји
лете преко целог света.

Зашто ћемо крити
кад и ви то знате,
баш је лепо бити
дете мога тате.

Осим родитеља, браће и сестара веома важно је у раном дјетињству развити љубав према својим прецима, према дједовима и бакама. Ово је нарочито важно у савременом друштву када дједови и баке не живе у заједничком домаћинству са најужим члановима породице па је онда и питање: *Ко су моји њреци?* и неопходно, и логично.

И одговор на ово питање је ученицима потпуно јасан, лаган и логично се наслања на одговор на прво питање: *Ко сам ја?* па он гласи: *Моји њреци осим мојих родишеља су моји дједови и моје баке, моји њрадједови и њрабаке (са очеве и мајкине сѡране).*

А дједови и баке су најљепши дио дјетињства, не само што своје унукe посебном љубављу даривају, него и због тога што увијек имају занимљиве приче и довољно времена да га са унуцима подијеле.

Ево неколико пјесма које илуструју те односе између унучади, дједова и бака.

Владимир Черкез

МОЈ ДЕДА

Мој деда воли лулу,
приче и успомене,
а највише од свега
каже да воли мене.

Пази ме кад се купам
да ме не зграби вода,
пази ме кад се пењем
на трешњу пуну плода.

Мој деда носи штап
ал' то за мене није,
штапом отера псе
и гуштере и змије.

Ко не зна мога деда,
сви му се љубазно јаве,
брада му оштра и седа,
а очи благе и плаве.

Љубомир Ћорилић

ЧИЈЕ СУ ОЧИ

Погледај слику
дедину стару
у албуму
споменару.

Чије су очи
чије су уши
чији је осмех
и сјај у души?

Каже ли деда
док те гледа
малено моје
све је твоје?

Не заборави
не занемари
у нама живе
и наши стари.

Марија Јеремић

МОЈА БАКА

Има једна жена
мени много драга,
великога срца
и погледа блага.

Лепша је од сунца
и најлепше бајке,
Та жена је мајка!
Мајка моје мајке.

Нежно ме милује
и косу плете.
Поред ње се осећам
кб вољено дете.

Са осмехом благим
у школу ме прати.
Чека ме да дођем,
моја друга мати.

За мене ће звезде
скинути са неба.
Мени њена љубав
као ваздух треба!

Све ове пјесме ученици могу и требају научити и напамет.

Сада већ имамо два кључна и за почетак важна одговора. **Ја знам ко сам и знам ко су моји преци са очеве и мајкине стране, знам шта су они по занимању и гдје живе.**

Овдје је згодно на разумљив начин ученицима објаснити и **шта је народ**, односно ко чини народ. *А шај народ, то ће ученици лако закључити, чиним ја, моји другови из школе, наши преци и њихова родбина, дакле, сад знам и коме народу припадам. У овом случају то је српски народ.*

А ево како наш познати филолог Стојан Новаковић на један примјерен начин дефинише наш, српски народ.

*Људи, дакле, који ѿворе један језик, који верују у један ѿнос народни и свуд се један друѿо сећају, који имају једне истѿе обичаје, зову се **народ**.* (Протић, Стојановић: 1937)

А у **Читанци за други разред основнијех школа** издате 1897. године на Цетињу чији је аутор Ђуро Поповић пише; *„Дјецо! Вас је Србин родио, ѿа с ѿѿѿа се ви Срби зовѿте. То ћеѿте име ви до смрѿи ваше носитѿи, њим ћеѿте се ѿред свијеѿтом дичитѿи и ако ко науми да вам мјеѿѿѿо њѿа друѿо какво име наменѿне, ви ћеѿте ѿрије умријеѿи неѿѿ ѿѿо доѿустѿитѿи“.*

У току даљег школовања, када ученици науче да пишу и читају, дакле, у оквиру наставе почетног читања и писања слиједи и нови одговори на идентитетска питања: *Којим ѿисмом ѿишем? и Којим језиком ѿворим?*

Ти одговори су поново логични и потпуно спонтани. Ја *ѿворим срѿским језиком*, и *Ја ѿишем ћирилицом*, а колико је лијеп српски језик и његово писмо ћирилица јасно се види у пјесми Добрице Ерића из књиге *Бројанице из Грачанице*.

Чувај бисерну огрлицу
У којој су нам сви аманети
Вукову Азбуку и ћирилицу
Најлепше писмо на планети.

Научи песан и мелодију
Тропарницу у трећем лицу
Светима Ћирилу и Методију
Који при свећи и свицима
Изглагољаше глагољицу
И њиховим ученицима
Што сачинише ћирилицу.

И говори лепо српски ко и ја
Да ти се анђели с неба насмеше
Српски језик је поезија
Само птице певају лепше.

Већ у вртићима дјеча припремају програме посвећене Светом Сави у оквиру светосавских свечаности. И када постану ђаци прваци, па онда и касније, сваке године се спремају програми за дан Светог Саве, јер је Свети Сава и школска слава у нашим школама. У нижим разредима основне школе, а тим узрастом се овдје бавимо, и наставници разредне наставе, а онда и вјероучитељи, јер је вјеронаука равноправан наставни предмет, дјечи објашњавају, наравно на начин примјерен њиховом узрасту, ко је био Свети Сава. Уз то им вјероучитељи објашњавају и којој религијској скупини је припадао Свети Сава, па онда и они и њихови преци. Усвајајући та знања ево нам одговора и на врло важно идентитетско питање које ученици спознају крајем прве тријаде, а то је одговор на питање: *Којој религијској скупини припадам ја и моји преци?* Одговор је и овдје јасан: *Ја припадам православној скупини народа.*

И ево, већ крајем прве и почетком друге тријаде у нижим разредима основне школе наши ученици имају спонтано усвојених неколико идентитетских одредница које логично стоје једна уз другу. Ево тих одговора: *Ја сам ученик; Ово су моји преци; Ја сам Србин православне вјере; Ја говорим српским језиком; Ја пишем српским писмом које се зове ћирилица.* И што је најважније, сви ови одговори су усвојени спонтаним закључивањем самих ученика, без значајнијих утицаја учитеља и самим тим су трајно запамћени.

Важне одреднице идентитета сваког појединца као и народа коме он припада су и духовне вриједности које његује његов народ. Те вриједности су свакако стваране вијековима и оне представљају снажне ослонце у култури једног народа па онда ову одредницу и називамо *културни идентитет*.

Сваки културни идентитет има више компоненти, а ми ћемо овдје поменути двије компоненте које ученици лако могу да препознају и да их разумију јер су присутне у свакодневном животу њихових породица, а онда и у цјелокупном животу народа коме они припадају. Једна од компоненти има претежно духовни карактер и њу чине православне светковине поводом најзначајнијих православних

празника, а другу компоненту чине народни обичаји који прате те празнике.

Централна православна светковина за сваку српску породицу је прослава *Крсне славе*, односно прослава свети-теља који је вијековима био молитвени заштитник породице. Ту су свакако и обиљежавања **предбожићних и божићних празника**, Дјетињци, Материце, Оци или Очићи, Бадњи дан, Божић, Свети Сава, а почетком прољећа и Васкрс као највећи хришћански празник. Како све ове празнике прате и маштовити народни обичаји у којима и дјеца узимају значајно учешће онда је и систематско упознавање са овим празницима и народним обичајима који их прате логично присутно па и пожељно као значајан елемент у изградњи идентитета код младих људи.

И ова сазнања и њихово правилно разумијевање најмлађим је лакше усвојити уз помоћ пригодне поезије.

Недељко Попадић

ДЕТИЊЦИ

Гледам десно, гледам лево.
па лагано на прстиће,
устао сам, верујте ми,
пре него што зора свиће.

Спремили се моји драги
концем ноге да ми вежу,
мада знам да они мене,
изнад свега, срцем стежу.

Шта бих мог`о оцу дати,
шта ћу мами да поклоним,
ал` одлучих врло мудро
да из куће конач склоним.

У намери овој мојој
успех беше раван нули,
јер прстиће моје мале,
родитељи већ су чули.

Ширим руке, осмех дајем
и загрљај њима пружам,
добили су диван поклон,
ником ништа нисам дужан.

Недељко Попадић

МАТЕРИЦЕ

Шапуће зека из шуме,
шапуће пчела са цвета,
шапуће птица са грана:
„Срећан ти празник, мама“!

Шапуће божур, лала и крин,
шапуће ружа и рузмарин.
шапуће нежна циклама:
„Срећан ти празник, мама“!

Шапуће Месец и дрема,
шапуће сунце и дуга,
шапуће и зора рујна:
„Срећан ти празник, ујна“!

Шапуће бубањ и гоч,
шапуће харфа док свира,
шапуће и виолина:
„Срећан ти празник, стрина“!

Ево стигох до краја,
нисам тебе заборавио,
сад ћемо све испочетка:
„Срећан ти празник, тетка“!

Везујем све љубављу јако,
волим вас срцем и душом
сви шапућу, а ја бих скак`о:
„Срећан ти празник, бако“!

Недељко Попадић

ОЦИ

Тата, тата, чекај стани,
нешто да ти кажем ја,
знаш ли да су Оци свети,
треба нешто да се да?

Да л` бомбону, чоколаду,
ил` ћеш можда нешто треће,
али, оче, ја те молим,
купи и за мајку цвеће.

Ако мислиш да те пустим,
и одрешим ноге твоје,
реци наглас, оче драги,
да сам мило чедо твоје.

Радмила Томић

БОЖИЋНИ НОВЧИЋ

Печеница мирис шири
Док Божићно јутро свиће
А ја мислим:
Онај новчић
Из чеснице коме ли ће?

За доручком сви седимо
Поштујући обичаје ...
Свако себи комад ломи
Где је новчић
Код кога је?!

Мајка ми се топло смеши:
„На млађима свет остаје!“
Сви пажљиво претражују.

Још га нема! Код кога је?!
И ја листам свој комадић.
Гле, код мене он се сјаји!
Бићу здрав и бићу богат
Тако кажу обичаји.

Да је ово дукат златни
Купио бих пола града!
Прошао бих пола света
И дош`о бих где сам сада.

Оријана Ливопољац

ВАСКРШЊЕ ЈУТРО

Над ријеком се магла диже,
Света, чиста, зора руди.
Сунце земљи све је ближе,
Светлошћу нас Господ буди.

Сваки камен, свако зрно,
Као да је бисер, блиста.
Ријека као суза чиста,
Васкрслога слави Христа.

Слави живот и радуј се,
Христос Васкрсе! – кажи свима.
Васкрснуће сваки онај,
Ко у себи Христа има.

Србислав Срба Крајшић

КРСНА СЛАВА

Свети Ђорђе
крсна слава,
породични
понос, срећа,

а на столу
славски колач
и велика гори свећа.

Долазе нам
драги гости,
кумови и
пријатељи.
Домаћин их
благосиља
и угости
све по жељи.

Кад се слави
крсна слава,
породична
љубав гаји.
То је понос
православља,
наши свети обичаји.

Жељко Перовић

НОЋ ПРЕД СЛАВУ

О како је ноћ пред славу
Мирна тиха и пресвета
На трпези славска свијећа
Поиграва и пуцкета
Тад почиње господење
Ко анђела тихи бруј
Сви пјевамо полагаано
Хеј Господе помилуј

Тата редом све окади
Па главноме госту здрави
Здрав си каже пине вина
Па да му чашу да настави

Бог ти дао добро здравље
 Одговор му гост изрече
 Баш по старом обичају
 Са Косова што потече

Чаша иде свак је дигне
 Чак и бата који жмирка
 Јер га тиха пјесма наша
 У душицу право дирка

Сви ови поменути садржаји као конституенти идентитета се граде и усвајају постепено у оквиру наставе српског језика, те кроз ваннаставне и слободне активности ученика, анализом и учењем пригодних лирских пјесама, а онда се допуњавају и садржајима из вјеронауке тако да након првих пет разреда основне школе сваки ученик има у довољној мјери изграђен лични, породични, а онда и национални идентитет без учења непотребно компликованих дефиниција. Он, ученик, зна, како смо то већ рекли, да јасно формулише одговоре на напријед наведена питања, а ти одговори гласе: *Ја сам ученик, знам ко су моји преци и са очеве и са мајкине сйране, ја сам Србин православне вјере, говорим српским језиком, пишем ћирилицу, у породици славимо Крсну славу, славимо предбожићне и божићне празнике, и највећи хришћански празник Васкрс, у школи славимо школску славу Светиої Саву, радо њећујмо наше народне обичаје који праће велике наше празнике.*

У српској народној и умјетничкој поезији, а онда и у музичкој умјетности, посебно у етно пјевању, један од најчешћих идентитетских мотива је Косово, а самим тим и Видовдан. Видовдан није само календарски датум када се одиграла Косовска битка, него је и посебно важан завјетни празник који је веома поштован у српском народу.

Пјесма Марка С. Марковића *Видовдан* сликовито приказује сву вишеслојност Видовдана као косовског завјета и Видовдана као националног српског празника, али и на савремене патње српског народа на Косову данас.

Марко С. Марковић

ВИДОВДАН

Кроз узрело класје провлачи се тмина.
Застиде се звезда од пшеничног свица.
Пољане и шуме освоји тишина.
Таласима шуми ледена Дреница.

Па стаде у трену нема скамењена.
У сред лета као, ледом окована.
Изађоше древни ратници из сенки...
Примиче се поноћ испред Видовдана.

Притиснула поље давно мртва војска.
Помилова ветар хладна бледа лица.
Пред њих ступи витез, раширених руку
У десној му глава, у левој чесница.

Раскрили се Небо изнад мученика.
Долута и Месец, дуња неубрана.
Пресекоше колач косовски јунаци,
предише га вином из хиљаду рана.

И потече вода ка извору своме,
к`о црвени божур процветала тама...
А брат брату славу немушто честита,
док шапуће срцем: „Христос међу нама!“
Па се разиђоше, сваки своме храму.
Погледај их, сине, на фрескама стоје.
И не скрећу поглед са Косова поља...
Чекајући Србе да дођу на своје.

Оваквора зумијевање идентитетских одредница исказано пјесничким сликама у поезији српских пјесника и одговорима на наведена питања који су уобличени у складу са узрастом ученика чини снажну одредницу не само личног и породичног идентитета, него и одредницу цјелокупног националног идентитета. Када се тим одговорима додају и информације о познатим личностима из српске опште и културне историје, затим знања о српским знамењима (на-

ционална застава, грб и химна), о народним обичајима и празницима, о нашим црквама и манастирима кроз времена, онда смо сигурни да су наши ученици у довољној мјери већ изградили и лични, и национални идентитет и усвојили кључне културне вриједности свога народа.

Имајући у виду и чињеницу да ће се даљим одрастањем и образовањем континуирано допуњавати и дограђивати њихово знање о сопственом културном и сваком другом идентитету чинећи тако смислену историјску вертикалу нашег народног постојања, баш као у пјесми Десанке Максимовић *О пореклу* или у пјесми Добрице Ерића *Сви моји ђреци*, сигурни смо да је овакав приступ изградњи идентитета код младих људи потпуно логичан и оправдан.

И не само то. Него је овакав приступ изградњи личног и националног идентитета и нужен како би се и школски систем укључио у одбрану људи да у ово савремено невријеме не постану безлични „грађани“ и ходајући бесловесни хуманоиди које муњевито гута мегалополис и англосаксонски глобализам.

Десанка Максимовић

О ПОРЕКЛУ

Ја знам ко сам
по звону
што са задужбина немањићких пева,
по јасности његова гласа,
по томе што ме од Студенице до Милешева
прадедови гледају са иконостаса
и што сваки у руци држи храм.

Ја имам
светитеља за оца и деда,
имам светитеља за кума,
и на небесима
све Сухој планини од громада
преко Ситнице до Раса и Хума
моја лоза влада.

Ја знам ко сам
и по мржњи бесомучној
којом ме злопакосни гоне одвајкада,
знам по томе колико сам Угру
пред очима црн
и по томе колики трн
у сан Византији моја моћ забада.

Ја знам ко сам
и по пријатеља својих господству,
и по благородности њихова лика
и слави им копља и штита.
Са свецима и краљима ја сам у сродству,
о мом пореклу из књига староставних
владар на далеком двору
и летописац у манастиру чита.

Добрица Ерић

СВИ МОЈИ ПРЕЦИ

Сви моји Преци, које често сањам
били су Срби и ја им се клањам.

Полуписмени тежаци, горштаци
и горосече, али Православци.

Хвала им што нам кроз љуте године
сачуваше ова брда и долине

По којима се још разлеже јака
од Њине песме, псовке и лелека

И рађају воћке, које посадише
Ти стари воћари, Те бивше радише!

Сад су Прах, помешан са земљом и песком
Мир Душама Њиним у Царству Небеском!

И ја, Њин потомак и дужник, од главе
до пете, земљољубац и ђак Светог Саве

Желим да проживим, остарим и умрем
у Земљи Србији и да будем Грумен

Ове Земље о којој певам без предах
и у којој светли Прах мојих Предака!

И моји потомци, ђаци, земљоделци
и војници, Срби су ко и моји Преци.

Благолики, мекодушни тврдоглавци
и груборечићи, али Светосавци.

Ако ову другу зиму зла презиме
сачуваће своје име и презиме.

Хвала им што бране гробове од траве
а кућни праг и славски колач од троглаве.

Благосиљам им софре и колевке
захвалан што смем изаћи пред Претке.

Нек им се димњаци на кућама диме
све док укућани славе крсно име!

А ја, њин предак, слуга без ајлука
и без газде, песмољубац и ђак Хромог Вука

Желим да проживим, остарим и умрем
у Земљи Србији и да будем Грумен

Ове Земље, коју као јеванђеље
чувају најхрабрији гороломци
међу којима су и моји потомци

И на самом крају овог излагања као потврда неопходности изградње националног идентитета и код најмла-

ђих, не само у школској пракси, потврђују нам и сљедећи ставови професора Љубомира Зуковића у његовој књизи У ДУХОВНОМ ЗАВИЧАЈУ гдје се каже: „*Чији ће ме угаљ прејати, ко је направио столицу на коју ћу сести, чијом ће се сиромашном најбољом сјалице и ТВ пријемник у мојој соби, тоштво да ми је свеједно ако мој народ другом врстом робе може све то да плати. Нимало ми, међутим, није свеједно ако наши поштомци забораве српске народне песме, Њећоша, Дучића, Пејра Кочића, Ива Андрића, Мешу Селимовића и друге вредности које представљају наш допринос европској и светској култури. Ако забораве своју новесницу, своје савршено писмо Вукову ћирилицу и ипак се нађу на ситурном јују да занемаре и забораве и властити језик. Чак ако је све то неминовност неизвесне будућности, ојет не сме журити мимо друге. Поштово то не сме чинити овај нараштај.*“

А онда и на једном другом мјесту у истој књизи Зуковић скреће пажњу и на чињеницу да је наш, српски простор разуђен и географски неповољно распарчан па се слаже са Милорадом Екмечићем наводећи његов став да „*од вероисповести, језика, историје, књижевности, етнографије и свих облика уметности зависи временска дубина и историјална ширина српског духовног простора*“ и опомиње нас да се „*осим за квалитет, данас свим расположивим снагама морамо борити и за то да сачувамо и унапредимо јединство српског духовног и културног простора.*“ Он нас овдје подсјећа и на то да смо „*ми развили културу сусијања светских цивилизацијских шокова, што само по себи није лоше, јер у мношћу чему заостајемо, али штоме су често пратиће некритичности, односно превелика журба, које се међусобно поштрањују и условљавају*“ упозоравајући на главне опасности које почињу да разарају наш духовни завичај.

Показујући на свијет лажног сјаја и привидне модерности, на све случајне и оне смишљене непогоде које нас погађају и још ће нас дуго пратити Зуковић подвлачи да нашем, као и сваком другом народу „*најситурнију заштиту јуриша његова култура и његов духовни завичај*“.

А то онда значи и нашу обавезност да код младих људи, поготово у раним стадијумима школског узраста морамо без имало зазора или бриге шта ће нам ко приговорит по сваку цијену градити и лични, и породични, а онда и национални идентитет, односно идентитет наше дјеце, наших долазећих поколења.

Ако тих садржаја нема у важећем НПП-у онда нам нико не може забранити да се тим бавимо у ваннаставним и слободним активностима у раду са ученицима.

Сасвим је јасно након свега реченог да све то зависи само од нас лично.

III

ЈЕДАН МОГУЋИ РАСПОРЕД НАСТАВНИХ САДРЖАЈА ИЗ ОБЛАСТИ ИЗГРАДЊЕ ЛИЧНОГ И НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА У НИЖИМ РАЗРЕДИМА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Након објаве краће електронске верзије мог текста под насловом О ИЗГРАДЊИ ЛИЧНОГ И НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА У НИЖИМ РАЗРЕДИМА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ на порталу Слободна Херцеговина много колега ме је питало, а како ти садржаји да се на осмишљен начин реализују у наставном процесу, не само у Републици Српској, него на подручју који се данас све више означава као СРПСКИ СВИЈЕТ, дакле свугдје тамо гдје постоје српске школе.

Наравно, одговор је био и логичан и једноставан. Само минималним измјенама наставних програма и то из неколико наставних предмета. А да би се то и у пракси реализовало неопходно је дефинисати одговарајуће исходе, односно резултате учења чију реализацију ће олакшати и учинити спонтаном моја књига под насловом ЈА ЗНАМ КО САМ која се налази у штампи и у којој се налазе предивне лирске пјесме најбољих српских пјесника које саме дају одговоре на питања постављена у напријед поменутом тексту објављеном на сајту Слободна Херцеговина. Ти исходи

учења се лако могу уградити у неколико предмета у нижим разредима основне школе. Ево тих **НАСТАВНИХ ПРЕДМЕТА** уз напомену да су се њихови називи у различитим наставним плановима често мијењали: *Моја околина, Говор, изражавање, стварање, Српски језик, Природа и друштво, Вјеронаука* и они, резултати учења, овдје у виду приједлога слиједе.

РЕЗУЛТАТИ / ИСХОДИ УЧЕЊА

ПРВИ РАЗРЕД

1. Ја знам ко сам.
2. Ја знам ко су моји преци (отац, мајка, дједови, баке, стричеви, ујаци, тетке).
3. Ја знам шта је породица.

ДРУГИ РАЗРЕД

1. Ја знам којим језиком говорим, којим писмом пишем и коме народу припадам.
2. Ја знам којој цркви припадам ја и мој народ.
3. Ја знам који су предбожићни празници (Дјетињци, Материце, Оци) и како се обиљежавају у нашим породицама.

ТРЕЋИ РАЗРЕД

1. Ја знам шта је мој завичај.
2. Ја знам гдје све живи српски народ.
3. Ја знам која су знамења српског народа (химне, грбови, заставе, свечане пјесме).
4. Ја имам основна знања о божићним празницима, о празнику Светог Саве и о Крсној слави.
5. Ја знам шта је Васкрс и како се слави.

ЧЕТВРТИ РАЗРЕД

1. Ја знам шта је Видовдан и по чему је значајан.
2. Ја знам основне податке о најзначајнијим личностима из српске културе.

ПЕТИ РАЗРЕД

1. Ја знам основне податке о најзначајнијим личностима из српске историје и о најзначајнијим манастирима као свједоцима српске културе.
2. Ја знам да анализирам и могу да разумијем књижевне текстове као што је *Први бадњак*, Светозара Ћоровића.

ИЗВОРИ

1. Лаловић, 2023: Раде Р. Лаловић, *Памћим да бих постојао*, Институт за српску културу, Никшић, 2024.
2. Лаловић, 2004: Раде Р. Лаловић, *Божур поље – српска чиианка са задацима за истраживачко чииање*, Графокомерц, Требиње, 2004.
3. Лаловић, 2025: Раде Р. Лаловић, *Ово је земља моја – српска национална чиианка за средњошколце*, ЦКИ Фоча, 2025.
4. Лаловић, 2025а: Раде Р. Лаловић, *Ја знам ко сам – српска национална чиианка за ниже разреде основне школе*, (У штампи)
5. Протић, Стојановић, 1937: Љуб. М. Протић и Влад. Д. Стојановић, *Чиианка за IV разред народних школа у краљевини Југославији – деветнаесто издање*, Београд, 1937.
6. Поповић, 1906: Ђуро Поповић, *Чиианка за први разред основнијех школа*, Цетиње, 1906.
7. Поповић, 1897: Ђуро Поповић, *Чиианка за други разред основнијех школа*, Цетиње, 1897.
8. *Hrvatska enciklopedija Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža*, on-line izdanje, www.enciklopedija.hr
9. *Proleksis enciklopedija*, <https://proleksis.lzmk.hr>
10. Мимица, Богдановић, 2007: Аљоша Мимица, Марија Богдановић, *Социолошки речник*, Београд, 2007.
11. Зуковић 2006: Љубомир Зуковић, *У духовном завичају ЗУНС Источно Сарајево*, 2006.
12. Анђелковић, 2023: Немања П. Анђелковић, *Национални идентитет и реформа примарног образовања у Србији 1990-2020*, (докторска дисертација), Косовска Митровица 2023.

Милорад П. РАДУСИНОВИЋ

РУСКИ ИЗВЈЕШТАЈ О ЦРНОЈ ГОРИ
С КРАЈА 1852.

Познати руски часопис „Син отечества“¹ објавио је оширан извјештај о Црној Гори с краја 1852. године. Уредништво је преузело писање аустријске и италијанске штампе, које је претходно пропусила руска цензура.

Сулиан је одлучио да се обрачуна са самовољом локалних везира (пored остало, са Али-пашом Ризванбеговићем у Херцеговини и Бушајлијама у Албанији), па је Њеиш, иешко болестан, уочавајући да се опасност надгнјела над Црној Гором, покушао у љето 1851. да се обрати руском цару Николају Првом за помоћ. Сераскер Омер-паша Лајас је покорио Херцеговину и Албанију, а Њеишева смрт 19. октобра 1851. подстакла га је да, у поодном часу, насрне на Црну Гору, кад је црквеној полавара замијенио свјетовни књаз Данило Први Петровић Њеиш.

Управо догађајима уочи првог похода Омер-паше Лајаса на Црну Гору (у рубрици „Савремени љетопис и политика“) бавио се именути руски часопис у свом извјештају који преносимо у цјелини:

„ЦРНА ГОРА.

Догађаји у Црној Гори морају да обрате пажњу на себе, али важније од свега су они који се односе на Албани-

¹ „Сын Отечества“ № XI 1852, ст. 107-110. Излазио је 1812-1844, 1847-1852), као историјски, политички и књижевни часопис, публикован у Петербургу, утицао је на декабристе. Покретач му је био новинар, писац и филолог (Николај Иванович Греч (1787-1867). Од 1825. придружио му се новинар и писац конзервативне оријентације Федеј Венедиктович Булгарин (1789-1859). Булгарин је 1825. покренуо новине „Сјевернаја пчела“, а 1831. придружио му се Греч. Поново су се од истих покретача издавао „Син отечества“ (1856-1861) као књижевни и научни часопис. А 1862-1901. појавиле су се и истоимене новине у Петербургу либералне и либерално-народњачке оријентације.

ју и Херцеговину. Омер-паша је знао да управља овим горштацима, али код њега је врло мало војске, а Црногорци непрестано јачају. Они се одавно спремају за борбу, при томе им помажу Албанци.

Омер-паша је дјеловао опрезно, иако га Црногорци оптужују за нарушавање примирја, али, чини се, сами су се веома пожурили. Нема сумње да су га Црногорци сад прихватили да се именује као књаз Данило I, што у потпуности одговара жељама Срба који се отворено радују успјесима Црногораца. Сад је Данилова војска подијељена на три дијела. Он је предводио прву, Перо и Ђорђије Петровић остале двије.²

Са становницима Пиперске нахије дошло је до несугласица, јер су незадовољни наредбама кнеза. Казнени одред Црногораца узнемирио је све тамошње житеље.³ Свуда су се рашириле гласине, посебно у Босни и Херцеговини, да ће сва раја прећи на страну Црногораца. Путем ових гласина хоће да се одврати напад. Гувернер Херцеговине Исмаил-паша не миче с мјеста, он се жали да га везују строга султанова наређења и ограничавајуће судске одлуке, говорећи да би се одмах разрачунао с Црногорцима, употребљавајући строге мјере.

Међутим, Црногорци су заузели тврђаву Жабљак. Иако су Турци непрекидно гађали тврђаву, ипак су Црногорци пружили јуначки отпор, принудивши неколико заробљених турских артиљераца да их обуче у гађању из топова. Бивши начелник тврђаве Селим-Реџи, по свом дола-

² У овом извјештају нема ни помена о несугласицама, па ни о завјери коју су организовали Његошев старији брат Перо Томов и Ђорђије Савов Петровић против кнеза Данила, кога је Његош претходно одредио за свог свјетовног наследника.

³ Вођа побуне у Пиперима је био Радован Мрачарица, перјаник Владике Рада и кум Пера Томова. Побуњенике је Омер-паша Латас наговарао да се обрате скадарском паши Осману Скопљаку, али су Пипери то одбили. Кнез Данило је дошао са 1000 Катуњана у Пипере 21. новембра 1852. и дао да се стрељају 12 Пипера. Мрачарица са нешто присталица умакао је у Подгорицу, па у Скадар и Цариград. Турска Влада му је одредила доживотну плату од 5 лира мјесечно и кућу у Скадру. Ипак, кнез га је касније помиловао и он се вратио у Пипере..

ску у Скадар, бачен је у окове. Он је исто тако објавио да је готов да стане пред суд и да се не осјећа нимало кривим због предаје тврђаве. Узрок томе види у неактивности скадарског гувернера, који није правовремено послао новац да се тврђава обнови. Дио кривице сноси и Подгорица, чији становници нису помогли у пружању отпора. У Бару није било муниције. Нашао се, истина, у тврђави барут, али је он лежао још из времена млетачке владавине и било је потребно да се сјекирама разбијају бачве. Пронашло се такође око 200000 фунти⁴ старог олова из којег су се почели да лију меци. Најзад, првог децембра, стигла је из Скадра наредба да се нападне Црногорци, а довели су и муницију. Командант Селим-бег истог дана је кренуо против непријатеља са 900 људи под својом заставом и повео их против Црногораца, али је био присиљен да одступи због малобројне војске, а Селим-бег, остављен с већим дијелом војске морао је да се повуче ка Тургемиљу.⁵ Барским становницима је наређено да 3. децембра изврше нови напад на Црногорце, али су они нерадо кренули. Најзад је Тозум-паша ухапсио у Ђаковици⁶ око 30 грађана и предао их Омер-паши. Међу њима су главни заговорници нереда Анци и Кирил. Житељи Ђаковице су били уплашени пријетњом да ће град заузети нерегуларна војска Скадарског пашалука која свуда пљачка и пуштоши.

Књаз Данило је издао наредбу према којој ће сваки Црногорац који одбије да се бори за отаџбину бити протјеран из Црне Горе. Дио његове војске стоји удаљен на три часа од Подгорице, друга је утврдила положај у гудурама

⁴ Фунта, 0,409 кг.

⁵ Руси су тад користили млетачке топониме: Скутари (Скадар), Антивари (Бар), Спица (Спич)-Сутоморе), Катаро (Котор) итд.

⁶ У руском тексту Јаково(а треба Ђаковица). У руском тексту стоји „телари“ што је синоним од ријечи телал (телар), ријеч је арапског поријекла која је преко Турака ушла у наш говор. У значењу јавни објављивач, добошар, узвикивач на јавним лицитацијама, гласник. Занимљиво је да се руски преводилац определијелио и за њемачку ријеч а не руску ријеч гонец-гласник, у преводу на српски. Можда је преводилац био германиста или је имао њемачко поријекло!?!..

гдје очекују турску војску. Скадарски паша је активирао наређење. Већ је скупио 10000 војника и спреман је да с њима крене против непријатеља.

Телали⁷ (глајшатај) су ишли по свим селима и позивали становнике да крену у свети бој. Ипак, велики дио Словена,⁸ који живе у Горњој Албанији одбија да се бори против Црногораца. Прича се да је чак један од старјешина племена (Meriditi) спреман да устане против Турака.⁹

Жестока битка се одиграла 12. и 13. децембра код Подгорице. Турци, уз подршку своје лаке артиљерије, у почетку су их потиснули, али су их затим Црногорци, оја-

⁷ И овдје ријеч „Словени“, не само руског читаоца, доводи у недоумицу. О којим Словенима је ријеч у Горњој Албанији? Да ли се ради о Србима с простора Косова и Метохије? Или је ријеч о православном живљу који живе близу Албанаца (као што су Кучи и Васојевићи) који су невољно ишли у поход на Црну Гору. Па ни албанско католичко племе Миридита није било орно да ратује против хришћанске Црне Горе у корист турског завојевача.

⁸ Миридита су још од 1846. испољавали жељу да се придруже борби Црне Горе, а њихов вођа капетан Биб Дода ступио је у везу с владиком Радом у оквиру ширег плана који је подржавала и српска влада. Посредник у тој Његошевој вези са српском Владом и Илијом Гарашинином био Дубровчанин Матија Бан. Програм је предвиђао да се укључе у борбу територије Далмације, Херцеговине, Црне Горе и Албаније. Како су Биб Дода и Миридита били католици, програм је предвиђао и самосталност његовог племена и слободу вјероисповијести. У августу 1849. у Његошевој „Биљарди“ се окупило 70 главара са поменутог подручја. И књаз Данило је наставио с овом политиком, почетком 1853. успио је да наговори вођу Миридита Биб Доду да напусти војску Омер-паше Латаса, чиме је положај Црне Горе знатно ојачан.

⁹ Огист Фредерик Луј де Мармон (1774-1852), маршал Француске, војвода Дубровника и француски гувернер Илирских провинција. Црногорски владика Петар Први Петровић Његош одбио је низ његових захтјева: отварање француског конзулата на Цетињу, понуда да буде српски патријарх под француском управом, уз одбијање понуде да Французи граде пут од Котора ка Цетињу и Чеву. Француски напори су били усмјерени да се Црна Гора отргне од Русије и постане француски савезник. Како у томе није успио, Мармон је тражио одобрење од Наполеона да у дослуху с Турцима насрне на Црну Гору. Наполеона је напустио тек кад је побједничка руска војска умарширала 1814. у Париз..

чани Пиперима, натјерали у бјекство и принудили да закључе примирје, док султан не одлучи да ријешити питање црногорских захтјева. Црногорци још увијек држе тврђаву Жабљак, коју су још више опремили с оружјем и снабдјели са муницијом. Књаз Данило вратио се у Црну Гору са својим стрицом Петром.

Поводом садашњих борби Црногораца, објављен је у „Тршћанским новинама“ следећи чланак:

„На који начин ће дјеловати Омер-паша у планинској земљи, гдје нема никаквих путева, а неприступачне стијене представљају сигурно уточиште, из којег неколико стотина мушкараца и жена могу да истријебе цијелу армију? Црногорци су поступили мудро, отказавши приједлоге маршала Мармона да код њих изгради путеве. Читава област представља огромну гомилу стијена, која се спушта ка Скадарском језеру, куда се уливају све црногорске ријеке.¹⁰ Очевидна је важност за Црногорце да се добије језеро са околним областима и у томе се, како изгледа, састоји цјелокупна активност Црногораца».

У тршћанским новинама од 17. децембра појавиле су се следеће вијести из Албаније, Црне Горе и Котора:

«Црногорци су нападали на тврђаву Спуж још два пута, али још нису успјели да овладају њом, иако још увијек не одустају од нових покушаја. У тврђави Жабљак они се бране храбро, па су два пута одбили напад Чаја-паше, секретара скадарског паше. Пољско утврђење, смјештено на пола пута од топовског домета из Жабљака разрушили су, а уз то су предузели испад из тврђаве и уништили још два

¹⁰ Јасан наговјештај у аустријској штампи првог напада Омер-паше Латаса на Црну Гору у марту 1853. године. Омер-паша Латас (1806-1871), рођен је у Лици као Србин Михаило Латас. Постао је аустријски подофицир и пребјегао 1827. у Босну, примио ислам и остварио брзу каријеру као турски војсковођа. Гушећи побуну босанског беговата 1850-1851. депортовао је 1500 ага и бегова у Цариград. Прогро је 1853. године, упркос снажном отпору, до Ријеке Црнојевића, гдје је заустављен на интервенцију Русије и Аустрије. У другом нападу 1862. године, у вријеме владавине књаза Николе, постигао је сличан резултат. Интервенција Русије и Француске натјерала је Порту да заустави Омер-пашин поход на Цетиње.

пољска утврђења и натјерали њихове браниоце на бијег. Ипак Турци држе још увијек Жабљак у блокади. Снажан црногорски одред пошао је ка Подгорици, гдје се борбе настављају. А 11. децембра опет је дошло до борбе између Спужа, Жабљака и Подгорице, али резултат овога није још увијек био познат до одласка пароброда.¹¹

Скадарски паша концентрисао је војску и очекује појачање из Румелије.¹²

Два округа Горње Албаније, претежно насељена хришћанским становништвом, хоће, како се говори, да се присјединине Црној Гори.»

Хиљаду и по Црногораца су 18. децембра други пут напали на турску тврђаву Спуж. Сад је Жабљак опкољен Турцима, али се црногорски гарнизон снажно брани.

Код Подгорице борбе се још увијек продужавају, а 11. децембра чули су се топовски пуцњи.

Телеграфска депеша из Константинопоља од 4. децембра добијена у Oesterreichische Correspondenz саопштава да је Омер-паша¹³ постављен за главног команданта против Црногораца и да ће он почети ратне нападе још у току ове зиме.

(J. de St. P.)“

¹¹ Ово свједочи да су вијести из Црне Горе у Трст пристизале с доласком аустријског брода из Јужног Јадрана.

¹² Румелија (турски Rumeli), општи назив за завојеване области од Османлија на Балкану с центром у Софији (обухватале су, у времену XVI-XIX вијека, Бугарску, Србију, Херцеговину, Албанију, Македонију, Епир и Тесалију, изузев Стамбола). Рум (значи „Грк“), „Румелија“ буквално „Грчка“.

¹³ Књаз Данило је наредио Ријечанима, који су 12. новембра 1852. заузели тврђаву Жабљак, да се повуку. Они су порушили и запалили тврђаву, а 5 топова, као трофеј, донијели су на Цетиње.

Горчин БЛАГОЈЕВИЋ

МОДЕЛОВАЊЕ ВРЕМЕНА У ПРОКЛЕТОЈ АВЛИЈИ

Разматрамо кључне наратолошке механизме како би видјели на који начин је писац сложио вријеме, односно времена, како бисмо открили основе смисаоне структуре романа. Размотрићемо основне супстанце ликова, радње, простора, времена и узрочности. Анализираћемо положај приповједача и приповједачке тачке гледишта, размотрити спољашње и унутарње погледе главних ликова кроз идеолошку, фразеолошку, просторно-временску и психолошку тачку гледишта.

Кључне ријечи: Андрић – Проклета авлија – роман – прича – причање – приповиједање – композиција – тачке гледишта – јединство аперцепције

Роман *Проклетиа Авлија* Ива Андрића био је 1954. године, када је објављен, по много чему нов и јединствен. Чак се расправљало да ли је то роман или новела, па није био у конкуренцији за престижну Нинову награду. Међутим, тај несумњиво роман, до данас је остао не само једно од најчитанијих дјела нашег јединог нобеловца, већ и неискрпна литература за проучаваоце књижевности. Роман, чија је основна тема прича и причање, јединствен је по композицији прича од којих је саткан – јединствен по структури, али и по нарацији.

Проклетиа авлија је најгушћи Андрићев роман. Приче дијеле роман по линији времена о коме ликови приповиједају, али су тако испреплетане да је немогуће издвојити било коју од њих а да се не наруши цјелина. Размотрићемо кључне наратолошке механизме како би видјели на који начин је писац сложио та времена, како бисмо открили основе смисаоне структуре романа. Размотрићемо основне супстанце ликова, радње, простора, времена и узрочности. То ћемо учинити анализирајући положај приповједача и приповједачке тачке гледишта. Најприје, изложићемо фабу-

лу, затим поставити сиже, па разmotрити спољашње и унутарње погледе приповједача, односно главних ликова који су изразити приповједачи, кроз идеолошку, фразеолошку, просторно-временску и психолошку тачку гледишта.

Нема сумње да је ријеч о роману. *Проклеџа авлија* предочава низ животних прича у одређеном простору и времену. Сваки од тих живота има своју причу, а све оне, као појединачне новеле, чине мозаик романа. *Проклеџа авлија* није роман само по обиму грађе, већ и по начину приказивања ликова и њихових односа, по композицији и по богатству значења. Ниједна прича и ниједан од ликова не би добили своје пуно значење да нијесу у интензивном међусобном односу. Њихов однос дат је кроз прстенасту композицију, композицију такозване приче у причи, јединствену у дотадашњој српској прози. Дакле, то је роман о причи и причању у коме ликови коментаришу и приповиједање других ликова. Поред тога, ту је мотив злогласног цариградског затвора званог Проклета авлија, али и низ других мотива, од архетипа *браће-нејријаџеља*, преко контраста прошлости и садашњости или индивидуалног и општег, до општих значења тоталитарног друштва и страха појединца.

Да бисмо разумјели композицију *Проклеџе авлије* реконструисаћемо њену фабулу. Заснована на архетипском мотиву *браћа-нејријаџеља*, хронолошки би прво ишла прича о сукобу наследника на трону Османског царства, сукобу Бајазита (који постаје султан Бајазит II) и његовог брата Цема (губитника који страда). То је иницијални мотив романа, али не и кључни. Затим долазимо до Ћамила, младића наизглед предодређеног за велика дјела, али губитника на љубавном плану и очајника који спас тражи у историјским књигама гдје *среће* Цем-султана, поистовјећује се с њим и завршава у злогласној цариградској тамници. Његов *биограф* је причалица Хаим, који брбља да би побјегао од ужасне стварности и који о Ћамилу, баш као и о било коме, *све зна*. Слушалац и тумач обојице је фратар Петар који у затвор доспијева након што је из Босне у Стамбол послат неким послом, али га је, све су прилике, неко оклеветао. Идући редом, долазимо до безименог младића који се сјећа

фра-Петрових прича из тамнице. На крају (и на почетку и на крају књиге), ту је свезнајући приповједач који види младића како гледа кроз прозор и који *види* о чему младић размишља, али *види* и разумије, па и коментарише о чему размишља и фра Петар. Ту се приповједач романа зауставља, дајући фра-Петру да износи причу о другима, али се каткад умијеша, што је довољно да закључимо да је ријеч о аукторијалном роману.

Проклеџа авлија има сложену, а у исто вријеме веома занимљиву композицију. Обликована је на принципу *оквирне њриче* и *њриче у њричи*. Међутим, у овом роману има више причалаца, самим тим и више прича у причи, па се аутор одлучио за прстенасту композицију и то за веома сложен облик са неколико фабула које, у виду све ужих прстенова, обухватају једна другу. Писац је направио мрежу приповједача, „од објективног – дистанцираног аутора, преко посредника, до саучесника и учесника не само причања, већ и збивања о ком говори прича”¹. Дакле, прстенаста композиција подразумијева више наратора, а то отвара и више тачака гледишта.

Прије него што се позабавимо тачкама гледишта, подсјетићемо на садржај свих поглавља *Проклеџе авлије*, како би направили увид у распоред прича, односно компоновање прстена. Роман је састављен од осам поглавља, као и од необиљеженог уводног и завршног сегмента. У уводном сегменту свезнајући приповједач, кроз прозор самостана, даје слику гробља у коме је тек сахрањен фра-Петар, као и безименог младића који то посматра и слуша фратре како у сусједној просторији пописују заоставштину покојника. У првом поглављу имамо слику затвора, затвореника, управника, те фра-Петрово причање из угла непознатог младића. Друго поглавље нам приближава ликове Ћамила и Хаима, из угла фра-Петра. Хаимова прича о Ћамилу, па о Џем-султану су у трећем поглављу. У четвртном поглављу је Хаимова прича, појављују се и други ликови, а Ћамил почиње

¹ Новица Пековић: “Проблеми композиције у семиоичкоме осветљењу Бориса Успенског”, у: *Поетика композиције, Семиошка иконе*, Б. А. Успенски, Нолит, Београд 1979, IX – LXI.

да прича о Џему. Ћамил наставља причу о Џемовом прогонству и смрти у петом поглављу. У наредном поглављу Ћамил завршава причу о Џем-султану и одлази. Седмо поглавље доноси Хаимову причу о Ћамиловом крају. У осмом поглављу је фра-Петрово казивање у првом лицу, његов одлазак у затвор и повратак у Босну. У завршном сегменту опет имамо свезнајућег приповједача и безименог младића који чује братре који пописују фра-Петрову заоставштину.

Примјећујемо како се доминантно издвајају одређени приповједачи. У уводном сегменту то је приповиједање објективног (свезнајућег) приповједача. У првом поглављу то је тачка гледишта безименог младића, у другом Фра-Петрова прича, у трећем Хаимова прича, у четвртном поглављу Ћамилова прича, у петом опет Хаимова прича, у шестом и у седмом опет Фра-Петрова прича; а у осмом опет тачка гледишта безименог младића. У завршним сегменту опет имамо приповиједање објективног (свезнајућег) приповједача.

Из овога закључујемо и о којим композиционим оквирима се ради. Управо су тачке гледишта и положај приповједача у њима кључне за анализу композиције времена.

Први композициони оквир чине сегменти у којима је доминантна прича свезнајућег приповједача. То су уводни и завршни сегмент, који нијесу посебно обиљежени као поглавља. Први почиње реченицом „Зима је, снег замео све до кућних врата”², а завршава се са „Најбоље је ипак пусти-ти човека да прича слободно”³. Завршни сегмент првог композиционог оквира почиње реченицом „И ту је крај”⁴ и завршава последњом реченицом романа: „Даље! Пиши: једна тестера од челика, мала њемачка. Једна!”⁵. Овај сегмент није графички одвојен од текста поглавља, али ту имамо промјену тачке гледишта, времена, простора, садржине и тона. Као што смо рекли, та прича припада свезнајућем приповједачу који казује у трећем лицу. Он

² Иво Андрић: *Проклећа авлија*, Свјетлост, Сарајево 1986, 9.

³ Исто, 13.

⁴ Исто, 121.

⁵ Исто, 121.

описује слику гробља, расправу фра-Мије Јосића и фра-Растислава, као и непознатог младића који слуша ту расправу. Затим, свезнајући приповједач описује и завршну слику: „Тако изгледа младићу поред прозора (...)”⁶. Том реченицом свезнајући приповједач препушта приповиједање безименом младићу. Важно је одмах рећи да свезнајући приповједач има спољашњу тачку гледишта. Он ће повремено преузимати причу и опет је враћати другим приповједачима. На примјер: „Па ипак, све то као да није било најважније ни заузимало највише места у фра-Петровим сећањима на Проклету авлију у којој је, у последњим данима свога живота, толико причао младићу поред себе”⁷. Свезнајући приповједач је главни приповједач романа, он је главни субјект вредновања, па је јасно, како рекосмо, да се ради о аукторијалном роману.

Други композициони оквир је један од најинтересантнијих приповједачких маневара у *Проклећој авлији*. То је сјећање неименованог младића на фра-Петра. Овај младић појављује се у уводном и завршном сегменту романа. У уводном, рецимо:

„И сада док гледа његов гроб у снегу, младић у ствари мисли на његова причања. И све би хтео, и по трећи и по четврти пут, да каже како је лепо умео да прича. Али то се не може казати.”⁸

А у завршном сегменту каже:

„Нема више ни приче ни причања (...) Ничег нема. Само снег и проста чињеница да се умире и одлази под земљу.”⁹

Безимени младић је такође оквир, јако специфичан оквир у коме је смјештена прича о затвору и страдањима у њему. Први сегмент је опис психолошког стања безименог младића, а други је доживљени говор истога младића, којим се завршава сјећање на фра-Петрова причања. Сјећање на саму Проклету авлију дато је кроз ретроспекције, од почетка прве главе, па до реченице „И ту је крај”. Сва та прича

⁶ Исто, 121.

⁷ Исто, 41.

⁸ Исто, 13.

⁹ Исто, 121.

дата је само као кратко сјећање неименованог младића који кроз прозор гледа гробље под снијегом и слуша гласове фратарара у другој соби. За неколико тренутака он је утонуо у *слушање* фра-Петрове приче, па се опет вратио у стварност, а то је пописивање фраторових ствари. Има и других мјеста у роману која се могу схватити као тачка гледишта безименог младића, као што су „Ту се фра-Петар наслушао страних имена градова и моћних светских људи (...)” или „О тим данима фра-Петар је причао дуго (...)”. Но, ова мјеста се могу схватити и као тачка гледишта свезнајућег приповједача. Казивање у трећем лицу о фра-Петру једнако припада и неименованом младићу и свезнајућем приповедачу. Безимени младић је *шиијунка* свезнајућег приповједача. Он у једном тренутку *коменџарише*, односно *очуђава* ликове фратарара који пописују ствари, констатујући да су хладни и безосјећајни и ту је на граници класичног лика у роману. Али – он не говори. Дакле, можемо да закључимо да је он дио свезнајућег приповједача и да на *крућу* аукторијалног романа стоји на самој кружници, као и свезнајући приповједач. Иако не желимо да идемо ка позитивизму, није на одмет рећи да је овај веома специфични лик можда и слика самог аутора романа, нарочито ако знамо да је током Великог рата био прогнан у босанске самостане. Унутрашње стање безименог младића, његово мишљење о свему најбоље видимо кроз реченицу која најављује прво поглавље, а то је његова констатација да „Најбоље је ипак пустити чо- века да прича слободно”¹⁰.

Трећи композициони оквир почиње преузимањем вођења приче од стране фра-Петра. Њему ће се каткад умјешати свезнајући приповједач, али фра Петар остаје главни свједок догађаја и осталих прича све до пред сам крај романа. Фра-Петрова прича је основна прича романа: приповједање у свих осам поглавља тече са његове тачке гледишта. Ово приповједање има облик трећег лица, док се прво лице појављује два пута, када је фра-Петрово казивање стављено под наводнике јер је изговорено у приповједачном времену. Фра-Петрово приповједање имало је јединог

¹⁰ Исто, 13.

слушаоца у лику безименог младића, док је упило мања казивања других актера приче, док се над његово казивање надноси око, ухо и говор објективног приповједача чије казивање тече у трећем лицу. Он држи конце појединачних прича и остаје главни носилац унутрашње тачке гледишта романескне приче. Његова тачка гледишта у односу на догађаје и на свезнајућег приповједача је унутрашња, али је спољашња у односу на друге ликове из Авлије.

Четврти композициони оквир, Хаимова казивања, је најкомплекснији. Комплетна унутрашња прича о Проклетој авлији је препуна укрштања, па и прожимања. С једне стране, у казивања Тамилова о Џем-султану и Хаимова казивања о Тамилу, неосјетно улази фра-Петрова тачка гледишта. У фра-Петрово казивање о Проклетој авлији врло често се уплиће тачка гледишта објективног приповједача, а оба казивања теку у облику трећег лица. Овдје се може поставити још једно занимљиво питање: зар нема у фра-Петровом казивању и тачке гледишта безименог младића кроз чију свијест (сјећање) пролази цијела прича романа?! Хаим је дат кроз фра-Петрово вредновање, као и кроз вредновање пироповједача. Хаим је вредновао Тамила, али је то само дио вредновања које преноси фра Петар. Дакле, Хаим се причом о Тамилу понудио као најближа могућа тачка унутрашњој тачки гледишта, али је он дат споља, кроз вредновање фра-Петра.

Казивање о Џем-султану налази се у сржи романескне приче, као његов пети прстен, али ни ту није крај преплитањима. Причалац је Тамил, а једини слушалац је фра Петар. Казивање траје пет-шест дана, као „прича без реда и краја”, у трећем лицу. Прича о Тамилу се обликује на основу два казивања: казивање Хаимово, са прекидима, у складу са током догађаја, намијењено фра-Петру као једином слушаоцу (у трећем лицу) и казивање фра-Петрово о Тамилу које је обухватније је од Хаимовог, као дио сопствене приче. Све кулминира распадањем психолошке структуре Тамиловог лика, који се пистовјећује са историјском личношћу о којој говори. Зато можемо рећи да је Тамил једини приповједач у роману са двоструком тачком гледишта, али

да је он такође дат са фра-Петрове тачке гледишта, дакле споља.

Прозни текст је, као што знамо, сачињен је од описа са различитих тачака гледишта: са своје сопствене или нечије туђе (преузете) – са спољне или унутарње стране у односу на објекат који се описује. Поред тога свака од њих може да буде вредносна, просторна и временска, психолошка и фразеолошка, а „свим овим се служе аутор, причалац, главне личности, споредне и епизодичне”¹¹. Унутарњи састав или композицију чини сплет односа свих тих описивачких позиција. Однос између „ауторове позиције и позиције које имају личности у делу, као и однос између спољњег и унутарњег односа кључни су за целокупну композицију *Проклетје авлије*”¹².

Проклета авлија је мјесто гдје су се скупиле главне приче романа, али и различити погледи на свијет њених приповједача. Ликови долазе из различитих миљеа, али готово сваки од њих као да је својим рођењем, односно припадношћу некој култури, морао бити сумњив моћном, али ауторитарном царству. Било да је ријеч о изопштености због рођења у мјешовитом браку, било због забрањене љубави, чак и љубави према књигама, свако од њих бива утамничен јер је испољавао индивидуалност у свијету који то не дозвољава, у друштву у коме је сваки индивидуалац виђен као особењак, као чудака, да би најпослије постао сумњив. Османско царство проговара кроз саму Проклету авлију, кроз њен опис и положај, као и кроз њеног незајажљивог и непредвидивог управника. Само име Проклета авлија је знак диктатуре и неслободе. Име је добила по дјеловању на људе који у њој пате и постепено губе везу са разумом. То је затвор који убија и тијело и душу. Изван зидина, парче неба је једини, али недостижни комад слободе, док у њој све врви од затвореника, „стално се пуни и празни”. Дакле, главни ликови у затвору су сумњиви већ по

¹¹ Борис Успенски, *Поеџика композиције, Семиоџика иконе*, Нолит, Београд 1979, стр. 3.

¹² Новица Пековић: “Проблеми композиције у семиоичкоме осветљењу Бориса Успенског”, у: *Поеџика композиције, Семиоџика иконе*, Б. А. Успенски, Нолит, Београд 1979, IX-XLI.

својој култури. Фра-Петар је хришћанин из Босне који не зна зашто је ухапшен. Хаим је преплашени Јеврејин, Тамил је син Турчина и Гркиње заљубљен у Гркињу што је било недопустиво, а Џем-султан је син турског султана, али од мајке Српкиње. Све ово нам говори да је на идеолошком плану јасно да су затвореници махом хапшени без доказа уколико нијесу стопостотно *йравовјерни*.

Латифага, управник те *сйрашне устјанове*, одавно је изгубио своје право име, које на турском значи њежан. Након што је изгубио наду да ће напредовати у царској служби, фрустрације искаљује на затвореницима. Надимак Карађоз (личност из тадашњег позоришта сјенки) добро му стоји јер одражава суштинске карактеристике Латифаге као управника, неког ко је срастао са Авлијом и системом, ко је оличење тог система. Из овога видимо да је са фразеолошке тачке гледишта овај лик дат кроз иронију.

Тамил је централни лик романа и носилац централне романескне приче. У његовом увођењу у причу има архетипске симболике: појавио се у сутону као нејасна силуета „готово без покрета”, „дах му се није чуо”, дјелује као у сну, и такав ће остати до краја, када одлази губећи се у сумраку Авлије. Тамил из Смирне је несрећан човјек („Као и јесте Турчин, и није, али несрећан човек је сигурно” – фра Петар). Иако је образован, богат и лијеп, несрећан је по своме поријеклу, јер је син Турчина и Гркиње; затим по љубави, јер се заљубио у Гркињу, па та љубав због вјерских разлика није могла да се оствари; и на крају несрећан је по судбини, јер је као човјек од књиге и науке постао сумњив властима па је и ухапшен. Након што се посветио књизи и науци, Тамил је у историји наишао на несрећну судбину Џем-султана која га је опчинила. То је постало сумњиво властима, констатовано је да је *йреучио истјорију*, пала је сумња да ради за некога, па је с товаром књига доспио у затвор. И принц је био пјесник, па је Тамил осјетио сродност душе, а живио је усамљенички као и он, окружен неразумијевањем. Све више се уживљавао у Џемову судбину и поистовјетио се с њим, постао је Џем-Тамил. Он се повјерава фра-Петру за кога увиђа да је поштен, али не зато што му се прича, већ зато што је сигуран да неће жив изаћи из

Проклете авлије, а да ће с њим нестати и прича о Цем-султану до које је дошао истраживањем.

Са фразеолошке тачке гледишта видимо да свезнајући приповједач (као глас аутора) говори књижевним језиком и екавицом, док јунаци говоре ијекавски, са другачијом дијалектиком и локалним елементима и њихов говор је под наводницима. Оквирно, у Авлији се говори ијекавски, а ван те приче екавски. На тим оквирима изван приче, само фратри говоре ијекавски, а наратор(и) екавски, док се у средишту приче укида *йерсиџкџивна удаљеноси*. На језичком плану такође доминира ауторова тачка гледишта.

Прича и причање имају, како рекосмо, најзначајније мјесто у структури *Проклеће авлије*. Јунаци воле да причају и да буду слушани. О причи, причању и причаоцима има доста исказа и у облику коментара. Управо по томе ово није првенствено роман о Проклетој авлији него превасходно роман о причи и причању. Причање је у човјековој природи, а у тамничком амбијенту, причање је једино уточиште и забава. Окупљају се и свуда се прича, без краја. Овдје причање има и значајне егзистенцијалне вриједности. То су, прије свега, бјекство од стварности, затим афирмација истине и продужетак живота кроз причу, али и страст за причањем. Једни причају о себи (Заим, Бас), ради истицања и надокнаде свега чега није било, док други причају о другима (Хаим, Тамил и фра-Петар). Заим увијек говори о себи, често лаже, Бас говори о женама и о љепоти. Хаим говори тихо, у повјерењу, о великим личностима и крупним догађајима, као да је био чак и у збивањима о којима и сам каже да су се одиграла између двоје људи. Испуњава вријеме, плашљив је, али га прича понесе. Тамил говори из духовне и моралне потребе. Он не прича због себе, него због Цем-султана, он шапће и прича збрдаздола само да би што прије изнио исповијест. Кроз фра-Петрову приповједачку визуру пролазе све романескне приче. Зато је он носилац унутрашње тачке гледишта. Он је проницљив, са даром за детаље, доброћудан, пун разумијевања за туђу несрећу, па стиче повјерење других. Фра Петар има и врлину коју често губимо из вида, а то је да слуша друге и да запажа и чува људскост коју је чуо, па да је пренесе другом како би спа-

сио *душе* праведника. И он приповиједа због другог, због страдања младог Тамил-ефендије, па да та прича не би пропала, казује је безименом младићу. Прича и причање су у Проклетој авлији постали водећа мисао и предмет романескне приче. Андрићева интенција је јасна: да се причи и причању, као највећем дару који је природа дала човјеку, ода дужно признање. Он је причи и причању, приповиједању и приповједачу, посветио и бесједу на пријему Нобелове награде за књижевност, закључивши да „приповедач и његово дело не служе ничему ако на један или други начин не служе човеку и човечности“.

Писац је дао причаоце из различитих времена, а ако су у истом времену, времену Авлије, они причају различита времена, неко давна, неко о оном што прича, а неко се сјећа свега из *садашње*, реалне перспективе. Такође, у односу на свезнајућег приповједача, који говори о објективном времену, остали јунаци приказују субјективно вријеме.

На психолошком плану аутор прелази са спољашњег на унутарњи опис. Он износи, на примјер, најскривеније фра-Петрове мисли, мада се ни ту не налази на његовој тачки гледишта. Понаша се као свезнајући и свевидећи. Такав начин описивања открива нам вишеслојност на психолошком плану од тамнице у Цариграду до Турске тог времена, али даје и универзалну слику као симбол живота и друштва, човјекове тјескобе и неслободе. Проклета авлија – то је симбол многих могућих људских тамница и то је њен снажан умјетнички знак.

Поглед на психолошки план *Проклетіе авлије* инспиративан је ако посматрамо стабилност ликова који приповиједају, нарочито Тамилев. И у том случају вријеме има кључну улогу у формирању јединственог склопа лика у дјелу, јер је он *раздвојен* између два времена. У студији проф. др Драга Перовића видимо како се Кантово трансценденално јединство аперцепције може примијенити као кључ за тумачење Андрићеве *Проклетіе авлије*¹³. Емануел

¹³ Драго Перовић, „Кантово трансценденално јединство аперцепције у ‘вртлогу’ Андрићеве *Проклетіе авлије*“, *Окційоих*, часопис Одјељења за српски језик и књижевност Матице српске – Друштва чланова у Црној Гори VII/8 (2017), 49.

Кант је познат као мислилац који је темељна питања свео на једино питање – Шта јесте човјек? Он је први који је човјека посматрао као индивидуу, културу је разумио као сферу човјековог самоодређујућег усавршавања, а то је и питање личног идентитета јер човјека уздиже у односу на друга бића управо то што у својој представи може да има Ја. У том смислу, кључни тренутак у *Проклејој авлији* је кад објективни свезнајући приповједач улази с напоменом о Ћамиловом причању, па каже „Низали су се Џемови срећни и несрећни дани...“¹⁴, али да су сви ти догађаји изговорени „(...) не Ћамиловим него другим гласом“¹⁵. У наставку, у само двије реченице, видимо читав ход по разним временима, промјену перспективе и тачке гледишта:

„Без увода и видљиве везе, без временског реда, младић би почињао да прича неки призор из средине или са краја Џевовог заточења. Говорио је тихо, оборена погледа, не водећи много рачуна о томе да ли га његов сабеседник слуша и да ли може да га прати. Фра Петар се није право ни сећао кад је у ствари почела та прича без реда и краја. Исто тако није одмах ни приметио тренутак, тешки и одлучни тренутак, у ком је Ћамил јасно и први пут са посредног причања туђе судбине прешао на тон личне исповести и стао да говори у првом лицу.“¹⁶

Одмах у следећој реченици и пасусу Андрић (фра-Петар, можда и безимени младић) износи закључак:

„Ја! – тешка реч, која у очима оних пред којима је казана одређује наше место, кобно и непроменљиво, често далеко испред или иза онога што ми о себи знамо, изван наше воље и изнад наших снага. Страшна реч која нас, једном изговорена, заувек везује и поистовећује са свим оним што смо замислили и рекли и са чим никад нисмо ни помислили да се поистоветимо, а у ствари смо, у себи, већ одавно једно.“¹⁷

Дакле, Ћамил историјску причу несвјесно преноси на најличнији план и почиње да је прича у првом лицу, као

¹⁴ Иво Андрић: *Проклеја авлија*, Свјетлост, Сарајево 1986, 92.

¹⁵ Исто, 92.

¹⁶ Исто, 92.

¹⁷ Исто, 92.

исповијест. Он прелази границу и из Џемових уста каже: „Од свега што свет има и јесте ја сам хтео да направим средство којим бих савладао и освојио свет, а сада је тај свет начинио од мене своје средство”¹⁸. У питању је „лом уобичајеног наративно-слушачког плана“, јер „својим излетом у прошлост, својим ‘безусловним давањем’ Тамил угрожава владавину трансценденталног јединства аперцепције”¹⁹. Тамил почиње са Ја причам, фра-Петар би желио да га *дозове к себи*, али снага Тамиловог приповједачког поистовјећивања надјачава његову рационалност. Он себе разумије као неког ко је *осуђен* да буде султан. Перовић наводи да „за разлику од Кантовог трансценденталног јединства, које увијек-већ постоји, али се и узмиче пред нашим сазнањем, Тамилово и Џем-султаново ‘друго’ Ја избија у први план“, па је код њих на дјелу „*трансцендентално мноштво аперцепција*”²⁰.

Да снага приче и причања може да утиче на стабилност личности, видимо и на самом фра-Петру. Он након одласка Тамиловог почиње да га сања, али Тамил почиње и да му се привиђа. У једном тренутку, он хвата себе како је ко зна колико причао сам са собом, мислећи да је испред њега Тамил. Кад се тргнуо, схватио је да сједи у Авлији, а да му је рука остала у положају у коме је држала дуван који је изгорио док је он био *одсућан*. Тада он себе призива назад, у реалност.

Однос тачака гледишта на свим плановима је хијерархијски. Приповједач је доминантан, он је изнад сваког лика и као носилац најшире приче у замишљеној композицији неколико прича у причи, и тако што ауторов глас уоквирује сваки опис, од најужег до најширег. Младић је као посредник између аутора и фра-Петра. Аутор кроз младићеву перспективу (сјећања) даје фра-Петра. Младић има своју просторно-временску тачку гледишта коју аутор при-

¹⁸ Исто, 95.

¹⁹ Драго Перовић, „Кантово трансцендентално јединство аперцепције у ‘вртлогу’ Андрићеве *Проклетие авлије*“, *Октоих*, часопис Одјелјења за српски језик и књижевност Матице српске – Друштва чланова у Црној Гори VII/8 (2017), 58.

²⁰ Исто, 59.

хвата и своју идеолошку тачку гледишта са које оцјењује, а коју аутор такође прихвата. Младић има и психолошку тачку гледишта, унутрашња проживљавања (како би хтио да прекине фратора у причању, али му је било незгодно). Он нема једино фразеолошку тачку гледишта, већ је, као што рекосмо, нијем. Његов задатак је да на оквирма, умјесто аутора, види, чује, сазна и вреднује. Тог младића препознајемо баш по томе што нема стандардне знакове распознавања, што је сведен на „духовно присуство“²¹. Символички, међу стварима фра-Петра највише је часовника који, додуше неједнако, откуцавају вријеме, оно хронолошко, а „на супрот томе је неко друго вријеме, концентрисано вријеме вршења приче“²². Младић, као посредник, омогућио је приповједачу фра-Петрово причање, па може да се појављује као коментатор и редактор фратрових казивања, да пређе на објективно приповиједање у трећем лицу. Да би фра-Петрово причање о стварима које није могао знати било увјерљиво, а да се приповједач не би појављивао у Авлији, ту су *чудесна* сазнања хапшеника. Фра-петар је објективан, дистанциран, па је све што он има да каже само увод у главну причу о Џем-султану. То видимо када говори како, ипак, „све то као да није било најважније“. Међутим, као што рекосмо, и он умало није подлегао зарази лудила, када почиње да умишља да прича са Ћамилом, Џем-Ћамилом, па и самим Џемом.

Дакле, *Проклетја авлија* је тако организована да једна тачка гледишта *нагвисује* претходну. Младић види и чује и оно што се одиграва и послје фратрове смрти, али нема његове субјективне позиције, јер је све дато кроз приповједачеву тачку гледишта, па и младићево размишљање. Догађаји у Авлији виђени су фратровим очима, преломљени кроз младићево сјећање и објективизирани у приповједачевом приповједачком трећем лицу. Оно што фратар види осјенчено је Хаимовим немирима, прича о Џем-султану је посебно дата кроз Ћамилову тачку гледишта, али сваки о-

²¹ Петар Цацић, “О Проклетој авлији”, *Савремена проза*, едиција: Српска књижевност у књижевној критици, књига X, Нолит, Београд 1973, 183.

²² Исто, 183.

пис са субјективне позиције приповједач уоквирује својим коментаром, прекида га и преводи на објективно приповједање. Тако субјективни описи посредују објективнијим на свим нивоима, идући ка приповједачевом објективном. Али и у том објективном опису зрачи субјективна *гуша*, што роману даје изузетан склад.

На основу свега казаног, можемо закључити да је композиција времена у *Проклејој авлији* сложена, али да доминира објективно вријеме које је оквир романа. Такође, иако имамо више преплетених хроника, с изразитим упливима у унутрашња стања јунака, положај приповједача је спољашњи. То је хроничарско приповједање, аукторијални роман у коме је свезнајући приповједач задужен за кадрирање сцена, увођење приповједача, али и коментарисање другог јунака – он је субјекат вредновања, са идеолошке тачке гледишта.

Са фразеолошке тачке гледишта примјећујемо коришћење различитог језика за поједине ликове. Фразеологија се испољава на спољашњем плану, доминантна је спољашња тачка гледишта, што значи да је важније како јунак говори него шта говори.

Хронотоп је дат из птичје перспективе, па се постепено спушта на личне перспективе ликова који су дио опште слике. Вријеме је дато ретроспективно. Оквирно, говори се о ономе што је било, па је то спољашњи приступ. С друге стране, вријеме које се приказује је објективно, јер је врховна инстанца аукторијални приповједач који прескаче вријеме кад хоће, приказује оно што жели (такође спољашњи приступ).

Ако је изабрао спољашњу тачку гледишта, аутор није сигуран шта јунак мисли, па обично каже „као да мисли“ или „као да хоће“. То је случај и са концептом *Проклеје авлије* са психолошке тачке гледишта. Међутим, јунаци су и те како психолошки мотивисани. Од њиховог психолошког стања зависи све: од њихове судбине, преко опстанка у затвору, до избора прича и начина причања, а на крају и избора прича које остају у сјећању *јомоћника* свезнајућег приповједача кроз чије сјећање пролази скоро цио роман.

Како „носећи елемент у смисаоном склопу једног романа може бити обликован од најразличитијег материјала, може се чак састојати и од неухватљивог предива унутрашњих веза“²³, остаје нам да поновимо да то није ништа друго него сама прича. У *Проклетој авлији*, као што смо видјели, она је обликована доминирантно са просторно-временске и психолошке тачке гледишта. Управо та специфична композиција отвара нова времена и нове просторе, а психолошки мотивисана, ово дјело чини ремек-дјелом²⁴.

Литература

Андрић, 1986: Иво Андрић, *Проклетиа авлија*, Сабрана дјела Иве Андрића, књига четврта, Свјетлост: Сарајево, Просвета: Београд, Младост: Загреб, Државна заложба Словеније: Љубљана, Мисла: Скопје, Побједа: Титоград.

Цацић, 1973: Петар Цажић, „О Проклетој авлији“, у едицији Српска књижевност у књижевној критици, књига X: Савремена проза, Нолит: Београд.

Перовић, 2017: Драго Перовић, „Кантово трансценденално јединство аперцепције у `вртлогу`, Андрићеве Проклете авлије“, у: *Окшоих*, часопис Одјељења за српски језик и књижевност Матице српске – Друштва чланова у Црној Гори VII/8, Подгорица.

Петковић, 1979: Новица Петковић, „Проблем композиције у семиотичком осветљењу Бориса Успенског“, у: Борис Успенски, *Поеџика композиције. Семиоџика иконе*, избор и превод измењених и допуњених текстова Н. Петковић, Библиотека Сазвежђа, Београд: Нолит, VII-LXI.

Успенски, 1979: Б. А. Успенски, *Поеџика композиције. Семиоџика иконе*, Нолит: Београд.

Штанцл, 1987: Франц К. Штанцл, *Тџичне форме романа*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад.

²³ Франц К. Штанцл, *Тџичне форме романа*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад 1987, 129.

²⁴ Студија је заснована на семинарском раду током постдипломских студија на Филолошком факултету у Никшићу, на Студијском програму за српски језик и књижевност 2020/21.

Горан КОМАР

НАДГРОБНИ КРСТ ИЗ ГЛОГОВЦА КОД ПЕРАСТА И ЊЕГОВ НАТПИС

Сажетак: Овим радом се превасходно настоји на расчитивању позносредњовековних ћириличног натписа из Глоговаца-Пераста којим се, колико је мени познато, до сада бавио само Шефик Бешлагић који није понудио цјеловито рјешење. Такође, разматра се на темељу увида у старије катастарске и топографске мапе и питање могуће првобитне припадности цркве Св. Ивана у чијем је малом гробљу овај крсни споменик са натписом био постављен.

Кључне ријечи: Бока которска, Пераст, Глоговац, Св. Јован Крститељ, ћирилични натписи.

Надгробни крст (фото 1) невеликих димензија који се изворно налазио испред цркве Св. Ивана у близини напуштеног села Глоговац изнад Пераста, пренешен је послије Другог свјетског рата у Пераст и смјештен у авлију свештеника г. дон Грације Брајковића. Преношење је извршио перашки свештеник, свакако у жељи да споменик придружи музејској колекцији коју је стварао као истраживач прошлости Пераста. Моја намјера се састојала у изучавању његовог вишередног натписа о коме сам сазнао путем чланка који је о овом споменику објавио заслужни истраживач стећака г. Шефик Бешлагић који, међутим, није успио у читању и натписа. Прије него сам успио погледати споменик захваљујући једном од власника куће г. Марку Линди, обишао сам његову првобитну локацију крај цркве Св. Ивана у Глиговцу, као и предјеле на кршевитом гребену у околини који са источне стране заграђују тај дио бокешког залива. У сусрету са црквом (фото 4) и њеним сачуваним невеликим гробљем, ипак сам одлучио да посветим пажњу и тој грађевини која ми је по укупном аспекту изгледала као

у неколико незграпна конструкција, очигледно дограђивана у првој половини XIX вијека.

Таман негдје по средини залива, кршевите падине горске ограде Боке, отварају погледе на плаво поље у давним временима морем потопљених синклиналних депресија, а тамо, према црногорским и херцеговачким горама, узбуркани кречњачки плато големог планинског прага орјенско-ловћенског масива чије увале ипак хране мноштво села која су обали испоручивала обилне приносе крашке вртаче: грубе вуне, сира и костријети. Док год је трајао стари свијет, ови предјели нису исцрпили своје људство. Мало гдје по горском оквиру залива може да се сагледа величина дистанце између обале и планинског насеља која је физичком смислу незнатна, а у културном и политичком каткада не-савладива. Можда, понајбоље, на предјелима Малих Залаза чији насељени предео од обале раздвајају литичасте стијене. Но, ни села у стјеновитом залеђу Пераста не доносе слабију илустрацију.

Име Пераста, пок. академик Ранка Куић је тумачила као *Град на окуци* или *Господарева окука* - на темељу келтског топономастикона који би нагласио његов положај (Ранка Куић, *Келтски шрајови и у Боки и Црној Гори*, Часопис Друштва за архиве и повјесницу херцегновску, година II број II, Херцег Нови, 2004, 3). Два свијета, један уз други, међусобно политички антагонизована, а прихрањујући један другог, раздвајала је невидљива линија између морског плавог и крашког сивог. И можда су се управо на тој линији могле створити скромне руралне агломерације које су изњедриле величанствене историјске приносе обалског града. Пераст, можда, око Св. Ане, високо у брду. Али и Глоговца на приближној изохипси утопљеног у крашки пејсаж чија је оштрина навела старог картографа да га постави на врх имагинарне торњевите кречњачке стијене.

На падини успона ка превојима на висини, више Пераста, лежи црква Св. Ивана везана за напуштено село Глоговац. Мој поглед на њену зграду препознаје старију цркви-

цу са полукружном апсидом управљену истоку и малени наос као творевину из давнине, слагану са великом пажњом, која је 1840. доживјела једну, рекао бих, незграпну доградњу. Пред црквом се види надгробни крст и мало даље, скоро уз приступно степениште, надгробна плоча без украса и натписа која дјелује готово као стећак (фото 2) показујући дух секуларног градитељства старог Балкана које одликује његов позни средњи вијек. Аустроугарска монархија је саградила пут уз стране више града како би још једним градитељским подвигом учврстила горски прстен њених запречних утврђења у саставу колосалног пројекта *Приморска њврђава Бока*. Као много пута у историји, такве снажне линије нису спријечиле урушавања царства које се баш пред своју кончину понајвише напрегло да се заштити моћним зидовима. Малене кнежине из његовог окриља изђикљале су ка сунцу.

Одлични познавалац историје Пераста Павао Буторац, писао је на темељу грађе из више архива о сложенем развоју његове општине. Још у доба которског господства, 1166. године, поменут је као високорангиран, опат Св. Ђорђа под Перастом. И касније, 1247, помиње се опатија да је у власништву Котора (Pavao Butoras, *Razvitak i ustroj peraške općine*, Perast, 1998, 13-14). Један стари патроним сјећа на род који је везан за Глоговац. То је *Шестиокрилић* чији је припадник Милош познат из епизоде дубровачко - бокешке коалиције против босанског бана Борића (1160 г). Већ у то доба Пераст је показивао тенденције осамостаљивања. До друге половине XVI вијека, виде се практички одрази самосталности признавани од Млетачке републике (P. Butoras, *Razvitak...*, 17, 52-66). Долажење у град из околине могло се одвијати у свим историјским периодима. Аутор је истакао поријекло неколико родова са Глоговца. Тако, Брајковића, који се без додатне напомене да су „са Глоговца“ током 1642. године помињу у Перасту, да би Матија Кристофалов имао гроб у опатијској цркви Св. Ђорђа. Гдје су се вјековима сахрањивали Пераштани. Криловићи, такође, а присутни

су у грађи Перашког архива 1692. Ту су, поријеклом са Глоговца и Ђуришићи (1746. још станују у селу), Дапковићи (1642. још у селу, али и у граду) и Матковићи (P. Butoras, *Razvitak...*, 99). Може се примијетити, како се помени припадника ових глоговичких родова налазе у периодима великих ратова. Важно је истаћи да П. Буторац доноси давнашње поријекло Шестокриловића, подсјећајући на Шеста Криловића у *Libro del Abbazia*, те присуство у Фојничком грбовнику (P. Butoras, *Razvitak...*, 111).

Управо у том XVI вијеку, Пераст се нашао готово укљештен међу мјестима под турском влашћу. То је нарочито потенцирано Барбаросиним заузећем Херцег Новог 1539. године. Глоговац, као блиско мјесто, висио је над главом комуни која је одлучно ступила на пут осамостаљивања од власти которске властеле.

У науци је позната црквица Св. Ане изнад Пераста. Можда је могуће наслутити одређене сличности у њеном историјском ходу са црквом Св. Ивана у Глоговцу. Старија литература је потенцирала значај Св. Ане и позиције старијег перашког насеља уз црквицу на кршу, иако се она налази високо у брду. Свакако, гледало се на диспозиције старих језгара Прчања и Столива. Првобитна посвета ове цркве била је Св. Петка. Њена стара полукружна апсида замијењена је апсидом правоугаоног облика приликом рестаурације током XVIII вијека. Тада је Трипо Костоља осликао један њен зид (Zorica Čubrović, *Ka poznavanju urbanističkog razvoja Perasta*, Boka 23, Herceg Novi, 2003, 125-126).

Чини ми се, ко би и туристички посјетио Пераст или које друго мјесто у заливу, требао би изаћи путем монархије ка Врановом брду и његовој тврђави која је саграђена на мјесту Свети Андрија. Бока је и море и гора. Са оваквих превоја може се јасно сагледати значење њеног античког назива Рисанска ријека (*Sinus rhisonicus*). Залив вијуга између брда. Планина Орјен на западној страни са својим највишим врховима, а висови Бузина и Вељи врх изнад орахо-

вачких и рисанских брда, доминирају крашким плохама у којима се додирују државе и дијалекти.

Због чега сам се у овом чланку задржао на лок. цркве Св. Ивана у Глоговцу? У гробљу крај цркве Св. Ивана постојао је надгробни крст са ћириличким натписом који је релативно недавно пренешен у Пераст. Споменик је измјештен у намјери да се сачува. Било је то вријеме одношења великог броја репрезентативних гробних споменика по највише са простора Републике Босне и Херцеговине у врт Земаљског музеја у Сарајеву. О крсту је дознао заслужни истраживач стећака Шефик Бешлагић који је у часопису "Старине Црне Горе" V, Цетиње, 1975, објавио његов натпис који је датирао у XV вијек, под насловом: „Натпис босанчицом у Перасту“. Лично, вјерујем да је натпис можда нешто млађи и да по времену постанка одговара надгробној плочи која и данас лежи уз приступно степениште цркви Св. Ивана. Свакако, натпис није усјечен босанчицом како је сугерисао уважени Бешлагић, него ћирилицом. У порти се и сада налази други надгробни крст (фото 3).

Ш. Бешлагић је у Котору боравио службено и искористио је прилику да погледа крсни споменик у кући Мирослава Брајковића, брата дон Грације. Аутор истиче заслугу браће Брајковић за доношење споменика у град. Каже да је пренешен са брда Сутилија које вјероватно сјећа на негдашњу цркву Св. Илије, али као примарну локацију наводи Глоговац и цркву Св. Ивана Крститеља (Ш. Бешлагић, *Наћћис...*, 265). Натпис је, према Бешлагићу, усјечен у 11 редова. Први и последњи дио је оштећен и аутор изражава резерву у погледу препознавања словних знакова. Очигледно је и са фотографије да су слова уставног и брзописног типа, са словом Н које би опредјелили млађим периодима ћириличких епитафа са територије Босне и Херцеговине. Бешлагић с разлогом истиче присуство слова О и омега, као и В у облику квадратића. Употреба полугласника је ограничена (Ш. Бешлагић, *Наћћис...*, 266). На позицији у врху споменика гдје се обично код млађих споменика исписује

Христов монограм, аутор је препознао слова: НАР(Т)/ О-КИЋ. Даље, тече сигурно читање епитафа: А СЕ, НЕКА СЕ/ ЗНА, КАКО П/ ОГИБЕ СЋЕ/ ПАН ВУКОВ О/ Д КР/ ИЛАЋ. Коначно, завршни оштећени сегмент би, према Бешлагићу представљао поруку исписану са употребом скраћеница: На правди Божијој (Ш. Бешлагић, *Найџис...*, 267). Моје главно занимање, усмјерено је, дакле, на почетни дио натписа који није претјерано оштећен.

Благодарећи г. Марку Линди, сувласнику куће Брајковића и госпођи Зорици Чубровић, 30. августа 2025. године, могао сам пажљиво погледати натпис на дворишном зиду куће. Крсни споменик на чијем се лицу налази натпис, почива на четири жељезна анкера.

Фото 1: Споменик причвршћен за зид куће Брајковића. Према казивању г. Марка Линди, колико он зна, нико од истраживача после Ш. Бешлагића, није долазио у његову кућу да погледа споменик и нај-

иис. Ја бих скренуо њажњу на њрајове црне боје у једном малом броју слова и на навику уваженој Бешлаића да најиисе маркира црном бојом како би их могао фоотографисати (на њр. сѣари најииси у с. Оиличићи код Чајљине). Наравно, не ѡврдим да осѣаци црне боје ѡриѣадају ѡсѣуѣу Ш. Бешлаића, али, ѡаква моѣућности ѡсѣоји.

на рт
 о(а) кѣѣ(е)
 а се нека се
 зна како п
 огње сѣ
 пань вѣк
 ов ѡ
 д кр
 нлаѣ
 н(а) п(рав)д
 н б(о)ж(нон).

Читање: На рт (рат) од куће, овдје, нека се зна како погибе Сѣпан Вуков од Крилаћ(а) на правди Божијој.

О цркви којој је припадао овај драгоцјени крсни споменик, се у овим мјестима знало да је била православна. Могуће је да се приликом слабљења села Глоговац током

XIX вијека створила могућност за њену доградњу, па је 1840, под покровитељством Фердинанда, ова мала сеоска црква Св. Јована Крститеља прешла у посјед римокатоличког Пераста. Род Криловића (У Перасту се помињу *Шестиокриловићи* који би, према предању, потекли из Старе Србије. Истиче се значај братства у историји Пераста, као и припадност примарној линији (утемељитеља општине), те предајни нанос о служби Немањићима, а затим, Венецији (Срђан Рудић, *Шестиокриловићи, историја и традиција*, Историјски часопис, LXVIII, 2019, 125-126, 130, нап. 18). Први који је везан за Глоговац¹, овдје је доселио из Херцеговине. Поп Саво Накићеновић је забиљежио предање о њиховом досељењу овдје током XIV вијека. Помињани су до 1729. године. На измаку XVII вијека или почетку XVIII, иселили су из Глоговца у Пераст. Били су активни трговци (Miloš Š. Milošević, *Bokeljski jedrenjaci od 1710. do 1730. godine*, GPMK, 12 (1964), 108-109, 113, 130, 134, 136-137, 145, 148; Pavao Butorac, *Razvitak i ustroj peraške općine*, Perast, 1998, 99, 105, 107;).

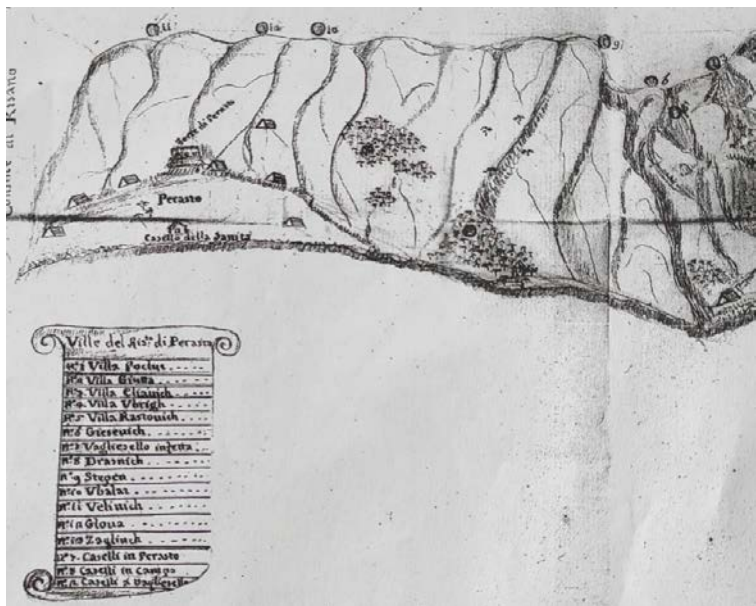
Брајковићи који имају важност за овај рад (Katarina Jović, *Zidno slikarstvo salona u palati Brajković-Martinović*, Историјски записи ХС, 3-4, 2017, 42) су такође глоговички род који је овдје доселио из села Вратло у Гатачкој површи током XV вијека. У залеђу гатачких села Бахори и Мрђеновићи лежи ово село које је доста забачено. Тамо је све до истраживања попа Сава Накићеновића лежао топоним Брај-

¹ Назори новски и рисански Ибрахим-ага и хаџи Даниал-ага перашком капетану извјештавају о пуцању на Марка Бујовића од стране Николина сина и Криловића. Марку неће бити ништа. Казују да ни један Ришњанин нема удјела у томе поступку: „У све много почтованому капетану перашкому и свему збору перашкому от нас Ибрахим аге и хаџи Даниал аге назора новскијех и рисанскијех веле д(раго) п(оздрављеније). А потом, нека знате, јутрос идући з Глоговца Николин син и Криловић на Нови да брата обиђу крајем, намјере се под Пробојем на Марка Бујовића (кѡѡвнѡ). Метну на њега пушком, мало га у главу ране...“ Горан Комар, *Тирлична докуменѡа иѡрашкој архива 1633-1851*, Херцег Нови, 2013, 16, бр 8.

ковића гробље (ваља погледати: Саво Накићеновић, *Бока, антиројогеографска сџудија*, Београд, 1913, 352, 357). У близини ових села, управо ка Вратлу, и сада се виде надгробни споменици са два ћириличка натписа. Један је усјечен у лице крста, а други лежи на плочи. У сјеверније смјешеном селу Кокорина, постоји масивни надгробни сандук са натписом: *Овјје лежи Брајко. Послужих мому јосџодину вјерно* (Горан Комар, *Ћирилични написи на сџећцима*, Београд, 2018). Овај би Брајко, који је служио Сандаљу или херцегу Стефану, могао бити родоначелник глоговичких Брајковића који су у Перасту (вјероватно приликом силаска у град) примили римокатолицизам². Познат је заслужни свештеник дон Грација Брајковић који се истакао и као архивист, музеалац и истраживач старина. Врло је вјероватно да је управо дон Грација дао да се крст на ћириличким натписом из порте цркве Св. Јована Крститеља пренесе у Пераст. Још прије Кандијског рата Брајковићи су обитавали у Глоговцу³.

² Можда у обзир, само хипотетички, код разматрања питања времена у коме родови са Глоговца постају римокатолици ваља гледати и на присуство у Перасту рмк. свештеника који су препознати као агилни у провођењу програма Конгрегације са ширење свете римске вјере у Риму: Андрије и Вићентија Змајевића чији су директни преци у Пераст стигли на почетку XVII вијека: Vanda Babić, *Zmajevići – prilog kulturnoj povjesti Mediterana*, *Istorijski zapisi* LXXXIX, 3 – 4, 2016, 288.

³ Перашке старјешине рисанским званичницима поводом ремећења углављеног мира, утисак је међу самим Брајковићима, казују о неким недјелима перашких Брајковића. Траже правду сходно одлуци судаца кметова. На крају наводе најтеже дјело у покушају: *Од нас кайеџана, суђа (и) старјешина њерашких њири(ј)аџељем нашијем кайеџану рисанскому и газгару и остјало(ј) јосџоги ајами и њолавицама рисанскијем в(еле). д(ра)џо. њ(оздрављеније). А њоџом, ономагне, како се њомирише Брајковићи и учинише кмеџови њко би у њириједа њомео речени мир да је дужан чеџири џаве. А ваши Брајковићи њомеџоше речени мир ономагне у неђељу чинећи комарду речени Брајковићи више Перасџа. Ко(ј)и будући њошао Никола Полешар да куйи меса и џуј су на њеџа навалили камењем и џаличами. И да није било Томаша меу њима, џуј би џа убили. Заџо ваши милоџи виџише за ову рабоџу заџио се ово не може шријеџи ни(џи) џе*

Црпеш – мапа из Државног архива у Венецији (Adi 27 Lug \square : 1767). Љубазношћу њроф. др Илије Лалошевића. Глововац је убиљежен њог бр. 12. Приказ рељефа је крајње нереалан, али, њоказује насеље смјеишњено између Велинића и Убалца.

Међутим, презиме Брајковић је у Ораховцу присутно током XV вијека. Тако, Ђон Брајковић и Миладин Брајковић половином вијека. Предање каже да су доселили из Старе Србије послје Косова, те како им је очинство у Дечанским хрисовиљама. (Miloš Krivokapić, Saša Knežević, Prilog proučavanju porijekla stanovništva i antroponimije Orahovca (Boka Kotorska), Anali Dubrovnik 55/1, 2017, 271, 274).

се њуишњати колико су учинили њосѡда кмеѡови заишњо ми на ѡјому сѡо(ј)имо. Не друѡ. Боѡ вас веселио. И чекамо одѡвор оѡѡ ваишњех милосѡи. (Ј)учера речени Брајковићи ѡо имену и Риловићи хоѡѡјели су заклаше (!) диѡеѡе Марѡиѡина Киљакова. Не знамо за ко(ј)и узрок како ћемо указати свједочбом сикуром. Заѡо видиѡе заишњо ово не може ѡако ѡасати. Ис Перасѡи на седам окѡомбра на 1642: Горан Комар, Тирилична докуменѡи ѡераишњоѡ архива, Херцег Нови, 2013, 57, бр. 55.

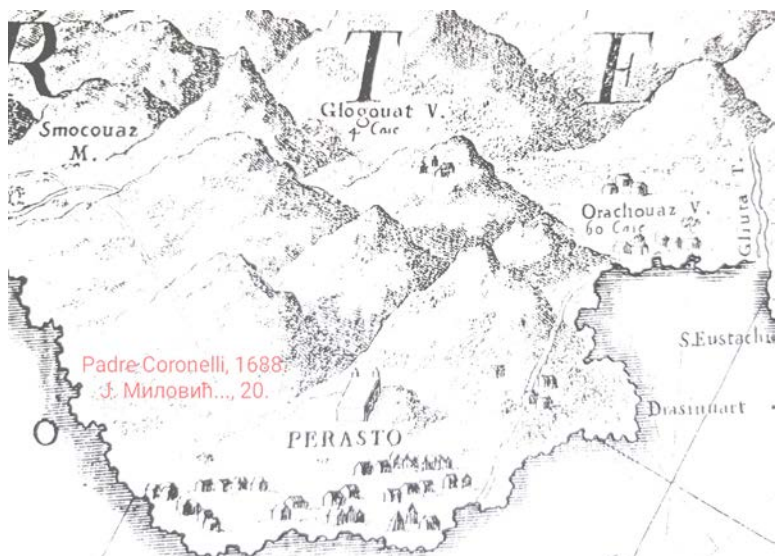

Јевто Миловић, Историјско-географски атлас Црне Горе XVI-XX вијек, Никшић, 1990, 70.

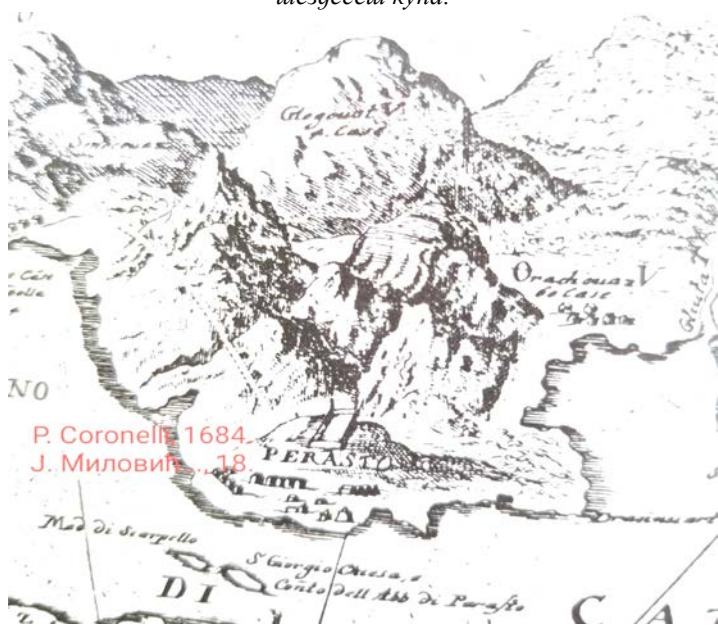
Виде се скициране трије кућа у селу Глозовац: Криловић и Ђуришић, као црква уписана као: S. Giovanni. Скица је настала само шест година прије доградње цркве како свједочи написи на pročelју.

Глововац по старини припада Ораховцу (Јевто М. Миловић, *Istorijsko-geografski atlas Crne Gore XVI-XX vijek*, NIP, Nikšić, 1990, 11; Aleksandra Mirković, *Selo Gornji Oraševac kao primer obredno religijske zajednice – terensko istraživanje*, Voka 27, 2008), а не просторно скученом Перасту. Из њега, међу знаменитим родовима Пераста, у град сиђоше Криловићи и Брајковићи. У силажењу преко крашких степеница Боке, ваљда су Брајковићи кренули из увале Горњег Ораховца камо су доспјели, могуће, са Гатачке површи (село Вратло које је некада лежало изнад Мрђеновића и Бахора).

Глововац је убиљежен на многе мапе и цртеже. Пред сами пад Млетачке републике, 1786. године, село је уписано од стране Lodovic Furlanetto (Ј. Миловић..., 47).

J. Miloviih, Aitlas..., 20. Црпјеж P. Coronelli из 1688. године. У селу Глоивоац су убиљежене четири куће, док Ораховац броји шездесет кућа.

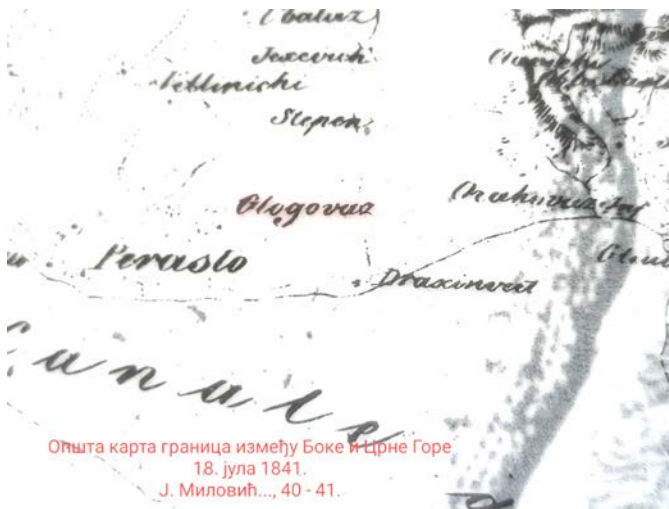

J. Miloviih, Aitlas..., 18. Црпјеж P. Coronelli, 1684.

И поред црпјежа који не иржуа реалистичан ирказ рељефа залеђа Пераста, село Глоивоац је иредстављено као истакнути шоионим. Село се састоји од четири куће.

Ј. Миловић, *Атлас...*, 17. Млетачки комесар за разграничење на Османском империјом (са турске сиране Осман паша) у свој црпшеж-мају поводом разграничења које се одвијало током 1700. године, овдје, у дубини залива је убиљежио село Глојовац равно изнад Дражин врша.

Општа карта границе између Боке и Црне Горе поводом разграничења. 18. јула 1841. Ова је карта (доша геишаљна) начињена једну годину послије доградње цркве св. Јована у Глојовцу. Ј. Миловић, *Атлас...*, 40-41.

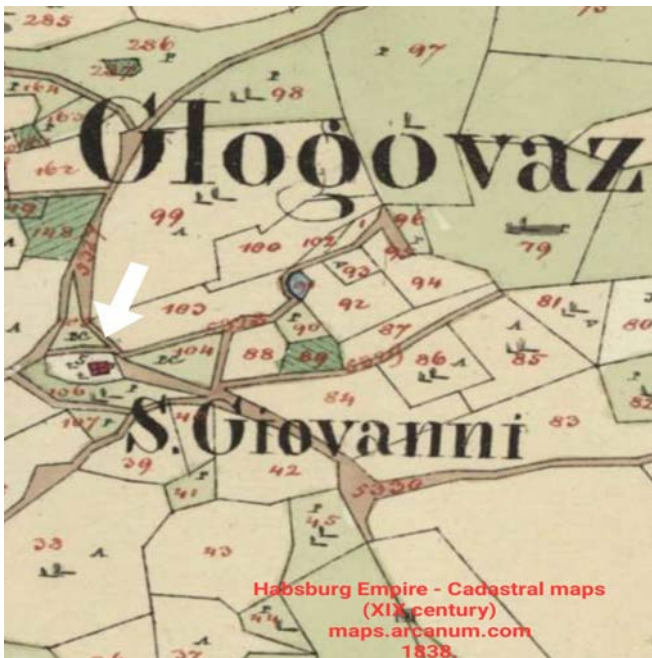
Фото 2: надгробна плоча пред црквом св. Ивана у Глојовцу.

Фото 3: Надгробни крст крај цркве св. Ивана који није њомјеран, сличан њо форми нашем сиоменику који храни ћирилични најџис џренешеном у Пераси.

Фото 4: Унутрашњост цркве св. Ивана код села Глоговац. У дубини, олијарска ајсида и наос раније црквице димензија примјереној приморском крсту. У њогу се види темељни вијенац на којем је могла почивати олијарска преграда.

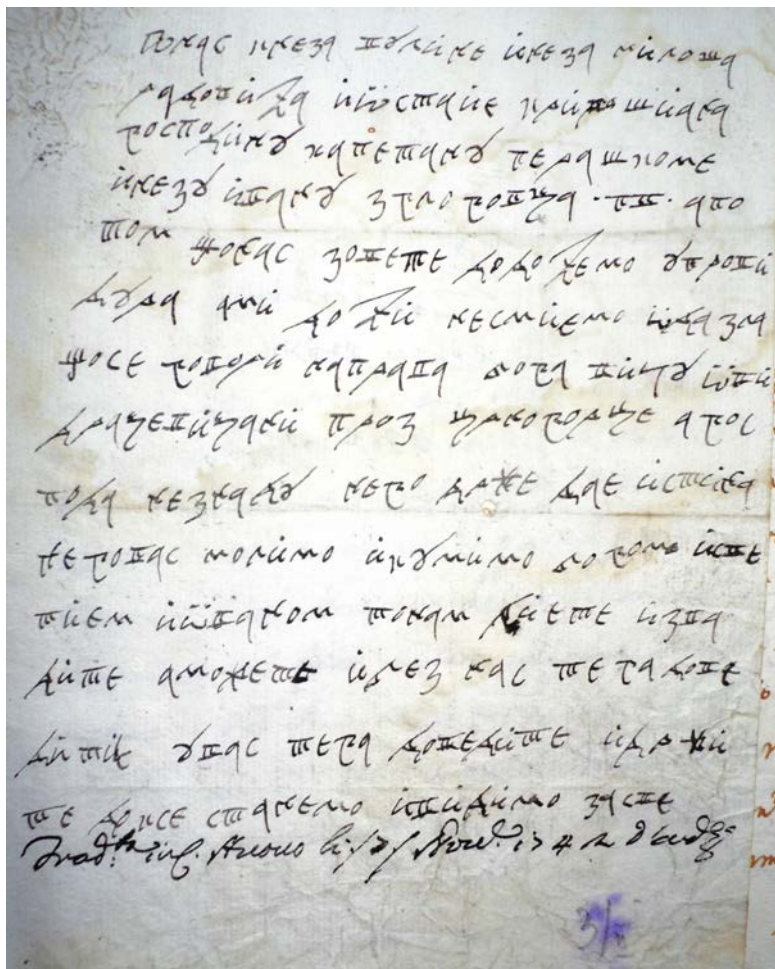
Прилог

КРИВОШИЈЕ, почетак новембра 1742

Главари Кривошија капетану Пераста
и кнезу Глоговца

Њ нас кнеза вѣланне и (к)неза милоша радовића и ѿста(л)не криво-шнана господинѣ капетанѣ перашкоме и (к)незѣ нванѣ з глоговца .пв. а потоц цю нас зовете до (!) дођемо ѣ провидѣра а ми доћи не смнемо ода зла цю се говори на праву бога вичѣ ѿви драчевичани проз црногорце а господа не знадѣ него држе да є истинна него вас молимо и кѣдимо богом и светнем нѿваном то нам днѣте извадите а можете и без нас те га доведнѣте ѣ вас те га доведнѣте и држнѣте док се станемо и виднѣмо за све

Од нас кнеза Вулине и кнеза Милоша Радовића и остали-је(х) Кривошијана господину капетану перашкоме и кнезу Ивану са Глоговца п(оздрављеније). в(еље). А потом, што нас зовете да дођемо у провидура, а ми доћи не смијемо од зла што се говори на праву Бога: Вичу ови Драчевичани (Новљани) кроз Црногорце. А господа не знају, него држе да је истина. Него вас молимо и кумимо Богом и светијем Јованом, то нам дијете извадите, а можете и без нас, те га доведите у вас те га доведите и држите док се састанемо и видимо за све.

АХН, ПУМА, ф. 142, 3/II

Резиме:

Стоји озбиљна могућност да је црква Св. Ивана на Глоговцу повише Пераста, прије доградње, припадала Православљу. То сугерише и њена посвета забиљежена на катастарским мапама као s. Giovanni, предање села Ораховац коме катастарски припада, као и њена архитектура. Пред црквом се налази надгробни крст без натписа и један стећак типа дебеле плоче. На том мјесту се раније налазио и други крст који храни ћирилични натпис са краја XV и почетка XVI вијека којима сам се овдје бавио понудивши цјеловито читање његовог натписа.

У СПОМЕН

У СПОМЕН

Драгољуб ПЕТРОВИЋ

(Косор, 20. VI 1935 – Леушићи, 16. XI 2024)

Дијана М. ЦРЊАК:
Радујте се, њраведни, у Госиоду
Драїољуб Пеїровић
(*Косор, 20. VI 1935 - Леушићи, 16. xi 2024*)

Дијана М. ЦРЊАК¹

РАДУЈТЕ СЕ, ПРАВЕДНИ, У ГОСПОДУ

Драгољуб Петровић

(Косор, 20. VI 1935 – Леушићи, 16. XI 2024)

*Да њоћем и долином сјена смр̄ино̄а, нећу се боја̄иши зла
јер си Ти са мно̄м; ш̄ӣа̄и Твој и ња̄лица Твоја њ̄јеши ме
(Пс. 22).*

Шеснаестог новембра 2024. године, на навечерје празника Светог Јоаникија Великог, уснуо је у Господу Драгољуб Петровић, редовни професор Филозофског факултета у Новом Саду и један од најдрагоцјенијих изданака Новосадске лингвистичке школе, али и српске и словенске лингвистике у цјелини. Упокојио се мирно, у сну, окружен својим најмилијима.

Професоров животни пут почео је 20. јуна 1935. године на Косору код Подгорице, у братству Дрекаловића, у многочланој породици Машана Спахова Петровића, земљорадника и виноградаря, и Милице, кћери Божине Микова Башовића, официра црногорске и југословенске војске, из Ријеке Пиперске. У Ријеци Пиперској, на Медуну и Ублима окончао је прва три разреда основне школе, а четврти у Змајеву, гдје је с родитељима, браћом и сестрама стигао на Ваведење 1945, у послјератној колонизацији Војводине.

¹ dijana.crnjak@flf.unibl.org

Након што је у Новом Саду завршио гимназију (1955), у истом граду уписао је студије на Групи за јужно-словенске језике и југословенске књижевности Филозофског факултета, окончавши их 1960. године. Јануара 1964. одбранио је магистарски рад „Гласовни систем ровачког говора” (поставши први магистар на Универзитету у Новом Саду), а седам година касније и докторску дисертацију „О говору Змијања”. Као предавач радио је на Педагошкој академији у Никшићу 1964–1965, а потом на Филозофском факултету у Новом Саду, све до пензионисања 1. јануара 2002.

У педагошком раду Професор је био веома посвећен предавач и ментор. Свим својим студентима, а поготово онима који су код њега писали дипломске, магистарске и докторске радове, указивао је на пропусте очински стрпљиво, али увијек из позиције ауторитета. Сви они јасно су препознавали његову добру намјеру и радовали се сваком сусрету с њим, па је у њиховим срцима остао један од оних који су на најдивнији начин обиљежили њихове животе. Само такав човјек могао је записати: „**Моја деца.** Ја имам много деце. Много стотина деце” („О дечјим правима – или од кога треба штитити децу”, 2020). Једно од те *дјеце* ових дана на друштвеним мрежама оставило је овакав запис: „И ми учитељи имамо учитеље. И међу њима оне који за нас остају недостижна мера. Недостижна мера знања, недостижна мера достојанства, недостижна мера професионалног и личног интегритета и непоколебљивости када се стоји иза онога што се зна и што се целим бићем сведочи.”

Професор Драгољуб Петровић бавио се понајвише српском дијалектологијом, али и ономастиком, словенском лингвогеографијом, дијалекатском лексикографијом, те фонологијом савременог српског језика. Стварао је до последњег дана и написао је тридесетак књига, самостално или у коауторству.

Аутор је сљедећих књига: „О говору Змијања” (Нови Сад, 1973), „Говор Баније и Кордуна” (Нови Сад – Загреб, 1978), „Топонимија Куча” (Београд, 1988), „Школа немуштог језика” (Нови Сад, 1996), „Сумрак српске ћирилице: записи о затирању српских националних симбола” (Нови

Сад, 2005), „Зловременик” (Подгорица, 2011), „Српски језички заперци” (Београд, 2013; друго, допуњено издање, Београд, 2018), „Распети народ” (Нови Сад, 2018), „Прасрби” (Београд, 2021), „Осмуђена памет” (Горњи Милановац, 2022), „Разобручено зло” (Горњи Милановац, 2022), „Поглед у маглу” (Београд, 2022), „Похара српског језика” (Београд, 2023), „Реч на беспућу: интервјуи” (Требиње – Херцег Нови – Никшић, 2023), „Спорови језикословни” (Нови Сад, 2023), „Несојска времена” (Горњи Милановац, 2024).

Књиге настале у коауторству јесу: „Фонолошки описи словеначких, српскохрватских/ хрватскосрпских и македонских говора обухваћених Општесловенским лингвистичким атласом” (Сарајево, 1981), „Najnowsze dzieje języków słowiańskich: Српски језик” (Ополе, 1996; српска верзија: „Српски језик на крају века”, Београд, 1996 – с М. Радовановићем, Б. Брборићем, И. Клајном, Ж. Станојчићем, М. Луковићем, Д. Ђупићем и М. Пешиканом), „Serbian Sociolinguistics” (Berlin – New York, 2001 – ed. Milorad Radovanović and Randall A. Major), „Ономастика Качера” (Београд, 2003 – са М. Јаћимовићем), „Демократија с наличја” (Србиње – Београд – Ваљево, 2006; друго, проширено издање: Нови Сад, 2019 – с И. Петровићем), „О говору Спича: грађа” (Београд, 2009 – с М. Поповићем), „Фонологија српскога језика” (Београд, 2010 – са С. Гудурић); „Речник српских говора Војводине” (св. 1–10, 2000–2010, Нови Сад – један од приређивача), „Из лексике Качера” (Београд, 2011 – с Ј. Капустином); „Речник Куча” (Београд, 2013 – с И. Ђелић и Ј. Капустином); „Rečnik bačkih Bunjevaca iliti Ričnik bački Bunjevaca” (Нови Сад – Суботица, 2018 – с М. Пеићем, Г. Бачлијом, Ј. Бајићем и С. Кујунџић-Остојић); „Речник српских говора Војводине” (друго, измијењено и допуњено издање, Нови Сад, 2019 – са С. Вареником, Д. Милорадовим, К. Сунајко и И. Ђелић), „Из средњоморачке ономастике : грађа” (Београд, 2019 – с Ј. Капустином), „Речник Драгачева” (Београд, 2019 – с Ј. Капустином; уп. и: М. Стевановић, „Речник Драгачева”, Гуча, 2020; друго, допуњено издање, 2021); „Речник Куча: допуне” (Београд, 2023 – с И. Ђелић и Ј. Капустином).

Израдио је, сам или у коауторству, седамдесетак карата за различите томове „Општесловенског лингвистичког атласа” и „Општекарпатског дијалектолошког атласа”.

Припремио је за штампу једну књигу Јована Кашића, четири књиге Павла Ивића и двије књиге Александра Белића, редактор је двију књига Марка Пеића и Грга Бачлије: првог издања „Речника бачких Буњеваца” (Нови Сад – Суботица, 1990) и „Именослова бачких Буњеваца” (Нови Сад – Суботица, 1994), потом 7. тома „Општекарпатског дијалектолошког атласа” (Београд – Нови Сад, 2003 – на руском језику), „Речника српских говора Војводине” у 10 свезака (Нови Сад, 2000–2010), те „Речника српских говора Војводине” сведеног на четири тома (Нови Сад, 2019).

Био је члан неколико комисија при Међународном комитету слависта: Међународне комисије за језичке контакте, Међународне комисије за Општесловенски лингвистички атлас, Међународног редакционог колегијума Општекарпатског дијалектолошког атласа, члан домаћих научних одбора и комисија, члан Одбора за стандардизацију српског језика и предсједник двију његових комисија, стални члан Матице српске, члан уредништва „Зборника Матице српске за филологију и лингвистику” (Нови Сад), „Српског дијалектолошког зборника” (Београд), „Прилога проучавању језика” (Нови Сад), те члан уређивачког одбора часописа „Свети кнез Лазар” (Званично гласило Епархије рашко-призренске у егзилу, Београд).

Два пута је добио Награду „Павле Ивић”, коју додјељује Славистичко друштво Србије: године 2003. као један од приређивача „Речника српских говора Војводине”, те 2010, заједно са Снежаном Гудурић, за књигу „Фонологија српскога језика”. Године 2018. Матица српска додијелила му је Повељу за неговање српске језичке културе.

У његовој богатој библиографији, која садржи преко 700 наслова, много је критичких и полемичких текстова (касније махом сабраних у књиге), у којима Професор, као један од ријетких који су „добацили до Суштине”, одважно иступа као хроничар „свеколиких српских несрећа” – колико онога што су нам радили (и раде) други, толико и свих посртања „претужних Србаља”. На те теме ни међу најбли-

жим пријатељима није имао достојне саговорнике, а непријатељи му их нису праштали. Ни онда када се побунио против рушења Његошеве капеле ни када је у „Књижевним новинама” изашао његов чланак „Помиримо пријатеље – непријатељи су смирени”, у којем је написао како су значајне друштвене позиције заузимале „морално проблематичне особе и та је чињеница код честитих људи изазивала подозрење и отпор”, додавши да је „издаја домовине луксуз који себи може да приушти само онај коме је домовина увијек тамо гдје и чековна књижица”. Осуђен је на два мјесеца затвора и лишен чина резервног капетана. Казну је служио од 11. фебруара до 7. априла 1986. и за све то вријеме у Удружењу књижевника Србије одржаване су протестне вечери због репресивних мјера против слободног мишљења. Ни затвор ни чињеница да га је потом годинама пратио „друг у кожном мантилу” Професора нису спријечили да остане на путу Истине и Правде, јер је слѣдовао ријечима Пророка: „Господ је видјело моје и спасење моје; кога да се бојим? Господ је крјепост живота мојега; кога да се страшим?” (Пс. 26).

Професора Петровића, који је, по ријечима Веселина Матовића (још једне честите душе и прегаоца у очувању српског језичког, културног и духовног идентитета), био „последњи слѣдбеник, ријечју и дјелом, етике и духа Марка Миљанова”, веома је бољела дубока подјела на Црногорце и Србе у Српској Спарти, патио је због поступака оних што су му „прародитељске гробове преселили у иностранство” и што, по ко зна који пут, по ријечима Пјесника, „распре сјеме посијаше грко, те с њим племе српско отроваше”. Но, овог христоносца дјечје душе, кротког и незлобивог, највише је бољело наше Свето и распето Косово. Зато ћемо ове редове завршити стиховима што их је записао на Срећење 2020. године.

МОЛИТВА ЗА КОСОВО

Косово је, записаше песник, најскупиља српска реч.

А ми бисмо моли догаићи да је био и Прва и

Последња српска реч,

*стијарија од свих других и стијаменија од сваке од њих,
њихов искон и њихово прајање.*

И ниједна се од тих других не може ни сакрићи

међу дружима

нићи се међу њима изубићи.

Нићи се предстијавићи као нечија пућа и друкчија

јер је окаљена српском сузом

и освећијана српском душиом

иа посебно свеићи и шрејери међу свима осталима.

И чека да се врати тамо где је искована

и где је први пуш слишела у српску иамешарницу.

Косово је последњи српски белеј

и најласићија адреса испод оноја Крстиа

за који данас знамо да се некад

раскрилио макар од Гемера до Крићиа

и од деліе Дунава до Трстиа.

Па нам сведочи да смо се испод Њеја

имали када дубоко укојаићи

и из Лејенској вира после испливаићи,

с Винчом се као с вечношћу иовезаићи

и после све био Свеићим Косовом овенчаићи.

И не треба нам слушаићи оне који су из Нишића никли

иа сад хоће да нас поуче да смо и ми Нишића као и они

и да би од нас било лејо да несћанемо

иа да се они обуку у оне одоре које су с нас скинули.

А не схвајају да оне за њих нису кројене

и да се у њих не моју увући

као што се ни у нашу кожу не моју обући.

Они нас уче својој њамеџи.

Па међу њима и оној да се нације сџварају од
Француске револуције.

И џо може биџи џачно када се ради о
„њиховим нацијама”.

А иџо се Срба џиче, они су вазда знали
џа и онда када су Цркву уџемељивали
„да џосџоји ауџохиџони срџски народ, да џосџоји
срџски језик, срџске земље
и да је све џо – оџачасџво”.

И да џа џредводе Цар и Паџријар.

И џоказало се џосле да је мноџе од џих Царева и
Паџријара бирао Боџ:

слао их да Србе воде џеџовим сџазама
и за оно како су џо чинили овенчавао их
свеџиџељсџвом:

оноџа Првоџ – коџа смо најбоље заџамџили –
да им Мирџочи

оноџа друџоџа – сина џеџовџ – да им џуџеве
до бесмрџносџи оџвори.

А оне друџе – да охрабре и џодрже да се на Божјој
Сџази не џоклекне.

И џо би они који би да нас уче својој џамеџи
хџели да нам узму и оџоџане,
као иџо су и све чеџа су се доџакли.

Највољенији наш Професоре, сва Ваша дџеца веома су
благодарна Богу што сте тако снажно обиљежили џихове
животе. Нека Вам Господ, Кога сте бескрајно вољели, по-
дари рајска насеља и нека би дао да се једнога дана скупа
радујемо у Вјечности.

ПОВЕЉУ

ЗА НЕГОВАЊЕ СРПСКЕ ЈЕЗИЧКЕ КУЛТУРЕ

ЗА 2012. ГОДИНУ

МАТИЦА СРПСКА

ДОДЕЉУЈЕ

ГРУПИ ПРОФЕСОРА И НАСТАВНИКА СРПСКОГ
ЈЕЗИКА из Црне Горе,

која је пружила одличан утицај на српскога језика

У Новом Саду

8. априла 2013. г.

Генерални секретар

Председник

Штампање овог броја помогло је Министарство спољних послова
Републике Србије, Управа за сарадњу с дијаспором и Србима у региону.

Првих шест бројева овога часописа изишло је
под именом **Распеће језика српскога**.
Часопис је настао 2004. године као израз отпора
групе никшићких средњошколских професора
насиљу над именом српског језика у Црној Гори.
Од августа 2006. излази под именом **Слово**.